

ACTA HUNGARICA

1992, III-й рік видання
III. évfolyam, 1992.

УЖГОРОД — UNGVÁR, 1994

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
UKRAJNA OKTATÁSÜGYI MINISZTERIUMA

УЖГОРОДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЦЕНТР ГУНГАРОЛОГІЇ

UNGVÁRI ÁLLAMI EGYETEM
HUNGAROLÓGIAI KÖZPONT

ACTA HUNGARICA

1992, III-й рік видання
III. évfolyam, 1992.

УЖГОРОД — UNGVÁR, 1994

Kárpátaljai Magyar Könyvek

47

A kiadvány megjelenését a Magyar Művelődési és
Közüktatási Minisztérium támogatta

© Hungarológiai Központ, 1994

Megjelent az Intermix Kiadó gondozásában
Felelős kiadó: Dupka György
ISBN 963 8129 93 x
ISSN 1022-0283

Készült Ungváron, a Patent Nyomda- és Kiadóvállalatnál, 1994-ban
Felelős vezető: Kovács Dezső
Műszaki szerkesztő: Negre Viktor
Rend. sz.: 1890

Forgalomba kerül megállapodás szerinti áron

Acta Hungarica

Журнал Ужгородського центру гунгарології
1992, III-й рік видання

Відповідальний редактор: Лизанець П. М.

Редколегія:

Васовчик В. Ю.
Виноградов А. А.
Гедеш А. А.
Горват К. І.
Ковтюк С. І.
Мандрик І. О.
Мерела І. П.
Фабіан М. П.

Редакція: Україна, Закарпаття,
294000, Ужгород, вул. Замкова, 12
Телефон: 3-50-42

Acta Hungarica

Az Ungvári Hungarológiai Központ folyóirata
1992. III. évfolyam

Felelős szerkesztő: Lizanec Péter

Szerkesztőbizottság

Fábián Mirosláva
Hegyes Angéla
Horváth Katalin
Kótyuk István
Mándrik Iván
Vaszócsik Vera
Vinogradov Anatolij

Szerkesztőség: Ukrajna, Kárpátalja
294000, — Ungvár, Vár u. 12.
Telefon: 3-50-42

СЛОВ'ЯНСЬКО-УГОРСЬКІ МІЖМОВНІ
(МІЖДІАЛЕКТНІ) КОНТАКТИ. БІЛАТЕРАЛЬНІ
КОНТАКТИ І МОВНІ СОЮЗИ
ДОПОВІДІ ІІ-ОЇ МІЖНАРОДНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

SZLÁV—MAGYAR NYELVI (NYELVJÁRÁSI)
KAPCSOLATOK. BILATERÁLIS KONTAKTUSOK
ÉS NYELVI KAPCSOLATOK
A II. NEMZETKÖZI KONFERENCIA ELŐADÁSAI

МОБОЗНАБСТВО
NYELVTUDOMÁNY

БАЛОГ ЛАЙОШ

(Будапешт)

ПОЗЫВНЫЕ СЛОВА ДЛЯ ПРИМАНИВАНИЯ И ПОБУЖДЕНИЯ ЖИВОТНЫХ В "ОБЩЕКАРПАТСКОМ ДИАЛЕКТОЛОГИЧЕСКОМ АТЛАСЕ"

1. Коммуникативные проблемы

Общеизвестно, что знаки для взаимопонимания и передачи информации должны быть идентичными, а тот, кто хочет вступить в контакт с собеседником, должен знать его знаковую систему. Понятно также, что лучше всего среди разных систем общения изучена и описана человеческая речь. В исследовании коммуникативных процессов между животными, которыми ведаёт зоосемантика, успехи несравненно скромнее. Несмотря на то, что в последнее время значительно возрос интерес к данной проблеме, все-таки исследования такого характера находятся только в начальной стадии Darwin [1, 76;] Sebeok [2, 291—307], в отношении общения птиц Szőke [3, 592—607]. Однако в повседневной жизни очень часты случаи, когда происходит общение не человека с человеком, а человека с животным, причем двумя способами: или человек хочет что-то сказать животному ("иди сюда", "иди отсюда", "подними ногу" и т. д.), или же животное хотело бы обратить на себя внимание человека (что оно голодное, просит пищу, ему холодно, хочет войти в кухню и т. п.). Коммуникативная проблема состоит здесь в том, что желание вступить в контакт исходит от человека, однако животное, которое подзывают, понимает другую знаковую систему. Взаимопонимание между ними происходит только тогда, когда одна сторона приспосабливается к другой. Животное практически лишено возможности понять человеческую речь, поэтому скорее человек старается освоить знаковую систему животного. Это выражается в следующих способах.

а) Звукоподражания. Человек отмечает наиболее характерные звуки животных и старается преобразовать их, приспособив к своей фонетической системе, в слова. В венгерском языке, например, для домашней птицы (куры, цыплята, утки, гуси, голуби, индюки) позывные слова в большинстве случаев содержат гласные высокого подъема (i, i:, u:, pipípi, pit'::, pit'i, piži, čiri, put', put'i, lililili и т. д.). Своей звуковой окраской, фреквенцией эти гласные стоят ближе всего к звукам птиц, выражающих их хорошее настроение и чувства.

б) Повторение элементов. При призыве, отгоне и даже при преследовании животных человек, принимающий участие в этой акции, приносит в жертву важнейшие особенности человеческой речи в аспекте ее структурной организации. Подлежащее и сказуемое в этих случаях заменяются повторениями элементов, что отражает типичные особенности коммуникации среди животных; например, польское кус-кус-кус (позывные для козы), молдавское пја-

nja-nja (позывные для коровы), украинское kuc'-kuc' (позывные для свиньи), венгерское tu:p-tu:p-tu:p-tu:p (позывные для голубя) и т. д.

в) Мелодичность и интонационная имитация. Особенно мелодичными и певучими являются позывные для пернатых (уток, гусей, голубей). Эти интонационные особенности преследуют цель приблизить произносимый человеком звуковой ряд к звуковому ряду животных. Не случайно, что как раз позывные для кур, уток, гусей и голубей состоят из слогов с гласными высокого подъема, — ведь общеизвестно, что эти животные издают наиболее мелодичные и певучие звуки.

Достаточно часто для подзывания и побуждения животных употребляются такие слова, которые по происхождению не являются звукоподражательными, а употребляются в первую очередь в человеческой речи, например id'eš (польское: id'eš, id'eš preč = побудительные для отгона козы; словацкое: 'id'eš = побудительные для отгона свиньи); d'εε idε (венгерское: 'd'εε idε плюс имя = позывные для лошади); bε (венгерское: haj bε, nε = побудительные для отгона коровы) и т. п. Возникает вопрос, имеют ли эти лексические элементы в системе общения животных самостоятельное значение, понимают ли животные, что обозначают эти слова? На этот вопрос можно ответить решительным "нет". Ибо человеческая разговорная речь содержательно дискретна и свои мысли, желания, чувства человек выражает комплексом лексем и их значений. Подражания же звукам животных не членятся на морфемы, которые бы имели самостоятельное значение. Это означает, что желания, чувства в позывных и побудительных словах для животных передаются не отдельными морфемами с самостоятельным значением, но акустически частыми периодическими повторениями. Как раз поэтому в передаче информации для животных большую роль играет мелодичность, а установлению контакта с ними содействует, параллельно со словами, топание ногами, запугивающие движения руками, удары и т. п. Особенности позывных и побудительных слов состоят в том, что они в системе человеческой речи являются языковыми знаками, имеющими самостоятельное значение, однако животные понимают не значение этих знаков и не слов, а прозвучавшее целостное высказывание. Поэтому животные так внимательно прислушиваются к этим целостным высказываниям, ибо в процессе жизненной практики у них выработались уже соответствующие рефлексy, реакция на подобного типа звуковые знаки.

2. Формальная структура

В структурном плане у позывных и побудительных слов выделяются такие элементы, которые функционально эквивалентны предложениям, употребляемым в человеческой речи. Конечно, в этих предложениях отдельные "лексе-мы" не связаны между собой так тесно, как в "нормальных" предложениях, связь между ними является скорее сочинительной, чем подчинительной. Вот некоторые типы позывных конструкций.

а) Предложение состоит из повторяющихся элементов. Например, позывные для козы: kuc-kuc-kuc (польское), kiz'-kiz'-kiz' (словацкое); позывные для коровы: нес-нес-нес (польское), па-па-па (словацкое, украинское), voš-voš (сербское); позывные для свиньи: guz'u-guz'u-guz'u (польское), čuň-čuň-čuň (словацкое), kucu-kucu (венгерское), čjuku-čjuku-čjuku (молдавское) и т. д.

б) Имеются и такие конструкции предложений, в которых на первом месте стоит собственное или ласкательное имя животного в винительном падеже, т. е. мы обращаемся к животному, называя его по имени. Например, позывные для козы: *koza*, *па* (польское, чешское) *g'edu*, *пѣ* (венгерское), позывные для свиньи: *'šon'ka*, *па* (молдавское) и др. Это обращение может быть однократно используемым именем или именем собственным, особенно в тех случаях, когда тот, кто кормит животных, присваивает им собственное имя (особенно лошади, корове). Например, позывные для лошади: *Fukso*, *pot'*; *Fukso*, *па* (чешское), *'Vas'ka*, *y' de* (украинское). Конечно, имена в винительном падеже могут находиться как в середине, так и в конце конструкции; например, позывные для козы: *пе*, *'koz'u*, *пе* (украинское), позывные для коровы: *п'а*, *M'in'ko*, *п'а* (украинское); позывные для лошади: *па-па*, *De'geško* (украинское) и т. д. Названные выше структурные варианты разнообразят эти простые конструкции для подзывания, приманивания и побуждения животных. Разнообразие этих конструкций зависит не только от различных видов животных, но и от лица, которое выбирает различные типы конструкций — до тех пор, пока на одну из них не реагирует животное.

3. Языковая интерференция

Возникает вопрос, можно ли говорить о заимствовании позывных для приманивания и побуждения животных, т. е. проникают ли слова этой тематической группы из одного языка в другой, или же языковая общность по своему усмотрению образует позывные и побудительные слова для животных. Собранный материал дает основания утверждать, что имеются такие универсальные элементы, которые можно найти во всех языках (говорах) Карпатского региона. Такие, например, как *па*, *пе*, *по*, которые при многократном их повторении являются позывными, а при однократном их употреблении под ударением — побудительными. Среди позывных для лошади во всех языках данного региона необходимы элементы *па* и *пе*, например *пе-пе-пе* (польское, словацкое), *M'icka*, *па* (чешское), *имя* плюс *пѣ-пѣ* (венгерское), *пе*, *'с'он'ку*, *пе* (украинское), *па-па-па* (молдавское), *ná-ná-ná-ná*, *múrguli* (румынское), *'jela*, *па-па* (сербское), *па-па* (албанское).

В большинстве случаев речь может идти прежде всего о том, что подражание (наследование) звуков животных в различных языках идентично или же очень близко по звучанию. Наверное, одинаковым звуковым чутьем образовались позывные для свиньи, в частности польское *guz'u*, венгерское *kucu*, украинское *kuc'*, молдавское *čjuku*, сербское *gudu* и др.

В плане языковой интерференции особенно интересными являются слова для побуждения волов поворачивать направо и налево. При любых других изменениях для побуждений волов идти налево употребляются следующие слова: польское *hejsa*, словацкое *hajs*, *hejs*, венгерское *hajs*, украинское *hejsa*, *hojsa*, молдавское *hoisa*, румынское *hais*, сербское *ojs*. При повороте направо общепотребительными являются словацкое *ča ot seba*, венгерское *sa:*, *celő:*, украинское *ča*, *čala*, молдавское *čia*, румынское *că*, *călă*.

Бывают и такие случаи, когда не слово является указателем идентичности побуждений в различных языках, а сам подход. Интересным примером в этом плане является словацкое *sebe, hajs k sebe* (для побуждения вола поворачивать налево), *ča ot seba* (для побуждения вола поворачивать направо). В венгерских говорах области Шомодь для побуждения лошади поворачивать налево говорят *'hoz:a:d* (*magadhoz*), по-русски "к себе", если же побуждают лошадь поворачивать направо, то говорят *tűled*, лит. *tűled* (*magadtól*), по-русски "от себя" [4, 177—8].

ЛИТЕРАТУРА

1. Charles Darwin, *Az ember és az állat érzelmeinek kifejezése*. Budapest, 1963.
2. Thomas Sebeok, *Hogyan érintkeznek az állatok?* *Nyelvtudományi Közlemények* LXVII (1965), 291—307. old.
3. Ewa Siatkowska, *Zachodniosłowiańskie zawiązki na zwierzęta*. Wydawnictwa uniwersytetu Warszawskiego. Warszawa, 1976.
4. Szőke Péter, *Omítőmuzikológia*. *Magyar Tudomány* 8. (1963), 592—607. old.
5. Balogh Lajos — Király Lajos, *Az állathangutánzó igék, hívogatók és terelők somogyi nyelvatlasza*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1976. 226. old.

Balogh Lajos

ÁLLATHÍVOGATÓK ÉS –TERELŐK A KÁRPÁT NYELVATLASZBAN

Rezümé

Az állathívogatók és –terelők olyan nyelvi elemek, amelyek az ember és az állat közötti kommunikációt segítik elő. Mivel az állat képtelen tőle idegen kód elsajátítására, az interakció sikere érdekében az ember kényszerül arra, hogy alkalmazkodjon az állatok jelrendszeréhez. Ez a folyamat három síkon valósul meg: hangutánzással, elemismétléssel, továbbá a dallam és a hanglejtés utánzásával.

A Kárpát nyelvatlasz még kéziratban levő VI. kötete 20 kérdést tartalmaz ebből a témakörből. A lengyel, szlovák, ukrán, magyar, román, szerb és albán adatok összevetéséből kiderül, hogy különböző nyelvekben a konstrukciós szerkezetek azonosak, sokszor meg az elemek hangalakja is szembetűnő azonosságot mutat. Ez valószínűleg nem nyelvi interferencia, hanem azzal magyarázható, hogy genetikailag különböző nyelvekben is kialakulhatnak hasonló szerkezetek az állatok kódrendszerének utánzása során.

ВИНОГРАДОВ А. А.

(Ужгород)

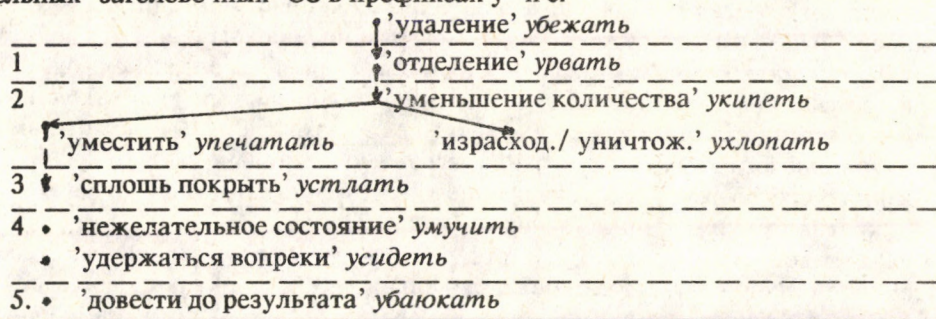
СЕМАНТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА ВЕНГЕРСКИХ И РУССКИХ ГЛАГОЛЬНЫХ ПРИСТАВОК

В работах по сопоставительному словообразованию последнего времени все активнее прокламируется методический принцип анализа "от смысла к форме". Интересующие исследователя факты сопоставляются прежде всего на основе их "семантической конгруэнтности", или содержательно-смысловой соотносительности. Понятно, что особый интерес в этом случае приобретает как раз семантическая несоотносительность сопоставляемых словообразовательных феноменов, которая проявляется у них в разной степени. Последнее вызвано "глубиной залегания" одноименных значений в семантических структурах сопоставляемых единиц (словообразовательных дериватах), одинаковой или, наоборот, различной их языковой ипостасью (или лексической, или словообразовательной, или грамматической). Естественно также стремление сопоставить друг с другом различные формальные способы выражения общего смысла в двух языках, что хорошо укладывается в концептуальную парадигму функционально-семантических исследований грамматики. Но подход "от смысла к форме" лишь обратная сторона и следующая ступень за этапом анализа "от формы к смыслу", перешагнуть через который невозможно по той причине, что любое исследование начинается с отбора определенных материальных данностей, — объектов исследования. Конкретные объекты анализа, в свою очередь, могут обладать разной степенью отвлеченности и "ранговости" — от словообразовательной пары до словообразовательной категории.

Что же касается отдельных словообразовательных формантов, репрезентирующих семантически соотносительные словообразовательные типы (СТ) двух языков, то и они в таком качестве — в качестве самостоятельных объектов сопоставительных дериватологических исследований — также могут быть приняты; но только не изолированно-самодостаточно, а как члены некоторых множеств формальных средств, одноуровневых или разноуровневых, совпадающих или не совпадающих в сопоставляемых языках. Это, впрочем, очевидно; менее естественной кажется такая постановка вопроса: могут ли словообразовательные форманты, например глагольные префиксы, быть объектом сопоставления не в гетерогенном плане, в ряду прочих средств, а в качестве семантических производных некоторого "заголовочного" словообразовательного значения (СЗ), — наиболее общего и частотного, с наименьшим количеством ограничений в реализации. Ибо нетрудно заменить, что в соотношениях этих производных друг с другом и в соотношениях ЛСВ слов имеет место явная аналогия. Это подтверждается и структурой словарных статей, посвященных префиксам, в ТС обоих языков. А из этого следует, что совокупность СТ,

объединяемых материально одинаковыми формантами с различными СЗ, — не случайная и хаотически сформировавшаяся последовательность, но упорядоченная и относительно закрытая система, члены которой обладают качеством семантической выводимости и находятся друг с другом в отношениях иерархии. (В синхронном плане эта выводимость не всегда наблюдаема, точнее, доказуема, и тогда префиксы выступают как омонимы.) Очевидно, однако, что семантическая выводимость и иерархичность членов в рамках "семантических словообразовательных парадигм", соотносимых по "заголовочным" СЗ, в двух языках не является тождественной. Развитие тех или иных СЗ от "заголовочного" в сопоставительном аспекте движется разными путями. Даже при большем или меньшем содержательном сходстве отдельных, соотносящихся в межязыковом плане, словообразовательных значений комплексы их ("семантические парадигмы"), возглавляемые "заголовочным" значением — базой их соотношения, в целом не совпадают.

Семантические производные в русском и венгерском языках от соотносительных "заголовочных" СЗ в префиксах у- и el-

Пояснения к таблице.

Цифры соответствуют ярусам производности. Сплошные стрелки обозначают наличие живых связей между производящим и производным (внутрипарадигматические отношения); пунктирные — метафоричность производных СЗ (межпарадигматические отношения). Отсутствие у значения входящей стрелки означает полную его немотивированность в плане синхронии. (И тем самым доказывают оригинальность и самостоятельность осознания каждым языком в его деривационных формах связей и отношений в объективной действительности.) Пр продемонстрируем расхождения в конфигурации "деревьев", отражающих семантическую выводимость и иерархизированность отдельных СЗ, лежащих в узлах "деревьев" (см. таблицу). Отношения выводимости между двумя СЗ, из которых одно становится производящим, а другое — производным, определяются посредством компонентного анализа, т. е. посредством сравнения наборов дескрипторов, формирующих семантические сущности данных СЗ (в таблице они отсутствуют).

Вместе с тем в процессе семантической выводимости одних СЗ из других действуют одни и те же, общие для обоих языков принципы или способы. Они хорошо известны: это сужение значения, расширение значения, сдвиг (в том числе и энантиосемия), метафора. Однако вряд ли целесообразно сводить сопоставление двух "семантических словообразовательных парадигм" к установлению соответствий между соотносящимися парами СТ (СЗ), сложившимися внутри каждого языка на основании выводимости, только с точки зрения названных способов. Гораздо важнее анализ результатов их применения, т. е. конкретных СТ и СЗ, представленных в этих СТ.

Для такого анализа может представлять интерес, например, какова степень семантического соответствия между отдельными СТ в межъязыковом аспекте; насколько регулярны межъязыковые корреляции СТ; есть ли закономерности (и какие), управляющие выбором тех или иных СТ в одном языке из числа нескольких возможных, которые соответствуют одному СТ в другом языке; связана ли степень семантической конгруэнтности коррелирующих СТ двух языков с выделением центральных и периферийных зон внутри отдельных СТ и др. Нас интересует последнее: есть ли какая-нибудь связь между членением венгерских приставочных глагольных СТ с превербом *el-* в одном из его значений на центр и периферию с тем, что в русском языке данному СТ может соответствовать один или несколько СТ с теми или иными префиксами; есть ли, далее, связь между иерархическим местом венгерского производного префикса и характером соответствующего русского префиксального форманта, который может быть производным от "заголовочного" СЗ в рамках своей парадигмы, но может входить и в другую парадигму, с другим "заголовочным" СЗ?

На первый вопрос можно ответить утвердительно. Более того, разные русские префиксы, коррелирующие с венгерским превербом в одном из его значений, являются надежным показателем "ядерности" или, наоборот, периферийности корреляций соответствующих русских СТ с венгерским СТ. А именно, чем больше "семантический разброс" среди русских префиксов, тем больше оснований считать периферийной данную область СЗ в венгерском языке; и напротив, чем ближе друг другу словообразовательные значения в группе русских префиксов, соответствующих одному венгерскому, тем больше тяготеет к

центру эквивалентное СЗ у венгерского преверба. Приведем некоторые примеры.

В пучке корреляций венгерских и русских СТ со значением 'интенсивность действия', центральную зону образуют СТ с префиксами *из-*, *от-*, *вы-*, *раз-*. Реализуемые ими СЗ содержательно сходны: *из-* 'интенсивно совершить действие'; *от-* 'интенсивно, полностью, окончательно совершить действие'; *вы-* 'интенсивно и/или тщательно совершить действие'; *раз-* 'совершить действие с большой интенсивностью'; *пере-* 'интенсивно совершить действие'. Корреляции: *elcsigáz* — *измучить*, *elfenekel* — *отшлепать*, *elnáspángol* — *высечь*, *elhájasodik* — *разжиреть*, *elrémul* — *перепугаться*. Наиболее частотна корреляция *el-* — *из-*, представленная 9 примерами (всего корреляций, относящихся к центральной зоне данного венгерского СТ, 19). Корреляции преверба *el-* в указанном СЗ с вышеназванными русскими префиксами (или, что одно и то же, корреляции венгерского СТ с этим превербом и русских СТ) также относятся к центру ввиду близкого сходства СЗ в обоих языках, хотя и располагаются ближе к его границам из-за своей малой частотности. Интегрирующей архисемой в этом случае является сема 'количество действия большее, чем то, которое осознается как обычное или нормальное'. В словарных дескрипциях венгерских префиксальных дериватов она реализуется в виде представителей '*gyuon*' и '*feltűnőn*'.

Первую периферийную зону данного венгерского СТ образуют глаголы, в дескрипциях которых преобладает хотя и близкая вышеназванным, но все-таки отличная от них сема '*teljesen*' "полностью, совершенно". Соответствующие приставочные венгерские глаголы на русский переводятся глаголами с приставками исключительно в результативно-перфектном значении, т. е. глаголами, которые являются членами видовых пар, со значением СВ. Это не должно удивлять, потому что понятие результата действия устойчиво ассоциируется с его завершенностью, достижением предела, исчерпанностью действия ввиду полноты его осуществления. Количественная характеристика действия ("интенсивность") здесь совмещается с характеристикой аспектуальной (предельность, завершенность, результативность). В первую периферийную зону вошли 14 пар венгерских и русских приставочных глаголов; среди русских приставок чаще встречается *по-*. Некоторые примеры: *elcsúfít* — *изуродовать*, *elszomorít* — *опечалить*, *elsekélyesedik* — *обмелеть*, *elhervad* — *поблекнуть*, *elhalványodik* — *побледнеть*, *elfehéredik* — *побелеть* и др.

Вторая периферийная зона в рамках данного венгерского СТ выделена, собственно говоря, условно, т. к. в значениях глаголов, относящихся к этому СТ, повторяются семы '*gyuon*' и '*teljesen*'. Т. е. вне корреляций с русскими приставочными глаголами венгерские глаголы с данными семами следует относить либо к центру, либо к первой периферийной зоне. Но дело в том, что в соответствующих русских приставочных глаголах архисема 'значительное количество действия' скрадывается, отходит на задний план, а ее место занимает другая — 'израсходовать (уничтожить) употребить на что-л.' Ср.: *elrongyolódik* — *истрепаться*, *elnyú* — *износить*, *elhasznál* — *израсходовать*, *elforgácsol* — *истрогать*. Объективно действия, названные венгерскими и русскими членами пар, разумеется, одни и те же. Значительное несоответствие друг другу в плане семантики венгерских и русских префиксальных формантов в

этом случае связано с неодинаковыми наборами дескрипторов и с разной оценкой их иерархического статуса в объяснении значения глаголов в том и в другом языке. Сема 'утилитарность', маркирующая значение перечисленных русских глаголов, не выражена в их венгерских эквивалентах. Интересно в этой связи отметить, что ее латентность нередко проявляется и в СЗ ' (полное) израсходование/уничтожение', которое выражается в венгерском также с помощью преверба *el-*, ср.: *исписать* — *elír* 'израсходовать что-л. в процессе письма'; *износиться* — *elkorik* 'уничтожиться, ухудшиться, израсходоваться в результате использования'. И еще один факт заслуживает упоминания. Наличие одних и тех же соответствий для разных СТ (например, *износиться* — *elvisel* СЗ 'израсходование, уничтожение' и *elnyú* СЗ 'интенсивность действия'), на наш взгляд, является не недостатком сопоставительного описания и не уликой некорректности классификации. Отдельные СЗ, трактуемые как производные от "заголовочного", не отделены друг от друга непреходимыми границами. Косвенным свидетельством их связанности (через периферию) являются общие для разных СЗ данного (венгерского) языка эквиваленты в другом (русском) языке.

Итак, целесообразно различать два вида периферийности явлений в сопоставительном описании: периферийность, объективно обусловленная внутриязыковым расположением материала, и периферийность, обусловленная межъязыковой проекцией сопоставляемых фактов двух языков. Они не являются взаимоисключающими.

Ответ на второй вопрос — о возможной связи между иерархическим местом семантического производного префикса и предрасположенностью его вступать в корреляции с определенными префиксами (префиксом) другого (сопоставляемого) языка — в общем однозначен. С одной стороны, регулярных связей между отдельными членами "семантической словообразовательной парадигмы" в межъязыковой плоскости нет, за исключением "заголовочных" значений. И это несмотря на то, что данные члены (производные СЗ) обнаруживают одинаковые или похожие дефиниции, например, 'отделение/разделение', 'израсходование/уничтожение' (см. таблицу выше). Но нет реальных примеров, подтверждающих соответствующие корреляции. Правда, помехой к существованию последних в данном случае может быть то, что реализующие названные СЗ русские СТ характеризуются стилистическими ограничениями в употреблении: *урвать*, *ухлопать*, *усидеть* (бутылку) — разговорные образования. Соответствуют, правда, имеющиеся в обоих парадигмах СЗ 'доведение до результата', максимально абстрактные среди прочих деривационных СЗ. Но венгерскому *el-* в данном значении среди русских префиксов с тем же значением соответствует отнюдь не только *у-*, а и *и*, кроме того, *вы-*, *по-*, *о-*, *с-* и др.

С другой стороны, степень семантической близости производного префикса к "заголовочному" никак не подкрепляется преобладанием однородного или разнородного материала в разных периферийных зонах (да и в центральных тоже) настолько, чтобы можно было говорить о сколько-нибудь живой связи между тем и другим. Так, на первой ступени семантической производности находится несколько СЗ: 'направить в границы' — *elkalauzol* "проводить (до)"; 'мимо' — *elsurran* "прошмыгнуть"; 'отделить(ся)/разделить(ся)' — *elmetsz* "перерезать"; 'распространить по всем направлениям, заполняя' — *elhint* "пас-

сыпать". Все они восходят к заголовочному значению 'удалить(ся) от чего-л.' и образованы от него посредством сужения значения. Но они не обнаруживают каких-либо присущих только им отличительных черт; их центральные и периферийные зоны представлены чрезвычайно пестрым материалом. Это же самое можно сказать и о СЗ нижележащих ярусов, полученных как тем же, так и другими способами. Иными словами, использовать в качестве объекта сопоставления "семантические словообразовательные парадигмы", подобно комплексным единицам словообразования, по всей видимости, нельзя. Т. е. подход "от формы к смыслу" в этом случае себя не оправдывает. Очевидно, больших результатов можно достигнуть, сравнивая между собой словообразовательные пары или СТ, соизмеримые по семантическим параметрам.

Vinogradov Anatolij

A SEMANTIC STRUCTURE OF HUNGARIAN AND RUSSIAN VERBAL PREFIXES

Summary

The article is covering the possibility of using in Hungarian—Russian contrastive derivatological researches two complexes of derivational meanings (DM) as the base of language confrontation. These complexes, representing in each language certain derivational types, which all are represented by the same prefixes (for example, el- in H. and y- in R.), — are correlatable because of their "head—line" meanings, the same or very close both in H. and R. Within the bounds of mentioned complexes separate DM is motivated semantically, like lexical—semantical variants of the word. The author concludes, that analysing of correlative DM in H. and R. seems more reasonable in aspect of their segmentation to the center and the periphery, than dealing with ones as with units of complexes ("head—line" meaning variants), obtained by one or another means.

КЛЕПИКОВА Г. П.

(Москва)

СЛАВЯНО-ВЕНГЕРСКО-РУМЫНСКИЕ ЯЗЫКОВЫЕ ОТНОШЕНИЯ В ЗОНЕ КАРПАТ

Карпатский ареал как объект комплексного (этно)лингвистического изучения длительных процессов контактирования и интерференции множества родственных и неродственных языков (и этносов) в последние десятилетия привлекает особое внимание исследователей. В собственно *лингвистическом* плане, в рамках карпатского языкознания, оно обращено прежде всего на три важнейших компонента этих процессов — на славянский, венгерский, румынский языки. Один из аспектов изучения карпатской лингвистической ситуации, начиная со второй половины XIX в. и до наших дней, характеризуется тем, что в качестве центральной выступает проблема *двухсторонних* связей и отношений. Решение ее предполагает не только установление и каталогизацию соответствующего корпуса лексических единиц, но и их всестороннее комментирование (в том числе историческо-этимологическое). Пристальный интерес всегда вызывали славянские заимствования в румынском и венгерском. Первым ценным опытом в этом отношении были труды Ф. Миклошича (Miklosich F. *Slavischen Elemente im Rumunischen*. Wien, 1861. Ibid. *Die slavischen Elemente im Magyarischen*. Wien, 1871). Особенно многочисленны штудии, посвященные славянским элементам в румынском и *vice versa* (детальный их обзор — [1, 9; 157 и сл.]) Важным этапом в рассмотрении проблемы славяно-венгерских отношений стали обобщающий труд И. Кнежы (Kniezsa I. *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*. Budapest, 1955), конкретные работы многих современных исследователей (таких, например, как Л. Хадрович); специально, нам кажется, необходимо выделить диалектологические и лингвогеографические труды П. Н. Лизанца, и прежде всего его фундаментальный Атлас венгерских заимствований в украинских говорах Закарпатья [2].

Наряду с этим велись и ведутся исследования в области венгерско-румынских языковых взаимодействий; заметным достижением явилась, в частности, публикация Словаря Л. Томаша (Tamás L. *Etymologisch—historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*. Budapest, 1966 [Tamás] там же — литература). Есть успехи и в изучении румынских элементов в венгерском (ср. монографию Ф. Бакоша); здесь же могут быть упомянуты ценные работы дескриптивного плана, особенно информативны диалектологические публикации Г. Мартона (Márton G. *A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai*. Budapest, 1969), данные о венгерских диалектах в Румынии — по: *A magyar nyelvjárások atlasza. I—VI*. Budapest, 1968—1977 [=MNyA].

Очевидно однако, что описания отношений (=языков) в зоне как простой совокупности двухсторонних контактов недостаточно, чтобы исследовать про-

блему в достаточно полном объеме. Поэтому эта модель должна дополняться конструктом, учитывающим полилингвальные взаимодействия, — в том числе ситуации, когда заимствования из того или иного языка — источника иррадиировали параллельно и независимо в нескольких направлениях, адаптируясь в соседних языках в соответствие с фонетическими законами на каждом этапе развития этих языков. Сходная идея была сформулирована Г. Михайлэ — применительно к древним (южнославянским) заимствованиям (названия рельефа, растений, орудий труда, утвари и под., ср.: рум. *srîng* ~ венг. *korong* < слав. **krōgъ*, рум. *bob* ~ венг. *bab* < слав. **bobъ*, рум. *jir* ~ венг. *zsír* < слав. **žigъ*, рум. *lopată* ~ венг. *lapát* < слав. **lopata*, рум. *vadră* ~ венг. *vödör* < слав. **vědro* и т. д. [1, 57]; подробнее о них: Cioranescu; MNyTESz), которые "одновременно" (=simultan, concomitant) проникали в румынский и венгерский языки до XI—XII вв., то есть в начальные периоды контактирования носителей последних со славянами, в дальнейшем ассимилированными на территории Дакии и Паннонии. Что касается языка славян Паннонии как поздненаславянского диалекта (или группы диалектов), современные исследователи делают существенные дополнения: они склонны видеть в "паннонославянском" своеобразное койнэ, общее для всех славянских групп древневенгерского государства. Это койнэ было медиатором и для тех заимствований, которые осуществлялись из древнечешского или древнерусского [3,361]. По-видимому, сходные уточнения требуется предпринять и в отношении славянского языка (=диалектов) древней Дакии [4,23].

Параметр, учитывающий многосторонние взаимоотношения помогает стратифицировать славизмы, определяя более старые и более поздние среди них. Этот подход в принципе применим и к иноязычным заимствованиям (романизмам, унгаризмам), вошедшим в славянские языки карпатской зоны.

С другой стороны, важен учет и такого параметра, как "прямой/опосредованный" характер заимствования, что дает возможность уточнить траекторию продвижения соответствующих элементов в пространстве Карпат (и, разумеется, сопредельных регионов, например, на Балканах). Это тем более существенно, что значительная часть общих лексических единиц, функционирующих в ареале, является следствием многократных перекрестных инфильтраций и многоступенчатых преобразований [5,29 и сл.]

В исследовательской практике оба указанных параметра, разумеется, тесно взаимодействуют, поскольку последний, как правило, находится в отношении дополнительности к первому. Это означает следующее: 1) если (лексический) элемент "х" фиксируется в языках А и В и при этом он не проникал в данные языки параллельно и независимо (=одновременно, одномоментно), о чем свидетельствует фонетический облик заимствования и иные критерии, то можно заключить, что в процессе миграции "х" один из языков выступал в роли медиатора; 2) в едином лингвистическом пространстве (resp. его фрагментах) могут сосуществовать формы, как прямо восходящие к языку-источнику, так и прошедшие посредство другого языка, — и тогда имеющиеся формы могут быть стратифицированы хронологически.

Наконец, изучение проблемы славяно-неславянских связей, несомненно, должно базироваться на всесторонней пространственной характеристике рассматриваемых фактов, поскольку величина ареалов, их тип и другие особенно-

сти помогают верифицировать гипотезы, касающиеся истории указанных взаимоотношений. Поэтому на современном этапе развития науки благоприятным фактором является существование многочисленных лингвистических атласов, описывающих как диалекты отдельных национальных языков (славянских, румынского, венгерского), так и генетически гетерогенный диалектный континуум зоны Карпат *в целом*. Последняя задача является важнейшей для такого труда, как "Общекарпатский диалектологический атлас" (=ОКДА) [6].

Ниже приводятся некоторые примеры, иллюстрирующие интерпретативные возможности данных ОКДА в рамках проблемы многосторонних контактов. При этом основное внимание уделяется славянскому компоненту триады.

1. Репрезентанты слав. * *prělogъ* (< др.-ю.-слав. *prělog*) 'земля под паром' и под. — несомненно, старое заимствование в венгерском и румынском [1, 57]; об этом свидетельствует, в частности, венг. *parlag* (диал. *pallag*, *parrag*), представленное на всей территории метрополии и в анклавах (MNYA №24; ср.: MNYTESz III, 109 [с XIII в.] — из ю.-слав. или зап.-слав. [!]); в румынском — *pîrlog* (диал. *pîrluog*, *pîrloagă*, *prilog*, *pirlog*, *priloagă*) 'то же' отмечено преимущественно на востоке (Молдова, Мунтения) и на юго-западе (Банат, Олтения), также — на ю.-востоке Трансильвании (ALR sn №7; ОКДА). Достаточно хорошо представлена лексема и в современных славянских диалектах, ср.: ю.-польск. (запад) 'příłok (при *słok*, *dobłog*), ср.-слвц. 'prieloħ, pre'loh (редко), при в.-слвц. 'parlak — унгаризм (Machek 266; упомянуты и чешские формы), укр. (лемк., в.-закарп., гуцул.) pe're'l'ix, pere'l'ix (и: ob'l'ix), также закарп. pal:ag (из венгерского) и буков. pyr'loga (< рум. *pîrloagă*). На Юге — сх. prijélog, prí:log, prē:log; болг. прелог, макед. 'prelog, 'prelok (диал. — ОКДА), словен. prelog; вместе с тем фиксируются и "обратные" заимствования, ср. болг. парлог, сх. pā:rlog (ОКДА). О восточно-славянских формах (русск, перелог, укр. переліг и др.) — в словарях (см. и: Фасмер II, 509 [лог]; о слав. *logъ — ЭССЯ 17,249) и др.

2. В неславянских языках ареала представлено заимствование из славянского, восходящее к * *greda*. Фонетический облик (передача слав. **ǣ*) широко распространенной в румынских диалектах лексемы — (o) *grindă*, 'балка (в доме)', 'бревно', 'жердь', и под. < венг. *gerenda* (диал. 'gerēndɔ, gērēnda и др. — север, северо-восток, анклавы в Румынии, Закарпатье, Словакии — MNYA №197; ОКДА; MNYTESz I, 1050; [1,58 и др.]) указывает на ранний период усвоения этого славизма (Cioranescu 380; MNYTESz); непосредственный источник обычно не приводится, однако сама хронология заимствования свидетельствует в пользу древнеюжнославянского, носители которого населяли в раннее Средневековье Дакию и Паннонию. Ср. также близость семантики современных румынских и венгерских форм, с одной стороны, и южнославянских — с другой (= 'строительный термин'): сх. *greda*, макед. *greda* (ОКДА), также в болгарском, словенском (ЭССЯ 7,120). В севернославянских языках присутствует и иной круг значений, связанных с географическим рельефом ('отмель', 'возвышение', 'грядка' и т. д.) (ЭССЯ), они отражены и в материалах ОКДА (I, №7), при этом в неславянских языках (диалектах) указанные значения зафиксированы в иной морфологической форме, ср. рум. *grind*, венг. *gerend* ([1,58]; MNYTESz I, 1049), восходящей к слав. * *grędъ*. Одновременно укажем на довольно большое число поздних "обратных" заимствований — в

традиционном, "строительном" значении: из румынского — укр. диал. гринда 'бревно' (Vrabie 146; ЕСУМ I, 596) и болг. диал. гринда (БЕР I, 277), из венгерского — ю.-польск. 'gerenda, ge'lynda (ОКДА; АЖРР №45), ср.-слвц. 'gerenda (ОКДА), укр. (лемк., закарп.; бойк., груцул. — редко) ge'ren'da (ОКДА; AGB №4; Lizanec №10, 11) [7].

3. К слав. *kladъna (< *klasti — ЭССЯ 9,181) через др.-ю.-слав. kladnja [1,57] восходят рум. clăie 'укладка снопов (сена, соломы)' и, по-видимому, венг. kalangya 'то же' (Cioranescu; MNyTESz II, 319). При этом clăie — общерумынское, напротив, венг. kalangya (диал. kalongya, félkalongya) в метрополии фиксируется редко — на юге, вдоль Дуная, также в Трансильвании (MNyA №182). Данные лингвогеографии позволяют предположить более позднее, чем период "первичных" контактов, время заимствования — непосредственно из сербохорватского (ср.: kladnja), однако в венгерском анклав в Трансильвании cřlond'p (ALR sn №59), — возможно, старый элемент. ОКДА показывает, что репрезентанты слав. *kladъna отмечаются прежде всего в украинских диалектах — в.-закарп., гуцул., буков. 'křadn'a, 'křadn'i, 'křap'a 'то же', но и 'мера счета (=30 шт.)' (ОКДА; ср. и: КДА №160; также на юге Тернопольской обл.: křańa — Dejna 115; ЕСУМ II, 453). Очень редко (и сомнительно) — в ю.-польск. 'křaben' 'укладка сена' (ОКДА). Далее словари отмечают лексему на Севере Славии: зап.-русс., белор. кладня (ЭССЯ); редки фиксации на Юге: сх. kládńa, klādńa 'укладка снопов' (Босния), сев.-серб. křańa 'то же' (ОКДА; ЭССЯ), болг. кладн'a 'то же' (Младенов 227), макед. 'křadn'a (ОКДА).

4. Слав. *uřina (< *ugъ, *jugъ и др. — Sławski I, 598, Фасмер IV, 152 и др.) < др.-ю.-слав. uřina, последнее заимствовано в венгерский: uzsonna (диал. ozsonna, ozsona, uzsonnya и под.) 'еда после полудня' — повсеместно (MNyA №392; MNyTESz III, 1044) и, по мнению Г. Михаїл [1,59], одновременно — в румынский: ořină 'то же', хотя, на наш взгляд, вероятно и иное толкование последнего элемента — как вошедшего через венгерское посредство. Доказательства — ареалогического характера: рум. ořină и глагол ořinez 'принимать пищу после полудня' имеют ареалы, совпадающие на северо-западе Румынии (Кришана, Марамуреш — ALR sn №1085), более широко распространено существительное — оно фиксируется также в центральной Румынии в некоторых районах Востока, до р. Прут (ořină, uřină и др.). В славянских диалектах репрезентанты слав. *uřina отражены в польских диалектах: juřyna, juzyna 'то же' (ОКДА; АЖРР №362; фиксацию севернее Подкарпатья дают материалы ОЛА, вопрос №1200) укр. (закарп.) 'uřon:ы, o'řonпы — заимствование из венгерского (там же). На Севере — русск. 'uřын(а) обозначает 'ужин' (повсеместно), также 'pauřna, 'pauřn'a и др. — 'полдник' (запад — материалы ОЛА, вопросы №1201, 1200). Хорошо представлены соответствия в Южной Славии: словен. 'juřna, jū:řna, jū'zi:na 'обед', 'то же' — в некоторых западных (редко — восточных) сербских говорах: ūřna, 'juřina (ОЛА, вопрос №1198), в значении 'полдник' — повсеместно в словенском: jū:řna, 'jāřna [mala] juřna и т. д.; это значение — обычное и для сербохорватского: 'jauřna, ūřina, pauřina и под., ср. макед. 'u'řina (ОЛА, в. 1200), болг. диал. (юго-запад) йужина, йужнина 'обед' и 'еда после обеда, полдник' (БДА III, №242, 243; Иванов №163) [8].

5. Более сложным является соотношение заимствованных из славянского в венгерский и румынский форм в следующем примере. Венг. pokřob 'покрывало'

и др. < слав. *rokъovъсь (через стадию "паннонославянского") зафиксировано повсеместно в метрополии и за ее пределами (MНyA №219; ср. и: MНyTESz III, 240) и, вероятно, относится к древним заимствованиям — лингвогеографический аргумент свидетельствует в пользу такого заключения; напротив, ареал румынского соответствия (=параллели) является разорванным, он распадается на ряд небольших анклавов, самый обширный из них — в Банате, отмечаются микроареалы в Северной Трансильвании, в Закарпатье, на севере Молдовы и в Кришане. При этом различия в форме румынских фиксаций достаточно велики, они не могут быть сведены к *общему* первичному фонетикословообразовательному комплексу, и поэтому в данном случае невозможно говорить об одновременном заимствовании из языка-источника, то есть из славянского. Так, сев.-запад. рум., марамур., (закарп.) рѳсѳѳѳ, рѳ'kгѳс явно тяготеют к венг. рѳkгѳс (< панн.-слав. рокъовъсь); по-видимому, того же происхождения, но с метатезой, трансильв. ргѳсѳѳ; центром иррадиации для форм типа сев.-молдов. рокгѳ'vѳс, вероятно, явились карпатоукраинские говоры (ОКДА, к. №49) ср. также ю.-польск. (редко) рѳ'kгѳv'ес 'одеяло, покрывало', хорошо отражено и в словацких диалектах — 'рѳ'kгѳvес 'то же' (ср. и: Machek; ср.: Ганудель №94). Наконец, вариант рум. ргѳсѳѳѳѳѳ, ргѳсѳѳѳѳѳ (Банат), возможно, связан с южнославянской зоной (при том, что сам ОКДА фиксирует лишь формы м. р.: сх. рѳkгѳvѳс, рѳkгѳ'vѳс рокгѳ'vѳс 'покрывало, одеяло' и под., макед. рокгѳес, рѳ'kгѳв с 'то же' (и: РМЈ); в болгарском — покрѳвец, пѳкрѳвиѳѳ (Банат — Стойков, 191). Очевидно, что большинство рассмотренных фиксаций можно оценивать как достаточно поздние заимствования из славянских языков, вошедшие в румынские диалекты из них непосредственно или через иные языки, прежде всего — через венгерский.

сближения характера ментальности, модели мира у славян и их соседей — румын и венгров.

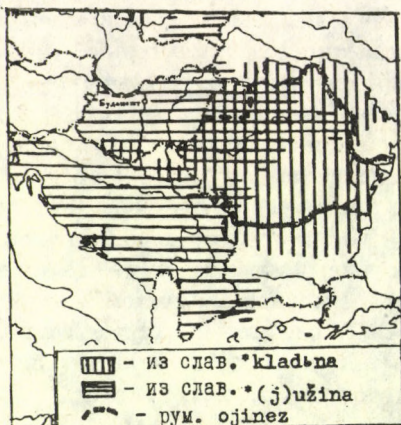
Представляется несомненным, что успехи изучения языковых взаимодействий, особенно в зонах, где функционируют генетически гетерогенные языки (=диалекты), прямо зависит от прогресса лингвистической географии — от создания специальных лингвистических атласов. Опыт работы над ОКДА, который близок к завершению, убедительно свидетельствует о том, что сколько бы ни существовало конкретных описаний диалектов определенной зоны, в данном случае карпатской, — до тех пор, пока последняя не изучена *систематически*, с помощью методов лингвогеографии, мы не можем реально *представить* языковую ситуацию. Материалы диалектологических атласов — та необходимая фактографическая база, которая дает возможность, с учетом, — разумеется, — всех иных источников (ономастики, показаний памятников письменности, данных иных гуманитарных дисциплин: этнографии, истории и др.), обратиться к углубленному и тщательному изучению языковых контактов, как двухсторонних, так и многосторонних.

ЛИТЕРАТУРА

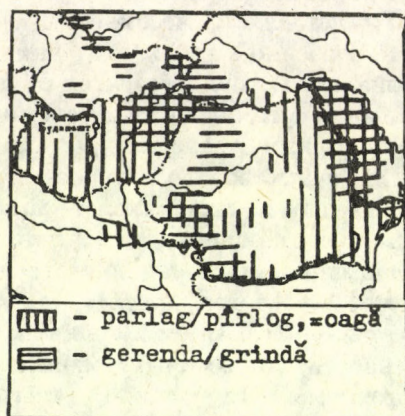
1. *Mihăilă Gh.* Studii de lexicologie și istorie a lingvisticii românești. — București, 1973.
2. *Lizanec P. M.* Magyar-ukrán nyelvi kapcsolatok. — Uzshorod, 1970 (=Lizanec): *Лизанец П. М.* Атлас лексичних мадяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської обл. УРСР. — Ужгород, 1976. Он же. Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья — Будапешт, 1976. (там же — литература).
3. *Хелимский Е. А.* Венгерский язык как источник для праславянской реконструкции и реконструкции славянского языка Паннонии // Славянское языкознание. X между. съезд славистов — М., 1988.
4. *Михаилъ Г.* Изучение старославянско-румынских языковых отношений на современном этапе // *Polono-slavica Warsoviensia.* — Warszawa, 1992.
5. *Бернштейн С. Б., Клепикова Г. П.* Общекарпатский диалектологический атлас. Принципы. Предварительные итоги. // Славянское языкознание. VIII Между. съезд славистов. М. — 1978.
6. Общекарпатский диалектологический атлас. Вступительный выпуск. Скопје, 1987; Общекарпатский диалектологический атлас. — Вып. I. — Кишинев, 1989; — Общвып. II. — М., 1988; Вып. III. — Warszawa, 1992.
7. *Гиндин Л. А., Калужская И. А.* Балканистический аспект карпатского ареально-этимологического словаря // Материалы к VI Между. конгрессу по изучению стран Юго-Восточной Европы. Лингвистика. — М., 1989.
8. *Вялкина Л. В.* Об одной лексико-семантической группе в славянских языках // Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования. 1973. — М., 1975.
9. *Семчинський С. В.* Семантична інтерференція мов. — Київ, 1974.
10. *Клепикова Г. П.* Лингвогеография и славяно-неславянские языковые контакты // *Polono-slavica Warsoviensia.* — Warszawa, 1992.
11. ОКДА, к. № 46.

СОКРАЩЕНИЯ

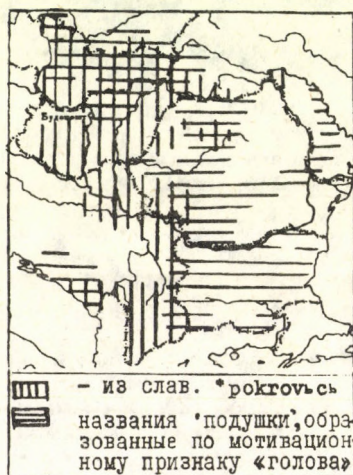
БДА — Български диалектен атлас. I—IV. София, 1964—1978; Ганудель — Ганудель З. Лингвістичний атлас говорів Восточної Словаччини. Bratislava, 1983; Иванов — Иванов Й. Български диалектен атлас. София, 1972; Младенов — Младенов М. В: Славянское и балканское языкознание. М., 1975; ОЛА — Общеславянский лингвистический атлас; Стойков — Стойков С. Лексиката на банатския говор. София, 1968; AJPP — Mafecki M., Nitsch K. Atlas językowy Polskiego Podkarpacia. Kraków, 1934; Lizanec — Lizanec P. Magyar-ukrán nyelvi kapcsolatok. Uzshorod, 1970; Vrabie — Vrabie

Карта 1.

Карта 2.

Карта 3.

Klepikova H. P.

SZLÁV—MAGYAR—ROMÁN NYELVI KAPCSOLATOK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

(Moszkva)

A tudomány fejlődésének mai szakaszában, a tekintélyes mennyiségű dialektológiai anyag birtokában, létrejöttek a feltételek a nyelvi kapcsolatok két- és sokoldalú kutatására a Kárpát-medencében. E közleményben azokat a kölcsönzéseket vizsgáljuk, amelyek a szláv nyelvből kerültek át a magyarba és a románba egymástól függetlenül és párhuzamosan az „elsődleges” kapcsolatok idején, amikor ez utóbbiak az ószlávokkal érintkeztek Pannónia és Dácia területén (vö. szláv reprezentánsok *prělogъ*, *greda*, *kladъna*, *užina*, *pokrovъсь*). Szláv—magyar—román paralell megnevezések is vizsgálunk, mint például a „párna” név, ennek motivációja a „fej” jegy (szláv nyj. *zoguevек*, *zahó lounyk* stb. magy. nyj. *fejajja* rom. nyj. *kăpăb'j*).

ЛИЗАНЕЦЬ П. М.

(Ужгород)

УНГАРИСТИКА НА УКРАЇНІ

На Україні, крім Закарпаття, унгаристикою по-справжньому почали займатися науковці тільки з 60-их років ХХ ст. На Закарпатті уже з початку ХІХ ст. з'являються окремі дослідження з угорського мовознавства, літературознавства, етнографії та історії. Однак, систематичне і цілеспрямоване дослідження різноманітних питань унгаристики розпочалося з відкриттям у 1963 році угорського відділення на філологічному факультеті Ужгородського державного університету та в 1965 році — кафедри угорської мови та літератури, яка в 1977 році була перейменована у кафедру угорської філології.

Викладачі кафедри поряд з навчально-виховним процесом займалися й науковою роботою. Так, Зикань І. В. у 1964 р. захистив у Тарту кандидатську дисертацію на тему: "Угорські запозичення у румунських говорах Закарпаття".

У 1968 році при кафедрі відкривається аспірантура. Першими аспірантами стали Ковтюк С. І., який у 1974 році захистив кандидатську дисертацію на тему: "Українські запозичення в ужанських говорах Закарпаття" та Горват К. І., яка у 1977 році також захистила кандидатську дисертацію: "Фонетична система угорських говорів Закарпаття". Доцент Васовчик В. Ю. у 1969 році захистила дисертаційну роботу на тему: "Шевченко й Угорщина", а доцент Гортвай С. Ф. захистила свою дисертацію у 1973 році. Я захистив у 1971 році докторську дисертацію на тему: "Угорсько-українські міжмовні контакти."

Поряд з цим, викладачі кафедри збирали фольклорний і діалектологічний матеріал, його науково опрацювали і видали ряд монографій та багато наукових статей. Серед окремих видань слід назвати такі:

1. *Lizanec P. M. Magyar-ukrán nyelvi kapcsolatok. A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyaga alapján* (угорсько-українські мовні контакти. На матеріалі українських говорів Закарпаття). — Ungvár, 1970. — 250 с. і 180 лінгвістичних карт.
2. *Лизанец П. Н. Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпаття. Венгерско-украинские межъязыковые связи. Издательство Академии наук Венгрии. Будапешт, 1976. — 683 с.*
3. *Лизанець П. М. Атлас лексичних мадяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР. Ужгород, 1976. — 327 с.*
4. *Lizanec P. M. — Vaszovcsik V. J. A kárpátontúli magyar lakosság népballadáí* (Угорські народні балади Закарпаття). Uzshorod, 1974. — 120 с.
5. *Lizanec P. M. Anyaggyűjtési program: Kérdőív az USZSZK Kárpátontúli területe magyar nyelvjárásainak dialektológiai atlaszához* (програма-питальник для збору матеріалу для укладання атласу угорських говорів Закар-

паття). — Szokincs — лексика, ч. II., Ужгород, 1976. — 200 с. та ч. II., Ужгород, 1985. — 211 с.

6. Зикань И. В., Лавер В. И. Русско-украинско-венгерский фразеологический словарь. Киев-Ужгород, 1985. — 372 с.

Викладачами кафедри була видана також збірка угорських народних казок Закарпаття під назвою "Három aranypusilvesszob" ("Три золоті стріли"). Будапешт-Ужгород, 1973. — 126 с., яка була перевидана у 1977 р. та "A kárpáton túli magyar nyelvű irodalom antológiája" ("Антологія угорської літератури Закарпаття") Uzshorod, 1985. — 344 с., підготовлений до видання "Словник угорських говорів Закарпаття" у 2-х томах та інші праці.

Це був непоганий фундамент для подальшого, більш цілеспрямованого дослідження унгаристики на різних рівнях. Постає питання про створення при кафедрі угорської філології наукового центру, яким і став Центр гунгарології. Створення цього науково-дослідного центру за наказом ректора УЖДУ від 14 січня 1988 р. було доручено нам. Офіційне відкриття Центру з новим приміщенням і шести штатними одиницями відбулося в урочистій обстановці 10 листопада 1989 р. І ось цей Центр став науковою базою для гунгарологічних досліджень. Зараз тут нараховується 8 штатних одиниць та 6 сумісників.

З 80-х років зростає все більший інтерес до Угорщини, до її історії, мови, літератури і взагалі до культури угорського народу. Свідченням цього є досить велика розгалуженість у світі осередків угорської науки і культури. Так, наприклад, на сьогодні, крім Угорської Республіки, угорську мову та літературу на університетському рівні вивчають у 29 країнах та 98 містах світу, у тому числі у 80 європейських містах, в 11 — північно-американських містах і в 7 містах Азії. У 25 країнах працюють угорські лектори. Гадаю, що українській незалежній державі так само треба б дбати і про свою державну мову, мову багатомільйонного українського народу. Вона на мою думку, повинна з часом завоювати міжнародні простори і міжнародний авторитет.

Таке широке розгалуження осередків угорської культури у світі створило необхідні передумови для відкриття в різних країнах світу Центрів гунгарології. Такі координаційні центри з унгаристики на сьогодні створені у п'яти країнах: США (Блумінгтон), Німеччині (Гамбург), Франції (Париж), Італії (Рим) та на Україні (Ужгород).

Ужгородський Центр гунгарології був відкритий, як ми вже відзначали, 14 січня 1988 року при Ужгородському державному університеті. З цього часу фактично й розпочалися різні організаційні заходи: укладання міжнародних договорів, проведення різних рівнів зустрічей, на яких обговорювались Статут Центру й готувався 1-й Міжнародний симпозіум з гунгарології, який і був проведений 27—30 травня 1989 року у місті Ужгороді. У роботі 1-го Міжнародного симпозіуму взяли участь вчені з різних міст колишнього Радянського Союзу: Москви, Києва, Талліна, Горького, Іжевська, Кемерова, Саранська, Сиктивкара, Тарту, Томська, Уфи, Чебоксар й Ужгорода, а також вчені Угорської Республіки з Будапешта, Сегеда і Ниредьгази.

Перший симпозіум був значним імпульсом у дослідженні матеріальної і духовної культури угорського народу в цілому, і в першу чергу минулого і сучасного угорців Закарпаття в контексті культури українців та інших на-

ціональностей краю. Симпозіум сприяв розвитку плідного діалогу між вченими-унгаристами різних наукових напрямків і різних країн.

Симпозіум проаналізував стан дослідження унгаристики і намітив основні напрямки її глибокого і всебічного розвитку спільними зусиллями лінгвістів, літературознавців, фольклористів, етнографів, істориків, соціологів, працівників культури і народної освіти.

Учасники 1-го симпозіуму поставили перед Центром гунгарології завдання: на першому етапі роботи Центру основну увагу приділяти дослідженню угорської нашої творчості та говорів угорського населення Закарпаття, поглиблювати вивчення українсько-угорських міжмовних та міжлітературних контактів, а також вважати актуальним на сучасному етапі дослідження міжнаціональних відносин у багатомовному Закарпатті.

На 1-му симпозіумі було затверджено редколегію періодичного збірника Центру "Acta Hungarica" і вирішено було опублікувати матеріали 1-го симпозіуму.

Другий Міжнародний симпозіум гунгарологів повинен був проходити у Естонії у м. Талліні в 1992 році. Однак, за цей невеликий проміжок часу відбулися значні політичні зміни — єдиний Радянський Союз розпався, що, безперечно, а певній мірі позначилось і на послабленні наукових зв'язків, тому другий симпозіум гунгарологів знову було проведено в Ужгороді, але уже у новому приміщенні Центру.

З цього часу й розпочалася планомірна наукова, науково-консультативна, інформаційна та культурно-освітня робота.

Що зроблено за цей час?

Перш за все були направлені у мінвуз, а пізніше у міністерство освіти конкурсні проекти наукових досліджень Центру. Усі три проекти пройшли успішно республіканський конкурс і були переведені в розряд держбюджетних тем з відповідним фінансуванням. Це такі теми:

1. ДБ-4.20.5. Українсько-угорські міжмовні та міжлітературні зв'язки. Функціонування української мови як державної у багатонаціональному Закарпатті.

2. ДБ-57. Комплексні дослідження ономастики і етнічної історії слов'янського і неслов'янського населення Закарпаття в їх взаємозв'язках з сусіднім угорським етносом.

3. ДБ-4.5.3.1. Історія Закарпаття із стародавнього часу і до наших днів (комплексні дослідження і вивчення архівних джерел, історичних, демографічних, соціоетнографічних та ін.).

Через два роки за нами закріплена ще одна тема:

ДБ-103. Взаємовплив та взаємозбагачення культур українського та угорського населення Закарпаття в галузі дослідження народних обрядів та звичаїв.

Ці теми охоплюють якраз ті проблеми над якими ми повинні були працювати згідно прийнятого на 1-му симпозіумі рішення. На прохання Закарпатського облвиконкому ми приступили з січня 1991 року й до виконання госпдоговірної теми за №22—91. Відновлення історичних назв населених пунктів Закарпаття.

Штатний колектив Центру гунгарології та сумісники активно включилися в розробку важливих наукових питань даної проблематики і в першу чергу приступили до збору фольклорного, діалектологічного та етнографічного мате-

ріалів. Крім того, опрацьовували архівні матеріали, вивчали опубліковані наукові джерела та розпочали укладання бібліографії. До роботи залучалися і студенти.

Досліджуючи тему "Українсько-угорські міжмовні та міжлітературні контакти, функціонування української мови як державної у багатонаціональному Закарпатті", ми виходили з того, що ця проблема уже здавна цікавить науковців і на сьогодні є однією з важливих як для лінгвістичної, так і для літературознавчої науки, хоч у теоретичному й практичному плані вивчена дуже слабо.

Українсько-угорські міждіалектні контакти та взагалі говори цього регіону становлять собою складний комплекс взаємопов'язаних проблем порівняльно-історичного та діалектологічного характеру і сприяють вирішенню багатьох важливих загальнотеоретичних проблем, як, наприклад, контактування і взаємодія споріднених і неспоріднених, типологічно різних мов (діалектів) між собою від найдавніших часів і по нині. Крім того, карпатський мовний (діалектний) регіон з точки зору вивчення його лексики та семантики становить значний інтерес у зв'язку з багаточисленними міграційними рухами, які відповідно пов'язані з широкими мовними (діалектними) контактами.

По темі українсько-угорських міжмовних (міждіалектних) контактів уже протягом попередніх років нами був зібраний багатий фактичний матеріал, який всебічно аналізувався не тільки в описовому, але й в лінгвогеографічному аспекті. Нами були розроблені нові принципи картографування та укладання лінгвістичних карт. На кожній карті є легенда з назвою картографованої реалії на кількох мовах (угорській, російській, німецькій), графічне зображення діалектних явищ, коментар, в якому подаються зауваження до картографованого матеріалу, відсилання читачів до атласів, що вийшли у різних країнах, і в яких скартографовані ці ж лексеми. В коментарях даються також зауваження щодо використання картографічних знаків, відомості етнографічного характеру та рисунки відповідних реалій. У кінці коментаря подається індекс слів. За звітний період по цій проблемі опубліковано монографії, посібники та наукові статті. Тут, в першу чергу, слід назвати монографію "Атлас угорських говорів Закарпаття" [1], яка вийшла у видавництві Угорської Академії Наук в 1992 році обсягом 114 друк. аркушів. У ній, крім теоретичної частини, вміщено 407 лінгвістичних карт. Вперше в фінно-угорській лінгвогеографії подано 75 семантичних карт. Опубліковано також у співавторстві "Общекарпатский диалектологический Атлас", вип. 3 [2] та ряд статей.

У 1991 році захистила кандидатську дисертацію Герасимова Г. П. на тему: "История России в изображении Мора Йокаи. Достоверность и фантазия" (науковий керівник проф. Лизанець П. М.).

По цій проблемі колектив науковців працював над підтемою "Функціонування української мови як державної в багатонаціональному Закарпатті". За звітний період були укладені разом з педагогами шкіл області програми з угорської мови та української мови для шкіл області з угорською мовою викладання. Видано три посібники Лизанцем П. М. та Горват К. І. [3].

По українсько-угорських міжлітературних контактах збиралася, систематизувалася і укладалася бібліографія, вивчався матеріал про спільне та особливе в угорській та українській літературах, детально розглядалися в наукових

розвідках питання про поширення української літератури в Угорщині, про джерела становлення українсько-угорських літературних взаємин. Досліджувалася творчість окремих українських письменників (В. Стефаник, Леся Українка, І. Франко, П. Тичина, М. Рильський) у контексті українсько-угорських взаємозв'язків.

Особлива увага приділялася питанню тенденції розвитку контактів двох літератур у повоєнний період, розглядалися принципи перекладу української літератури на угорську мову. Тут широко залучені архівні матеріали, записи інтерв'ю з провідними перекладачами української літератури в Угорщині. По цій проблемі підготовлена до захисту докторська дисертація В. Ю. Васовчик на тему: "Угорсько-українські літературні зв'язки XIX-поч. XX ст.: Контакти. Переклади. Типологія".

Протягом останніх двох років були проведені чотири міжнародні конференції: 1. Угорська культура в контексті загальноєвропейської культури; 2. Слов'янсько-угорські міжмовні (міждіалектні) контакти. Білатеральні контакти і мовні союзи; 3. Другий міжнародний симпозіум гунгарологів, та 4. Дослідження гідронімії р. Тиси. Виголошено 19 доповідей на міжнародних наукових конференціях та опубліковано ряд статей [4].

Результати досліджень по цій темі широко використовуються в навчальному процесі. Для студентів угорського відділення читаються такі спецкурси: "Східнослов'янсько-угорські міжмовні (міждіалектні) контакти" (проф. Лизанець П. М.), "Теоретичні питання лінгвогеографії" (проф. Лизанець П. М.), "Українсько-угорські міжлітературні зв'язки" (доц. Васовчик В. Ю.).

Отримані наукові результати використовуються і вченими інших країн. Так, наприклад, у вузах Угорщини при викладанні історії угорської літератури використовуються опубліковані науковцями Центру гунгарології наукові статті з угорсько-українських міжлітературних зв'язків. Схвальні відгуки вчених різних країн є на опубліковані монографії. Практичне застосування як в українських, так і в школах з угорською мовою навчання мають видані три посібники.

По темі "Комплексні дослідження ономотики і етнічної історії слов'янського і неслов'янського населення Закарпаття в їх взаємозв'язках з сусіднім угорським етносом" основна увага приділялася збору географічних назв Ужгородського району, включаючи гідроніми р. Тиси, а також розглядалося питання про відновлення історичних назв сіл і міст Закарпатської області. За цей час були зібрані географічні назви в 30 населених пунктах Ужгородського району.

Ця тема повністю відповідає пріоритетному напрямку "Наукові проблеми розбудови державності України", а також завданню Міністерств і відомств України щодо виконання "Національної Програми дослідження, збереження і відродження традиційної народної культури України на 1992—2010 рр.", що виконується згідно з дорученням Кабінету Міністрів України від 21. 05. 1992 р. за №9203/53.

Відомо, що географічні назви — це народне поетичне оформлення країни. Географічні об'єкти знаходяться у тісному взаємозв'язку з народом. З ними людина дружить, "спілкується", з ними пов'язане все її життя. У них — характер народу, його історія, прихильність, особливість побуту. Це скарб народний, який треба зберегти. Проте, під впливом певних політичних змін чи подій у

суспільстві питання з географічними назвами досить часто вирішувалось суб'єктивно, в угоду тим чи іншим політичним силам. Ось чому так важливо тепер відтворити історичну правду з географічними назвами Закарпаття, де вони зазнали значних перекручень.

Зібраний матеріал переконує, що на Закарпатті географічні назви становлять справжній народний скарб своїм багатством і різноманітністю, що свідчить про багатонаціональність населення цього краю, його самобутність.

Виконавцями цієї теми зібрано і опрацьовано більше 1000 географічних назв, які зараз побутують в живій мовній практиці населення. Крім того, в архівах області, Будапешта і Праги виписаний з кадастральних карт дуже цінний матеріал (середина XIX ст. — початок XX ст.). Як живомовний, так і архівний матеріал підтверджують тісні мовні, історичні, етнографічні та взагалі культурні взаємозв'язки між населенням різних національностей Закарпатської області, і в першу чергу між українцями та угорцями, адже в обидвох цих мовах фіксуються одні і ті ж назви, в яких чітко відбита історія та культура того чи іншого населення.

По цій проблемі за завданням обласної державної адміністрації колектив науковців працював над відновленням історичних назв населених пунктів Закарпаття та їх перейменуванням. Відомо, що з 1910 по 1919 рр., а потім з 1939 по 1944 рр. і після 1945 року чимало історичних назв населених пунктів Закарпаття були замінені, а значна їх частина довільно придумувалася чи перекладалася на інші мови. У мовній практиці населення вживається, як правило, стара назва, а офіційно є інша. Наприклад, в Ужгородському районі, де проживає населення угорської національності, в мовній практиці населення побутує назва села Szürte, а офіційною назвою є Струмківка. Назва села Ásvány загальноживана у мовній практиці населення, а офіційною є Мінеральне і т. д. Виходячи з такої плутанини у використанні назв населених пунктів Закарпаття, науковцями Центру гунгарології були розроблені конкретні рекомендації щодо відновлення історичних назв населених пунктів Закарпаття та їх перейменування. Крім того, виконавці цієї теми в архівах зібрали першу і подальші фіксації всіх населених пунктів області у писаних пам'ятках.

Наші рекомендації були розглянуті науковцями Інституту мовознавства АН України та науковцями Інституту мовознавства Угорської Академії Наук, повністю схвалені і преставлені в облвиконком.

Колектив науковців Центру гунгарології та кафедри угорської філології, а також кращі студенти угорського відділення, які теж є виконавцями теми, зібрали значний фактичний матеріал по гідронімії р. Тиси. У 1991 р. на Базі Центру гунгарології при Ужгородському держуніверситеті була проведена міжнародна нарада по цій темі і створена міжнародна редколегія, куди звійшли відомі науковці Румунії, Словаччини, Угорщини, України, Югославії. Основна мета цього міжнародного колективу — збір і опрацювання гідронімічного матеріалу на своїх територіях і видання спільної монографії.

По цій проблематиці опубліковано монографію [5], брошуру [6], та ряд наукових статей [7]. Виголошено 6 наукових доповідей на міжнародних конференціях.

Робота над третьою темою "Взаємовплив та взаємозбагачення культур українського та угорського населення Закарпаття в галузі дослідження народних

обрядів та звичаїв" розпочалася тільки з другого кварталу 1992 року. Ця тема в сучасних умовах є актуальною, адже ж її основне завдання — всебічно дослідити взаємовплив та взаємозбагачення культур населення Закарпаття і, передусім, українців та угорців. Відомо, що ці дві національності протягом кількох століть формувалися в однакових політичних, економічних та культурних умовах. Незважаючи на те, що у мовному відношенні українці і угорці належать до різних мовних сімей, їх мови типологічно відмінні, все ж таки спільне проживання їх на території Карпатського регіону сприяло зближенню їх культур, і в той же час збереженню їх самобутності. Дослідженням цієї проблеми на сьогодні детально ніхто не займався.

Виходячи з "Національної програми дослідження, збереження і відродження традиційної народної культури України на 1992—2010 рр.", науковці Центру гунгарології та викладачі кафедри угорської філології приступили до активного збору фольклорного та етнографічного матеріалів з метою збереження та відродження народних звичаїв, обрядів, повір'їв тощо населення української та угорської національності. На сьогодні нами зібрано у 10 н. п., де проживає населення угорської національності, різні повір'я та забобони. Записано у 14 населених пунктах народні балади, у 9 н. п. — святкові обряди, а в 15 н. п. — весільні обряди. Опубліковано ряд статей [8].

Четверта держбюджетна тема "Історія Закарпаття із стародавнього часу і до наших днів (комплексні дослідження і вивчення архівних джерел, історичних, демографічних, соціоетнографічних та ін.)" виконувалася разом з групою істориків.

Виконавці цієї теми працювали у фондах Державного архіву Закарпатської області по вивченню документальних матеріалів і їх перекладу з латинської та угорської мови на українську. Виконавці теми в 1990 р. опублікували посібник на допомогу студентам і вчителям у вивченні історії рідного краю, в якому містяться відомості про аграрні відносини і кризу феодального ладу, становище селян і міського населення, їх боротьбу проти кріпосницької експлуатації та національного гніту. Висвітлюється також культурне життя краю і розвиток освіти, діяльність освітніх і духовних діячів (М. Андрела, А. Бачинський, М. Лучкай та ін.). Досліджувалась також історія замків Закарпаття, вивчалися архівні матеріали по регулюванні річок Потисся у XVIII—XIX ст. з метою уникнення паводків та проаналізовані листи сімейного архіву Іштвана Сечені та графа Турянського.

Опубліковано ряд наукових статей [9] та виголошено 6 наукових доповідей.

Дуже важливою подією для Центру гунгарології було видання періодичного наукового збірника (журналу) *Acta Hungarica*, в якому друкуються наукові статті вчених України та інших республік колишнього Радянського Союзу, а також зарубіжних вчених. Перші два номери цього збірника, кожен по 12 друківаних аркушів вийшли з друку у 1992 році. Це — третій номер.

Крім цього, викладачі кафедри, які працюють по сумісництву у Центрі гунгарології, видали підручники з угорської мови та угорської літератури [10]. По цій проблемі ст. н. працівник Центру гунгарології Біров Р. А. захистив кандидатську дисертацію на тему: "Рабочее движение в Венгрии в 1925—1929 годах".

Штатні працівники Центру Біров Р. А., Дебрецені О. О., Івашкович М. Ш., Шоош К. К. та сумісники Горват К. І., Фабіан М. П., Чотарі Ю. Ю. розробляють

окремі питання з цих чотирьох тем. У першу чергу — це дослідження гідронімії р. Тиси, географічних назв Закарпаття, лексичної системи української, російської, угорської та англійської мов та опрацювання архівних матеріалів.

Укладено "Шкільний угорсько-український словник" та йде робота над "Шкільним українсько-угорським словником".

Колектив науковців Центру бере активну участь у роботі над "Загальнокарпатським діалектологічним атласом" та "Лінгвістичним атласом Європи", а також підготував до видання "Біо-бібліографію гунгарологів колишнього Радянського Союзу".

Таким чином, відкриття угорського відділення на філологічному факультеті УжДУ створило сприятливі умови для підготовки висококваліфікованих кадрів з угорської мови та літератури, а з 1989 року розгорнулись широкоаспектні наукові дослідження з унгаристики в Центрі гунгарології.

Крім наукових співробітників Центру гунгарології та викладачів кафедри угорської філології, питаннями гунгарології в тій чи іншій мірі займаються і науковці інших кафедр філологічного факультету, викладачі історичного факультету та факультету романо-германської філології Ужгородського державного університету [11].

Гунгарологічні дослідження проводяться і за межами Ужгородського державного університету. Тут у першу чергу слід назвати науковців, які працюють у вузах та наукових закладах Києва

Доктор філ. наук, професор кафедри світової літератури Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка Шахова К. О. свою наукову діяльність присвятила дослідженню угорської літератури XIX ст. в її різних аспектах, приділяючи основну увагу творчості Ш. Петефі. Вона захистила з цієї проблематики докторську дисертацію [12] і опублікувала багато наукових досліджень, в тому числі й монографії [13].

Зав. кафедрою української літератури Інституту театрального мистецтва, канд. філ. наук, доцент Мегела І. П. займається важливими теоретичними питаннями угорської літератури другої половини XIX — першої половини XX ст. Ним у різних вітчизняних та зарубіжних виданнях опубліковано чимало наукових статей і кілька монографій [14].

Дослідженню творчості Мора Йокаї присвятила свою наукову діяльність Г. П. Герасимова — ст. наук. співробітник Наукової бібліотеки Київського державного університету. Вона опублікувала ряд статей і успішно захистила в 1991 році кандидатську дисертацію [15].

Питанням угорської народної творчості займається ст. наук. співробітник Інституту фольклористики та етнографії ім. М. Рильського АН України Мушкетик Л. Г., яка з цієї проблематики опублікувала ряд статей, а в 1988 році успішно захистила канд. дисертацію [16].

Науковий співробітник Інституту слов'янознавства та балканістики АН Росії Ковач А. А. у 1989 р. захистив також кандидатську дисертацію про особливості балад багатонаціонального населення Закарпаття (українського, угорського і румунського) [17].

Питаннями фінно-угрознавства, в тому числі й унгаристики активно займається завідувач Відділу Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН України, доктор філологічних наук Ткаченко О. Б. По співставній фразеології

слов'янських і фінно-угорських мов він захистив докторську дисертацію [18] й опублікував чимало наукових статей та монографії [19].

Доцент кафедри Мови народів України Київського державного університету Панько С. С. спеціаліст з російської мови, але у своїх дослідженнях з семантики та морфології використовує для порівняння угорський мовний матеріал. Ним опубліковано ряд наукових статей [20]. З 1992 року Панько С. С. по направленню Міністерства освіти України працює лектором з української мови у Ниредьгазському педінституті на кафедрі української та русинської мови.

Питаннями історії та культури Угорщини займається кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Київського державного інституту культури Лукач Б. І. та ст. викладач цього ж інституту Франц І. С. Лукач Б. І. досліджує історію Угорщини післявоєнного часу, опублікував ряд статей та монографію [21]. Франц І. С. займається питаннями українського-угорських культурних взаємозв'язків. Питанню історії Угорщини присвятив свої статті також канд. історичних наук, ст. науковий співробітник Інституту історії АН України Микола Держалюк [22].

Науковий співробітник Інституту історії АН Ураїни Клінченко Т. В. досліджує економічне становище, побут і культуру угорського селянства. По цій темі вона захистила кандидатську дисертацію [23], опублікувала ряд статей і монографію [24].

Безперечно, що дослідження з гунгаристики продовжуються і набувають нового розвитку у зв'язку з появою журналу Центру гунгарології "Acta Hungarica" [25]. У першому номері журналу вміщені матеріали 1-го Міжнародного симпозіуму з гунгарології, що відбувся в Ужгороді 27—30 травня 1989 р. Опубліковані тези розповідей 58 авторів з мовознавства, літературознавства, історії, етнографії, археології, фольклору та педагогіки. Статті публікуються українською, російською, угорською, англійською, німецькою та французькою мовами з обов'язковим резюме однією з цих мов, але не мовою статті.

У другому номері журналу опубліковані наукові статті 18-и авторів з різних країн: України, республік колишнього Радянського Союзу, Угорщини, Німеччини та Югославії. У статтях мовознавчого характеру розглядаються різноманітні питання лексичної та семантичної інтерференції, угорсько-мордовські мовні контакти, трансформація гунгаризмів у фраземіці українських говорів Карпатського регіону та йдеться про принципи побудови "Атласа угорських говорів Закарпаття".

У розділі літературознавства мова йде про морально-стичну проблематику угорської та української прози кінця XIX — поч. XX ст., про спільні мотиви в літературі російського декабристського, угорського яacobинського руху. Важливі й актуальні питання розглядаються також у розділах: історія, археологія та етнографія. Так, наприклад, Калман Ференц присвятив свою статтю похоронним іграм та обрядам на Закарпатті. Працівник Закарпатського обласного музею Кобаль Й. В. розглядає деякі проблеми етнокультурного розвитку населення Закарпаття в 1-у тисячолітті нашої ери, а Мандрик І. О. — економічні зв'язки та гуманітарна взаємодопомога між населенням Закарпаття і Угорщини у другій половині XIX ст. Професор Шушарин В. П. опублікував статтю "Угорці і слов'янські народи королівства Угорщини XI ст." та інші.

Різноманітні питання з унгаристики розглядаються і в цьому третьому номері журналу.

Зрозуміло, що початок завжди важкий. Нелегко приходиться й нам готувати до видання кожен номер і особливо важко його видавати. Однак, ми сподіваємося на співпрацю не лише науковців Закарпаття та України в цілому, але й дослідників близького і далекого зарубіжжя. Хочу ще раз нагадати майбутнім авторам статей, що матеріали оформляються за найновішими нормами, чітким друком через два інтервали, посилання подаються у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та сторінки. Ці дужки із вказівкою джерела розкриваються у кінці статті перед резюме у порядку їх нумерації в тексті. До статей можуть бути долучені додатки у вигляді таблиць, схем, малюнків тощо.

Центр гунгарології є не тільки координуючим науковим осередком, але й важливим культурно-освітнім центром на Закарпатті.

На його базі проводяться різноманітні виставки художників, вироби з кераміки, рогожі, перебірчастої емалі, вишивки тощо. Тут проводяться різноманітні олімпіади-конкурси декламаторів, казкарів, виконавців балад-пісень, легенд та ін. Крім того, систематично організовуємо виставки книг та інших унаочнень, присвячених ювілеям відомих угорських поетів і прозаїків та взагалі культурних діячів. Проводимо також урочисті збори, присвячені історичним датам. Тут відбуваються систематичні зустрічі з інтелігенцією м. Ужгорода та області, з випускниками вузу, з вченими, письменниками та політичними діячами України, Угорської Республіки та інших країн.

Незважаючи на проведену за цей невеликий відрізок часу роботу, працівникам Центру гунгарології слід ще чимало зробити щодо ґрунтовнішого і глибокого дослідження різних питань історії, літератури та етнографії. Нам необхідно постійно підтримувати прямі контакти з Центрами гунгарології, що діють в інших країнах, з Міжнародним Центром гунгарології в Буапешті та Міжнародним Товариством з угорської філології.

Немає сумніву, що колектив Центру гунгарології разом з науковцями кафедри угорської філології докладуть всіх зусиль, щоб підняти на новий щабель гунгарологічні дослідження в нашій країні.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Lizanec P. M.* A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza — Атлас венгерських говорів Закарпаття — Т. 1. — Вр. Akadémiai Kiadó, 1992. — 884 с.
2. *Лизанец П. Н., Горват Е. И.* и др. Общекарпатский диалектологический атлас. — Вып. 3. — Варшава, 1991. — 30 др. аркушів.
3. *Горват Е. И., Лизанец П. Н.* Венгерский язык для начинающих: учебное пособие. — Ужгород, 1991. — 268 с.; Вони ж: Українська мова для початківців. — Ужгород, 1992. — 367 с.; Вони ж: Угорська мова для початківців. — Ужгород, 1992. — 291 с.
4. *Лизанец П. Н.* К истории славяно-венгерских межъязыковых контактов // *Polono-Slavica Warsoviensia. Słowiańsko i niesłowiańskie kontakty językowe.* — Warszawa, 1992. — С. 63—70; Його ж: The main principles of compiling the "Atlas of the Hungarian dialects of Transcarpathia" // *Acta Hungarica*, 1991, 2-ий рік видання. — Ужгород, 1992. — С. 33—53; Його ж: Роль бilingвизма (двуязычия) в освоєнні заимствований (на матеріалі українсько-венгерських междиалектних контактів) // *Nemzetközi szlavisztikai napok*, IV. — Szombathely, 1989. — С. 321—328; *Васович В. Ю. И.* Франко и венгерская литература XIX — нач. XX в. // Матеріали міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО. — К., 1990. — С. 164—167; Гедеш А. А. Біля джерел становлення українсько-угорських літературних

взаємин. // *Acta Hungarica*, 1990. 1-ий рік видання. — Ужгород, 1992. — С. 64—67. Див. також: Хунгарологія в Ужгородському державному університеті. Библиографічний указатель. — Ужгород, 1990. — С. 15—20, 23—34, 82—83.

5. *Horváth Katalin* — *Lizanec Péter* — *Szabó Erzsébet*. Az ungvári járás 14 településének helynevei (Географічні назви 14 населених пунктів Ужгородського району) — Вр., 1992 — 123 с.

6. *Horváth Katalin*. Csap város földrajznevei (Географічні назви міста Чоп). — Вр., 1991. — 46 с.

7. *Лизанець П. М.* Проблеми, пов'язані з перейменуванням угорських населених пунктів на Закарпатті // Шоста республіканська ономастична конференція (4—6 грудня 1990 р.) (Тези доп. і повід.). — Ч. II. Описова та прикладна ономастика. — Одеса, 1990. — С. 65—66; Його ж: *Kárpátalja helységnevei* (Географічні назви Закарпаття) // *Emlékkönyv Benkő Lóránd születésnapjára*. — Вр., 1991. — С. 409—414.

8. *Lizanec P. M.* A kárpátaljai magyarság néprajzáról (Етнографія угорського населення Закарпаття) // *Néprajzi Hírek*. A magyar Néprajzi Társaság tájékoztatója. XX. évf. — Вр., 1991. 1. sz. — С. 62—64; Його ж: *Magyar néprajzi kutatások Kárpát-Ukrajnában* (Дослідження з етнографії на Закарпатті) // *A határainkon kívüli magyar néprajzi kutatások*. II. — Вр., 1989. — С. 113—126; *Kálmán Ferenc*. Gyermekjátékok és mondókák Nagypaládon (Дитячі ігри та приспівки у Великій Паладі) — *Néprajzi Látóhatár*. — Miskolc, 2. — 1992. — С. 37—42; Його ж: *Halottvitasztói játékok Kárpátalján* (Похоронні ігри на Закарпатті) // *Acta Hungarica*, 1991, 2-ий рік видання. — Ужгород, 1992. — С. 116—120.

9. *Данилюк Д. Д., Ілько В. І.* З історії заселення та розвитку культури Закарпаття в добу феодалізму (до середини XIX ст.). — Ужгород, 1990. — 6,5 др. аркушів; *Ілько В. І.* Оцінка творчої спадщини Ю. І. Гуци-Венеліна у вітчизняній історичній літературі // *Український історичний журнал*. — К., 1992. — № 3. — С. 32—40. (У співавторстві); *Szós Kálmán*. Gróf Széchenyi levelei Kárpátalján. // *Hatodik Síp*, 1991/4 (у співавторстві); Його ж: *A Tisza bölcsője*. — *Évgyűnk*. — Uzshorod, 1990. — С. 20—25.

10. *Kótyuk István*. Magyar nyelv. A 4. oszt. számára. Hatodik kiadás. — Kijev—Uzsgorod, 1987. — 176. old. Уб.: *Magyar nyelv*. Az 5. oszt. számára. — Kijev—Uzsgorod, 1990. — 129. old.; *Horváth Katalin, Kólosvári Ilona*. Magyar nyelv. A 4. oszt. számára. — Kijev—Uzsgorod, 1989. — 128. old.; *Kótyuk István, Horváth Katalin, Penckőfer Mária*. Magyar nyelv. A 6. oszt. számára. — Kijev—Uzsgorod, 1992. — 112. old.; *Gortvay Erzsébet*. Irodalom. A 4. oszt. számára. Hatodik kiadás. — Kijev—Uzsgorod, 1988. — 222. old.

11. Библиографію праць див. у книзі "Хунгарологія в Ужгородському державному університеті". Библиографічний указатель. — Ужгород, 1990. — 160 с.

12. *Шахова К. А.* Венгерська література 20—40-х років XIX століття (Некоторые идейно-художественные проблемы) // Автореферат докторської дисертації. — Київ, 1975. — 43 с.

13. *Шахова К. О.* Шандор Петефі — співець угорської революції 1848—1849 рр. — К., 1969. — 280 с.; Його ж: Шандор Петефі. Життя і творчість. — Київ, 1972. — 218 с.; — Його ж: Венгерська література 20—40-х років XIX століття. — Київ, 1973. — 208 с. та інші.

14. *Мегела І. П.* Пролетарська співдружність (до історії угорсько-радянських літературних взаємин 20—30-х років). — Київ, 1978. — 156 с.; Його ж: Реалізм Жигмонда Морица. — Київ, 1985. — 272 с. та інші.

15. *Герасимова Г. П.* История России в изображении Мора Йокаи. Достоверность и фантазия. // Автореферат кандидатської дисертації. — Київ, 1991. — 17 с.

16. *Мушкетик Л. Г.* Словяноведческая проблематика венгерской фольклористики конца XIX—XX вв. // Автореферат кандидатської дисертації. — Минск, 1988. — 18 с.

17. *Ковач А. А.* Общее и своеобразное в венгерских, румынских и украинских народных балладах. // Автореферат кандидатської дисертації. — Москва, 1989. — 18 с.

18. *Ткаченко О. Б.* Сопоставительно-историческая фразеология славянских и финно-угорских языков. // Автореферат докторської дисертації. — Ленинград, 1982. — 45 с.

19. *Ткаченко О. Б.* Сопоставительно-историческая фразеология славянских и финно-угорских языков. — Київ, 1979. — 299 с.; Його ж: Мерянський язык. — Київ, 1985. — 208 с.; Його ж: Очерки истории языкового субстрата. — Київ, 1989. — 208 с.

20. *Панько С. С.* Заметки о семантике венгерских производных с суффиксом -ár, -ér. // Советское финно-угроведение. — Таллинн, 1979. — Т. XV. — № 2. — С. 89—93; Його ж: Російські та українські відчислівникові деривати у зіставленні з угорськими // *Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами*. (Тези доп.) — Ужгород, 1982. — С. 58—59; Його ж: Языковые аспекты славяно-венгерского культурного взаимодействия // *Современные славянские культуры: развитие, взаимодействие, межкультурный контекст*. Материалы международной конференции ЮНЕСКО. — Київ, 1982. — С. 373—375 та інші.

21. Лукач Б. И. Союз рабочего класса и крестьянства в социалистической Венгрии (1959—1962). — Киев: Наук, думка, 1974.
22. Держалюк М. С. Співробітництво трудових колективів УРСР та Угорської Народної Республіки (співавтор Клінченко Т. В.) — Київ: Знання, 1984. — 46 с.
23. Клінченко Т. В. Совершенствование образа жизни сельского населения // Автореферат кандидатской диссертации. — Киев: Знання, 1984. — 18 с.
24. Клінченко Т. В. Венгерское село: экономика, быт, культура (60—80-е годы). Киев: Наук. думка, 1989. — 155 с.
25. Acta Hungarica, 1990, 1-ий рік видання та Acta Hungarica, 1991, 2-ий рік видання. — Ужгород 1992. — 14 др. аркушів кожен. (Відповідальний редактор П. М. Лизанець).

Lizanec P. M.

(Ungvár)

A HUNGAROLÓGIA UKRAJNÁBAN

Rezümé

A hungarológiai kutatások gyökereit Ukrajnában már a XIX. század végén megtaláljuk, de a magyar nyelv, irodalom, néprajz, történelem stb. rendszeres, céltudatos és módszeres vizsgálatáról csak a XX. század 60-as éveitől beszélhetünk. Ebben több körülmény is szerepet játszik, közöttük jelentős a magyar nyelv és irodalom tagozat megnyitása 1963-ban az Ungvári Állami Egyetemen. Az ungvári egyetem kutatóin kívül olyan kiváló kijevei szakemberek is foglalkoznak hungarológiai vizsgálatokkal, mint K. O. Sahova, I. P. Mehela, G. P. Geraszimova, L. G. Musketik, O. B. Tkacsenko, Sz. Sz. Panyko, Lukács Béla, I. Sz. Franc, T. V. Klincsenko stb.

A cikk rövid áttekintést ad az említett kutatók munkásságáról, részletesen kitér a Hungarológiai Központ tudományos munkatársainak, valamint az egyetem magyar filológiai tanszéke tanárainak tevékenységére, akik az Ukrán Minisztérium által jóváhagyott 4 tudományos témán dolgoznak.

МИГАИЛА Г.

(Бухарест)

**РУМЫНО-СЛАВЯНО-ВЕНГЕРСКИЕ МЕЖДИАЛЕКТНЫЕ
КОНТАКТЫ НА СТРАНИЦАХ ЖУРНАЛА "GRAIUL ROMANESC"
("РУМЫНСКАЯ РЕЧЬ" 1927—1934)**

Среди филологических и этнографических изданий, появившихся в Румынии в двадцатые—тридцатые годы нашего века, особое место занимает ежемсячный журнал "*Graiul românesc*" ("Румынская речь"), основанный 65 лет тому назад одноименным обществом, созданным в 1923 г. под председательством *Симеона К. Мындреску* (18 июля 1868 г. — 30 сент. 1947 г.), профессора немецкого языка и литературы в Бухарестском университете, а также знатока румыно-венгерских языковых отношений [1, 176—177; 2, 287]. Общество ставило своей целью изучение и культурную поддержку зарубежных румын в духе взаимопонимания и на основе тех же принципов, которые Румыния применяла по отношению к своим национальным меньшинствам. На пятом году своей деятельности комитет общества, состоявший из университетских профессоров и культурных деятелей, решил создать журнал "*Graiul românesc*" (в дальнейшем, сокр. GR), в редколлегию которого вошли: сам С. К. Мындреску, *Чезар Мереуцэ* и писатель *Эманоил Букуца* (27 июня 1887 г. — 7 окт. 1946) [3], который в первые два года взял на себя всю редакционную работу (включая резюме на французском, итальянском, немецком и английском языках); впоследствии этим стал заниматься *Константин Брынзей-Цибанешть* [4, 123—132].

Credo общества и журнала, по словам Э. Букуца, сводилось к следующему: "В отношении румын, проживающих за пределами объединенной Румынии (...), мы ведем борьбу за сохранение их национального самосознания в соответствии с признанными всеми правами этнических меньшинств (...). Причины общеизвестны, тем более, что вопрос о национальных меньшинствах ставится также и в нашей стране" [5, 242].

Само собой разумеется, что в статьях, написанных известными историками, этнографами и особенно известными лингвистами С. Пушкариу, Т. Капиданом, Г. Нандришем и другими, затрагивались также вопросы специфики румынских говоров, находящихся в постоянном контакте с национальными языками и говорами данных стран, в частности, славянских и Венгрии.

Так, если проследовать по южной границе Румынии от Черного Моря к западу, оставляя в стороне Грецию и Албанию, выходящие за рамки данной территории, как и более отдаленные страны, а потом по западной, северной и восточной границам, то можно отметить следующие наиболее интересные статьи.

Начнем с первого редактора Э. Букуца, который напечатал немного раньше монографию Румыны между Видином и Тимоком (*Românii dintre Vidin, și Timoc, București, 1923*) и брошюру Румыны в Болгарии (*Românii din Bulgaria,*

București, 1926.) В журнале [6, 68—69] он приводит дополнительные данные о селах, расположенных от Видина до Оряхова, где проживают совместно с болгарами и румыны (Белене, Ерманли и др.), подчеркивая далее: "Уже несколько лет мы стараемся сблизить нашу страну с южнодунайскими соседями" [7, 128]. Тот же автор отмечает официальные данные по переписи от 31 декабря 1920 г., согласно которой в Болгарии насчитывалось 57 312 румын (37 160 в Видинском уезде, 12 151 в Плевенском, 5 627 в Врачанском и т. д.) [8, 241]. Дополнительно редакция включила письмо известного немецкого балканолога Г. Вейганда от 21 авг. 1927 г., который указывал: "В своем Лингвистическом атласе [9] я описал пункты 751 Тутракан, 752 Вайдомир около Силистрии, а также села 747 Сомовид, 748 Гигени, 749 Вадин, 750 Хърлец вдоль Дуная; в 13-ом Ежегоднике, стр. 38, 39 румынские села вдоль Дуная — от Видина до Свиштова" [10; 11, 168—169].

Ряд историко-этнографических данных касаются арумын, пришедших с юго-запада на территорию Болгарии в XIX в. как до освобождения, так и после 1878 г. Так, И. Г. Гюламила описывает колонии Горной Джумаи (140 семей), Софии (более 500 семей), а также группы пастухов в т. н. сãlive "шалашах" (ок. 1000 семей [12, 26—34]). Наряду со статьями общего характера [13; 14] Василе Н. Христу сообщает интересные фольклорные материалы из Горной Джумаи и ее окрестностей [15]: 311 поговорок и фразеологических выражений (некоторые болгаро-македонского происхождения: 138. Em golu, em zolu "придираться"), 60 благословений, 108 проклятий, 73 эпитета и прозвища (39. Mînă aspartă "расточитель", 66. Samovilă "сумасшедшая" и др.) [16].

Что касается Сербии, то первая статья была напечатана известным болгарским языковедом Ст. Романским; она была переведена на румынский язык из журнала "Македонски Преглед" [17] и была посвящена румынам, проживающим между Тимоком и Моравой. Большая их часть переселилась из Баната, а проживающие в восточной зоне — из Олтении, будучи засвидетельствованными уже с 1733 г. Автор основывается как на предыдущих исследованиях, начиная с Ф. Каница (1868 г.), и на данных переписи конца XIX — начала XX вв., так и на собственных наблюдениях: на данной территории, насчитывающей 10 773 квадратных километра, находится 151 румынский населенный пункт и 42 смешанных сербо-румынских. В 1890 г. по официальным данным румыны составляли 143 684 человека, в 1895 г. — 159 510 включая 5 950 горожан, из которых 36 775 говорили также и на сербском языке; в 1900 г. число румын — 89 873, с указанием: "службе се језиком румунским" [17, 18]. Западный говор так называемых "ungureni", более распространенный, представляет сильную палатализацию согласных, в то время как восточный так называемых "jăgani" (из Țara Românească — Валахия), характеризуется умеренной палатализацией.

Другая компактная группа румын, расположенная в сербском Банате, описана Николаем Романом [18]. Мирным договором — напоминает автор — Банат был разделен между Румынией и Сербией. Северная часть уезда Торонтал и южная часть уезда Тимиш, насчитывающие около 150 000 румын, перешли к Сербии: 42 села составляют три анклава: Codrul, Pusta и Северный Торонтал (Torontalul de Nord). Последний, менее исследованный, состоит из 7 сел — 3 румынских (Велики Торак — Toracul Mare, Мали Торак — Toracul Mic и Јанкаит) и 4 смешанных: они насчитывают около 20 000 румын. Среди сербских заимствований, проникших в их говор, Н. Роман отмечает: sud

"судья", *bariac* "знамя", *negee* "сельский праздник", *praznic* "то же самое", *baş* "именно", *obraniĭă* "коромысло", *gostie* "пир" и др. (Как видим, некоторые из них проникли в сербскохорватский язык из турецкого). Интересно отметить, что в приложении была напечатана Краткая хроника села Мали Торак [18, 125—126], записанная в церковном регистре в 1907 г. учителем Корнелиу Петровичем (вероятно, дядей будущего румынского слависта Эмиля Петровича); из неё мы узнаем, что село было колонизировано в 1765 г. на месте исчезнувшего села.

Тот же автор рецензирует работу Душана Поповича, О цинцарима (Београд, 1927; 2 изд. 1937; рум. перевод: *Despre aromâni, Bucureşti, 1932*), посвященную арумынам, которые играли большую роль в балканской торговле, особенно в городах Земун и Нови Сад, доезжая до Вены [19].

Наконец, особое внимание привлек крайний западный анклав румын, проживающих в Хорватии, о которых писал на первых страницах журнала известный их исследователь С. Пушкариу, профессор Клужского университета, член Румынской Академии [20], который годом раньше напечатал второй том своей обширной монографии *Istroromâni* и в данный момент готовил третий том (в соавторстве с М. Bartoli, А. Belulovici, А. Byhan, Bucureşti, 1906, 1926, 1929). Известные в науке уже в XVII в., эти румыны постепенно славянизировались: во время С. Пушкариу на данном диалекте говорили в 7 селах к югу от Учкой Горы (*Susnievița, Noselo, Sucodru "Sub Codru, Под Лесом"* и др.), а к северу только в *Jeîĭni* (по итальянской статистике в 1921 г. на юге их было 1644 человека; к этому количеству следует добавить около 600 человек из последнего села, итого около 2 200 человек). В старину их называли *gumări* "румыны" (*rumeri* — Ireneo della Croce, 1698), потом *vlahi* — так их обозначали славяне (итальянское прозвище *ciribiri* < *cire* [= *cine*] "кто" + *bire* [= *bine*] "хорошо"). Все они билингвы или даже трилингвы (говорят также на сербохорватском, итальянском и других языках). Из фольклора они сохранили лишь сказки и шуточные рассказы, записанные исследователями XIX и XX вв. Истрорумынский диалект наиболее близок к дакорумынскому, но он, — как уточняет С. Пушкариу, — "настолько засорен сербохорватскими словами (многие из которых итальянского происхождения), что дакорумын с трудом его понимает (...). Но его грамматика чисто румынская, и если учесть наиболее важные фонетические изменения, то можно легко его понимать" [20, 5].

Дополнительные данные можно найти в статье черновицкого профессора Леки Морариу, который посетил истрорумын в августе 1927 г. [21] и который впоследствии напечатал диалектальные тексты, положительно оцененные в рецензии Симеона Мындреску [22].

За западной границей Румынии, в Венгрии, 38 румынских сел и местечек, приписанных к 18 православным приходам и 16 униатским, подчиненным румынским епархиям, имели в 20-е годы около 40 000 жителей, как указывается в статье Василия Стойка; к этому числу добавлялось около 6 000 униатских румын, подчиненных венгерской униатской епархии в Хайдудороге, а также около 4 000 румын обоих вероисповеданий, не организованных в приходы, — всего около 50 000 румын, как указывал один депутат социал-демократ в венгерском парламенте 13 ноября 1925 г. [23]. Аналогичная цифра приводилась позже в статье В. Тулеску, который перечислил почти все 50 сел и местечек

с румынским населением, расположенных по левому берегу Тиссы; в шести из них были школы с преподаванием на румынском языке (по крайней мере, частично): Апатеу, Венгерский Ченад, Дюла — Большой город, Дюла — Малый город и др. [24].

Интересные данные, в том числе исторического характера, можно найти в статьях, посвященных румынским селам, расположенным по правому берегу верхней Тиссы, к северу от города Сигет. Так, И. Лупаш, профессор Клужского университета и член Румынской Академии, исследовал их историю по документам, начиная с XIV в. [25], когда король Людовик подарил потомкам Драгоша обширные земли "неверного" Богдана, который переехал в Молдавию, преобразовав ее в самостоятельное государство (1359 г.). Позднее, в 1391 г., монастырь св. архангела Михаила, основанный Драгошем в селе Крушево (Peri), получил от Константинопольской патриархии право ставропигии, а игумен Пахомий — экзарха Марамуреша и северной Трансильвании [26, 156—157; 27, 109—111; 28, XXXVIII—XLIV].

В том же номере журнала П. Канчел, профессор славянских языков Бухарестского университета, рецензировал книгу Podkarpatská Rus (redigovani J. Chmeláň, St. Klima, J. Nečas, Praha, 1923), где приводилось точное количество румын в данной области — 11724 человека, проживающих в селах Slatina (Солотвина), Peri (Грушеве, Крушево), Arşa de Jos (Діброва), Arşa de Mijloc (Середне Водяне), Arşa de Sus (Верхне Водяне) Biserica Albă (Біла Церква) и др. [29].

Тем временем А. Петров опубликовал ценную славяно-румынскую грамоту, написанную в Сигете 1 мая 1404 г. (6912 г.) и хранящуюся в Национальном музее в Будапеште [30], которую сопроводил комментариями Григоре Нандриш, профессор славистики Черновицкого университета [31]. Написанная румыном на книжнославянском языке с украинизмами, эта грамота, выданная от имени Дмитрия и Александра, сыновей воеводы Балицы, подтверждает монастырю св. архангела Михаила села Терес (Тересва), Кривич (Крива), и Крушево, а также мельницу на реке Сапынца в Долгополском крае (Кымпульг на Тиссе — Cîmpulung la Tisa).

Новые данные о румынских селах можно найти в статьях Михая Попа, будущего профессора фольклористики в Бухарестском университете [32], и А. М. Пырвулеску [33]. Так, например, первый автор упоминает румынские школы с 10 учителями, Культурное общество "Св. архангел Михаил", униатские церкви сел Средняя Апша 1440 г. и Нижняя Апша 1561 г. и др., а второй добавляет сведения о румынах села Плаюцу (Plăiuțu "Малое Плоскогорье") и о тех, кто уже украинизировались в с. Bedeu (Бедевля), отличаясь от соседей лишь одеждой.

Тем более славянизировались те румыны (валахи), которые в прошлые века достигли Моравии и на которых также обратил внимание журнал после обзора профессора Бухарестского университета, члена Румынской Академии О. Денсушану [34]. Так, например, в рецензии Эманоил Букуца комментирует статью известного итальянского романиста Карло Тальявини, *Per la storia dei Valacchi in Moravia* [35]. "По совету г-на Биану, — пишет редактор, — он нашел в библиотеке Болонского университета рукопись, представляющую для нас интерес. Речь идет о ветви румын, проникших в земли чехов и моравян и утративших свой язык и национальное самосознание, находясь среди славян, о

которых подборно писал г-н Karel Kadlec Valaši a valašské právo v zemích slovanských a uherských, Praha, 1916 (...). В этой статье г-н Карло Тальявини приводит содержание двух отрывков, где описывается трагедия валахов времён религиозных войн 1943 г., когда села были сожжены, ограблены и наказаны имперской армией (...). Отец Паулинос Гардианус написал тогда печальную песню на чешском языке, которая сохранилась" в полонизированной форме и которую Эм. Букуца перевел на румынский язык по итальянской дословной версии К. Тальявини. Поскольку она осталась, вероятно, неизвестной славистическим кругам, мы передаем ее здесь в оригинале (причем в издании она сопровождается музыкальными нотами):

1 — Pasly kozy Walassy
W. Romanowem salassy	6 — Mnohe zbily w ty cziasy,
A tot mate Walassy.
2 — Ne dobrze se gym wede:
Bucheim na nie przygede.	7 — Czo zustalo pobraly,
A do Brno zahnal.
3 — Przy stadie w sudach sedj
O Nestiesti niewiedj.	8 — Strekely se na rozny
Tento lud nepobozny.
4 — Rebellantów zgimaly,
Trzebas wsechnych neznaly.	9 — Kolamy polamaly
A ginych stwrtowaly.
5 — Newinnym se dostalo
Zhynulo gych nemalo.	10 — Mniely mistrzy dost prace,
Mordnigize ty zgradcze.

Ad Romanorum primarium Wallachum qui non suadebat rebellionem Wallachis contra Imperatorem

1 — O Romane Romane
Nass Walasky Heytmane.	4 — Zie se takim nedarzy
Czo ysau proti Csysarzy.
2 — Tys nam ktomu ne radil,
S namis se oto wadil.	5 — Ku przykladu necht magi
Czo neprawie dielagi".
3 — Gako chaza swowolna
Neblat natom powolna.	

Краткое описание современных "валахов", окончательно перешедших на чешский язык (моравский диалект), но сохраняющих румынские элементы в пастушеской жизни, в одежде, танцах, песнях и в лексике дает Елена Ефтиму, будущий преподаватель чешского языка в Бухарестском университете [36]. Напоминая, что Миклошич, Бартош, Пастрнек и другие исследователи считают их по происхождению румынами, она сообщает, что посетила ряд сел и остановилась в "Русаве, древнейшем и типичном валашском селе". Из описания дома и хозяйства семьи Мозолу, где она жила, мы отметили такой термин, как *kuje* "гвоздь", форму мн. числа, которая сохранилась как таковая из румынского языка, а из энтопических — *gruj* "холм". Особенно интересным нам показалось описание пастушеских построек в горах, в названии которых много слов румынского происхождения: *koliba*, *brynza*, *putyra*, *geleta*, *glag/klag*, *urda*, *putenka*, *vatra*, *košar*, *strunga*, *bač*.

Общее представление этих зон, сохраняющих румынские элементы в топонимике и в словаре украинских, польских, словацких и даже моравских говоров дает Гр. Нандриш, на которого мы ссылались выше и который обобщил результаты исследований славянских этнографов, историков и лингвистов [37]. "Гор-

цы Северных Карпат, — писал он, — так сильно отличаются в антропологическом отношении от славянского населения равнин, что славянские исследователи ставят вопрос о возможном их неславянском происхождении или, по крайней мере, об их смешении с неславянским населением (Niederle, *La race slave*, [2e ed. revue, Paris, 1916], 42)"; речь идёт о *гуцулах* или *гуцанах* (как их называют румыны) Буковинских и Галицийских гор; о *горалах* Подгала, близких по одежде, народному искусству и пастушеской терминологии к румынскому населению в горах (ср.: Fr. Miklosich — E. Kałużniacki, *Über die Wanderungen der Rumunen in den Dalmatinischen Alpen und der Karpaten*, Wien, 1879; K. Kadlec, 1916); наконец, о *валахах* восточной Моравии, которые до XVI в. рассматривались в документах как пришлое население (Kadlec, стр. 415). Что касается 350 поселений с т. н. "валашским правом", установленных Кадлецом, вслед за Калужняцким, на основе письменных памятников, начиная со второй половины XIV в., автор объективно уточняет, что, безусловно, только в начале колонисты, пользующиеся этим правом, были румынами; впоследствии оно было распространено на поляков и украинцев, поскольку было промежуточным между городским немецким и русско-польским, т. е. "немецким, адаптированным сельским условиям".

Наш обзор заканчивается "Молдавской Заднестровской Республикой", представленной читателям Штефаном Чобану, — членом Румынской Академии и профессора университета в Кишиневе и впоследствии в Бухаресте [38]. Ссылаясь на решение Всеукраинского исполнительного комитета от 11 октября 1924 г. об образовании Автономной Советской Социалистической Молдавской Республики (см. Н. М. Бочаер, *Молдавия*, Москва, 1926), автор сообщает, что она представляет "полосу вдоль Днестра длиной 210 км и шириной, достигающей местами 95 км — итого 7 516 квадратных км". По данным другого источника (В. Дембо, *Советская Молдавия и проблема Бессарабии*, Москва, 1925), румыны составляли в этой республике 60% их 545 000 жителей, т. е. 327 000 человек, к которым Шт. Чобану добавляет определенное количество румын, проживающих восточнее ее границы. Автор дает сведения о школах, культуре и издательском деле республики, подчеркивая, что в газетах, брошюрах и учебниках, где печатаются песни, "собранные из уст народа", "чувствуется вся сила и красота нашего языка", в условиях, в которых в общественно-политических текстах проявляется сильное русское влияние, наряду с румынскими неологизмами: *editura*, *stat*, *tablou*, *golf*, *militar*, *lichid* и др. В доказательство того, что "заднестровские молдаване не говорят на особом диалекте", а тем более на особом языке, отличном от румынского, — как это официально утверждалось в то время, — Шт. Чобану приводит в приложении [38, 163—164] две прекрасные народные песни, перепечатанные из газеты "*Plugarul roşu*" от 8 и 22 марта 1927 г. Приведем начало одной из них:

"Zice lumea că nu-s bună,
Ca sara tot plîng la lună.
Cum n-oi plînge, n-oi ofta?
Am fost una la maica mea,
M-o făcut şi m-o crescut,
N-o ştiut cui m-o ținut,

La un rău și blăstămat,
M-am făcut de rîs în sat.
Dă-mă, maică, după drag,
În pămînt ți-a fi mai larg.
Nu mă da după urît,
Că ți-a fi pămîntul strîmt".

Итак, имея широкий культурный, этнографический и лингвистический профиль, а среди своих сотрудников — известных филологов и историков, журнал "Graiul românesc" сумел, особенно в первые годы своего существования, объективно представлять более или менее многочисленные группы румын, проживающих в соседних славянских странах и в Венгрии. Читатели находили на его страницах ценные данные, в том числе и лингвистические — учтенные в новейших исследованиях [39; 40; 41; 42] —, о многовековых отношениях этих групп с народами, среди которых они проживают, также как и на территории Румынии находятся представители венгерского, славянских и других народов, которые пользуются широкими политическими и культурными правами, в соответствии с международными принципами, последовательно проводимыми в современной Европе.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Jana Balacciu — Rodica Chiriacescu*, Dicționar de lingviști și filologi români, — București, 1978.
2. *Iordan Datcu — Sabina C. Stroescu*, Dicționarul folcloriștilor. Folclorul literar românesc. — București, 1979.
3. *Emanoil Bucuța*, Scrieri, I—II, cu un studiu introductiv de acad. Perpessicius, text stabilit și note de Lucia Borș—Bucuța și Violeta Mihăilă. — București, 1971—1977.
4. *Constantin Brânzeiu—Țibănești*, Societatea "Graiul românesc" a împlinit zece ani de activitate, Gr, VII, 1913, 11—12, p. 123—132.
5. [Emanoil Bucuța], Doi ani de viață ai revistei "Graiul românesc" GR, II, 1928, 12, p. 241—242.
6. x x x [Em. Bucuța], Români uitați din plășile Nicopole și Rahova (Bulgaria), GR, I, 1927, 3, p. 68—69.
7. *Ion Ordeanu* [Em. Bucuța], Românii din Bulgaria, GR, I, 1927, 6, p. 128—133.
8. *Ion Ordeanu* [Em. Bucuța], Românii vidineni la Geneva, GR, I, 1927, 12, p. 240—245.
9. *G. Weigand*, Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes. — Leipzig, 1909.
10. "Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (Rumänisches Seminar) zu Leipzig", XIII, 1908, S. 1—105; *G. Weigand*, Rumänen und Aromunen in Bulgarien: VII, 1900, S. 1—92; *Idem*, Die rumänischen Dialekte der kleinen Walachei, Serbiens und Bulgariens.
11. O scrisoare de la D-I Gustav Weigand, GR, I, 1927, 8, p. 168—169.
12. *I. G. Ghiulamila*, Românii macedoneni din Bulgaria, GR, II, 1928, 2, p. 26—34.
13. *Vasile N. Christu*, Aromânii din Bulgaria, GR, V, 1931, 6—7, p. 81—88.
14. *Idem*, Aromânii din Rodopi, GR, VIII, 1934, 3—4, p. 27—44.
15. *Idem*, Aromânii din împrejurimile Giurmaiei de Sus, GR, III, 1929, 11—12, p. 183—189; IV, 1930, 1—2, p. 3—18.
16. *Idem*, Materiale folclorice din regiunea Giurmaiei de Sus, Gr, VI, 1932, 3—5, p. 37—54.
17. *St. Romansky*, Românii dintre Timoc și Morava, trad. *Florea Ionescu*, GR, I, 1927, 1, p. 13—22 (Ст. Романски, Ромъните между Тимок и Морава, "Македонски Преглед", год. III. — София, 1926, кн. I, стр. 33—68).
18. *Nicolai Roman*, Românii din Torontalul sîrbesc, GR, II, 1928 7, p. 119—126.
19. *Idem*, Țîntări din S. H. S. "O cincarina" de Dušan Popović, GR, II, 1928, 3, p. 46—51.
20. *Sextil Pușcariu*, Românii din Istria, GR, I, 1927, 1, p. 1—7.
21. *Leca Morariu*, Ni noi n-am utat pre frați noștri! (De la frații istroromâni), GR, I, 1927, 11, p. 221—227.

22. m. [S. Măndrescu: Recenzie], *Leca Morariu, Lu fraji noştri. Garteя românilor din Istria*, Editura Revistei "Făt-Frumos", Suceava, 1928, 188 p. (...) şi l hartă, GR, III, 1929, 4—5, p. 83—84.
23. *Vasile Stoica, Românii din Ungaria*, GR, II, 1928, 10, p. 173—177.
24. *V. Tulescu, Românii din Ungaria şi biserica ortodoxă maghiară*, GR, VIII, 1934, 7—12, p. 83—92.
25. *I. Lupaş, Din trecutul românilor maramureşeni*, GR, I, 1927, 4, p. 81—83.
26. *Fr. Miklosich et I. Müller. Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, II, Vindobonae, 1862, Nr. 426.
27. *I. Mihályi de Apsa, Diplome maramureşene din secolul XIV si XV*, Sighet, 1900.
28. *N. Iorga, Scrisori şi inscripţii ardelenе şi maramureşene*, I, Bucureşti, 1906 ("Studii şi documente cu privire la istoria românilor", XII).
29. *P. Cancel, Nedreptate românilor maramureşeni*, GR, I, 1927, 4, p. 84—86.
30. *A. Петров, Древнейшая церковнославянская грамота 1404 г. о карпаторусской территории. К основанию Грушевского монастыря св. архангела Михаила в Марамороше // Sborník filologický. Sv. VIII, Č. I. — Praha, 1926, стр. 179—184, 234—239.*
31. *Grigore Nandriş, Despre mănăstirea din Peri*, GR, II, 1928, 2, p. 21—26.
32. *M. Pop, Românii din Cehoslovacia*, GR, III, 1929, 1, p. 6—10.
33. *A. M. Pârvolescu, Românii din Cehoslovacia*, GR, V, 1931, 11—12, p. 141—146.
34. *Ovid Densusianu, Graiul Valahilor din Moravia şi Silezia*, rezumat redactat de Jacques Byck după note luate la cursul d-lui prof. O. D., [Bucureşti], 1992, [II] + 72 p. (литогр., В. А. R. — Библиотека Румынской Академии, шифр: П. 558713).
35. [Em. Bucuţa: Recenzie], *Carlo Tagliavini, Per la storia dei Valacchi in Moravia (In legătură cu istoria valahilor din Moravia), în Omagiu lui I. Bianu. — Bucureşti, 1927, p. 321—325; GR, II, 1928, 1, p. 15—16.* Цитируем здесь данные о рукописи из статьи К. Тальявини: "L'opera della quale ci occupiamo è un mss. cartaceo del secolo XVIII (1750) di mm. 295 x 195, di 295 carte; si intitola: F. Paulini ex Polonia, Min. Conv. "Historia de obsidione et traditione Olomucii anno MDCXLII" (...). È scritto di mano del Padre Anselmo Desing e proviene alla Biblioteca Bolognese dal fondo lasciato dal Sommo Pontefice Benedetto XIV (...). Nella Biblioteca il Codice è segnato col No. 972".
36. *Elena Eftimiù, Între valaşi*, GR, III, 1929, 3, p. 51—58.
37. *Grigore Nandriş, Migraţiuni româneşti în Carpaţii Galitiei şi ai Moraviei*, GR, I, 1927, 5, p. 99—104.
38. *Ştefan Ciobanu, Republica Moldovenească de peste Nistru şi cultura română*, GR, I, 1927, 8, p. 159—164.
39. *Antonin Vašek, Sur la méthodologie des recherches carpatologi ques linguistiques, "Romanoslavica", XIV, 1967, p. 15—38.*
40. *Radu Popa, Tara Maramureşului în veacul al XIV—lea*, Bucureşti, 1970.
41. *Ştefan Meteş, Emigrări româneşti din Transilvania în secolёle XIII—XX*, ed. 2, rev. şi adăug. — Bucureşti, 1977.
42. *Tratat de dialectologie românească*, coordonator dr. Valeriu Rusu, Craiova, 1984.

Mihaila Georg

(Bukarest)

ROMÁN—SZLÁV—MAGYAR NYELVJÁRÁSI KAPCSOLATOK A „GRAINL ROMANESC”
(1927—1934) C. LAP HASÁBJAIN

Rezümé

A cikk áttekintést ad a „Grainl romanesc” c. lap hasábjain megjelent nyelvészeti, néprajzi és általános művelődéstörténeti írásokról.

A szerző megjegyzi, hogy ezekben eléggé objektív kép kapható a szomszédos szláv országokban és a Magyarországon élő kisebb-nagyobb román nemzetiségű csoportokról. Az olvasók a lap hasábjain értékes nyelvészeti adatokhoz is juthattak, amelyeket a szakemberek is felhasználhattak tudományos kutató munkájuk során. A cikk több lexémát tárgyal a román—szláv—magyar nyelvjárási kapcsolatok bizonyítására.

RIPKA IVOR

(Bratislava)

O SLOVENSKO-MAĎARSKÝCH INTERFERENCIÁCH V NÁREČOVEJ LEXIKE

1. Národný jazyk tvorí súbor územne vymedzených, vnútorne areálovo i funkčne diferencovaných a stratifikovaných výrazových prostriedkov. Je to komplex jazykových útvarov (t. j. jazykových štruktúr s minimálne jednou funkciou), ktoré používajú pri vzájomnej komunikácii príslušníci jedného národa. V rámci slovenského národného jazyka predpokladáme existenciu piatich jazykových útvarov, a to spisovného jazyka, hovorového spisovného jazyka, bežného hovoreného jazyka, interdialektov a teritoriálnych dialektov (územných nárečí).

1.1. Nárečie je relatívne samostatná, variabilná forma jazyka, majúca vlastnú vnútroštruktúrnú organizáciu, tvoriacu systém. Pre tento útvar (existenčnú formu) národného jazyka, ktorým spontánne komunikuje autochtónne obyvateľstvo istej geograficky vymedzenej oblasti, sú charakteristické spoločné javy z rozličných jazykových rovín, ktoré sú výsledkom rovnakých vývinových zákonitostí. Nárečie tvorí komplexnú lingvistickú, historickú a sociologickú kategóriu. Je to jedna zo základných existenčných foriem národného jazyka, spoluvytvárajúca jeho sociolingvistický archisystém.

2. Miestne nárečia komplexne skúma dialektológia, ktorá spracúva jazykové fakty vyplývajúce z existencie jazyka na konkrétnom území v konkrétnej spoločenskej situácii a zo susedstva iných príbuzných i nepříbuzných jazykov, národov a civilizačných zoskupení. Z tohto hľadiska sú jej poznatky dôležité najmä pre poznanie vývinových javov národného jazyka. Predmetom dialektologického výskumu je primárne objekt, ktorý vzniká v procese praktickej komunikácie, a preto empirické i teoretické poznatky dialektológie o jazykovej situácii (t. j. situácii danej vzťahom medzi všetkými účastníkmi a zložkami komunikačných aktov) v teréne majú nezastupiteľnú úlohu aj pri mnohoaspektovom (diachrónnom i synchrónnom) štúdiu problematiky jazykových kontaktov a interferencií.

2.1. Komunikačná kompetencia tradičného teritoriálneho dialektu vo všeobecnosti závisí najmä od úrovne rozvoja jeho vnútornej štruktúry, od sociálnych faktorov, historickej epochy, komunikačnej sféry, od počtu nositeľov nárečí a ich kontaktov s nositeľmi iných jazykov (nárečí). Charakter vzťahov slovenských nárečí a nárečí iných (najmä susediacich) jazykov je — a v minulosti vždy bol — určený konkrétnymi podmienkami života spoločnosti i vlastnosťami kontaktujúcich sa jazykov. Je všeobecne známe, že mnohostoranné i dlhodobé slovensko-maďarské kontakty zanechali výrazný odraz i v jazyku. Najpreukaznejší obraz týchto špecifických kontaktov dvoch geneticky nepříbuzných jazykov poskytuje analýza (nárečovej) lexiky ktorá ako najotvorenejší čiastkový jazykový systém markantne a bezprostredne odráža spoločenský vývin.

3. Maďarčina sa na Slovensko dostávala viacerými cestami a spôsobmi. Všeobecný rámec pre slovensko-maďarské jazykové kontakty tvoril spoločný štátny útvar, a to bývalé Uhorsko. Maďarské slová (tzv. hungarizmy) sa dostávali do jazykových prejavov nosi-

tel'ov slovenských nárečí pri priamom kontakte a spolunažívaní najmä na južnom slovensko-maďarskom pomedzí; odtiaľ sa potom slová maďarského pôvodu šírili aj tam, kde nefungovalo takéto dvojazyčné prostredie. Areálová lingvistika spresnila poznatky o územnom rozšírení jednotlivých maďarských (alebo maďarským prostredníctvom prevzatých) slov v slovenských nárečiach. Mapy lexikálneho zväzku Atlasu slovenského jazyka [1] ukazujú, že najviac maďarských (nedomáciach) lexém funguje (v súčasnosti často v plastnosti synonyma) vo východoslovenských nárečiach, a to najmä v abovských a zemplínskych dialektoch. V stredoslovenskom makroareáli sa vyskytujú v gemerských, hontianskych i novohradských nárečiach (p. aj. vyššie).

3.1. Ohniskom preberania slob maďarského pôvodu do slovenčiny bolo aj spoločenské prostredie slovenského zemanstva a šľachty, kde sa maďarčina prijímala a hodnotila ako panský jazyk, ktorým sa navonok mohla demonštrovať príslušnosť k privilegovanej feudálnej vrstve, k tzv. uhorskému feudálnemu národu (*natio hungarica*), hoci atribútom uhorského feudálneho národa nebol jazyk [2, 62].

3.2. Ďalšie šírenie maďarských slov (napr. z uhorskej feudálnej administratívy) pokračovalo rámec priamych kontaktných situácií; viaceré slová maďarského pôvodu sa rozšírili v celej slovenčine. Táto vrstva slov nie je predmetom vykladov v tomto príspevku; na tomto mieste chceme pripomenúť nárečovú lexiku maďarského pôvodu, ktorá dodnes plní svoje funkcie v istých komunikačných sférach. Slováci a Maďari žijúci v dvojazyčnom prostredí sa nemohli zaobiť bez vzájomnej spolupráce. Dlhodobá koexistencia dvoch etníc dáva príležitosť sledovať konkrétne výsledky jazykových kontaktov a dynamiku interferenčných javov.

4. V poslednom období rozpracúvaná teória jazykových kontaktov v istých dimenziách zužitkúva poznatky, zistené pri štúdiu vzájomného ovplyvňovania, prenikania či kríženia jazykov, t.j. pri analýzach široko chápaných interferenčných javov. Terminológia nie je nateraz absolútne jednotná a koncízna, no teoreticko-metodologické východiská štúdiá sa v základoch zhodujú. Zložitý proces jazykových kontaktov sa interpretuje ako vzťah, v ktorom jeden alebo druhý z kontaktujúcich sa jazykov vystupuje ako strana „dávajúca“ v protiklade k druhej „prijímajúcej“ (preberajúcej) strane, alebo ako vzťah, v ktorom sa navzájom obohacujú obidva jazyky. Podobné chápanie je výrazné najmä pri genetickom prístupe, keď sa hľadá pôvod niektorého nepôvodného elementu skúmaného jazyka. Porovnávaci výskum v oblasti slovansko-neslovanských (aj konkrétne slovensko-maďarských) lexikálnych vzťahov sa dlhé roky materiálovo i metodologicky opieral o výskumy F. Miklosicha, publikované v dielach *Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen* z r. 1867 a *Die slavischen Elemente im Magyarischen* z r. 1871.

4.1. Interferencie sú výsledkom jazykových kontaktov. Podstata procesu interferencie sa lingvisticky určuje vzájomným prispôbením sa jazyka hovoriaceho a jazyka počúvajúceho a zodpovedajúcimi zmenami noriem obidvoch kontaktujúcich sa jazykov. O interferencii ako procese odklonu od noriem kontaktujúcich sa jazykov hovorili aj príslušníci Pražského lingvistického krúžku. Miera (stupeň) zmien jazykov pri kontaktoch, smer i rýchlosť interferenčného procesu závisí aj od spoločensko-historických podmienok. Pri frekventovaných kontaktoch slovenských a maďarských nárečí na jazykovom pomedzí v bývalom spoločnom štátnom útvare proces interferencií ovplyvňovala aj situácia súvisiaca s bilingvizmom.

4.2. Bilingviza ovládajúci obidva kontaktujúce sa jazyky (nárečia) A a B v zásade bez problémov stotožňuje slovo a_1 jazyka A so slovom b_1 jazyka B atď., to jest nachádza náležité ekvivalenty v obidvoch jazykoch. V istej situácii však takúto možnosť nemá (v

jazyku B nejestvuje príslušné pomenovanie pre jeho nositeľov neznámej realie), a vtedy vzniká pocit (vedomie) tzv. lexikálneho deficitu, ktorý je jednou zo základných podmienok lexikálnej interferencie. Jazyk A sa stáva prameňom (zdrojom) interferencie, jazyk B objektom interferencie. Lexikálne prevzatia tohto typu majú (v dobe svojho prevzatia) v prijímajúcom jazyku „bezkonkurenčné“ postavenie a perspektívu stať sa organickou súčasťou lexiky národného jazyka. Spĺňajú všetky potrebné komunikatívne funkcie, a tak si bežný používateľ jazyku cudzí pôvod pred niekoľkými stáročiami prevzatého slova už ani neuvedomuje.

5. Správna interpretácia prevzatí vyžaduje dôkladnú znalosť kontaktujúcich sa jazykov (nárečí) v príslušnom historickom období. Treba dokázať, že prevzatý jav — a tieto konštatácie sa netýkajú iba lexikálnych či sémantických prevzatí — najprv samostatne jestvoval (fungoval) v jazyku A ako prameni interferencie a iba potom, keď jazyk A vstúpil do kontaktu s jazykom B (s objektom interferencie), sa objavil aj v tomto jazyku. Okrem toho treba dokázať, že príslušný preberaný jav (element) nemohol vzniknúť v preberajúcom jazyku pri jeho vlastnom vývine. Pri výskume maďarských lexikálnych prevzatí v slovenských nárečiach treba teda predpokladať

a) existenciu skúmanej preberanej lexémy v tých maďarských nárečiach, s ktorými sa kontaktovali obyvatelia juhovýchodných slovenských žúp (v príslušnom časovom horizonte):

b) absenciu tejto lexémy (a spravidla aj príslušného denotátu) v slovenských nárečiach (v slovenskej hmotnej či duchovnej kultúre) v historickom období jej preberania;

c) nemožnosť vzniku (vývinu) tejto lexémy zo slovanského (presnejšie praslovanského) základu [3, 345].

Kompetentné riešenie týchto úloh čaká najmä na etymológov, ktorí by pri interpretáciách zložitej problematiky kontaktujúcich sa jazykov a vysvetľovaní pôvodu nemali akceptovať nijaké nejazykovedné argumenty. Balast treba vylúčiť aj z etymológie súvisiacich s hľadaním pôvodu lexém, fungujúcich (v príslušných hláskových podobách, zodpovedajúcich vývinu jazykov) v slovenčine i v maďarčine. Maďarčina často spĺňala funkciu jazyka–sprostredkovateľa. Jej prostredníctvom (a cez jej „jazykový filter“) sa dostávali do slovanských jazykov aj lexémy nemaďarského pôvodu, resp. sa do nich znova vracali hláskovo adaptované (pra–)slovanské slová.

5.1. Každé prevzatie je v príslušnom nárečí inováciou, no táto inovácia nemusí byť vždy úplná. Cudzie slovo sa málokedy preberá v nezmenenej hláskovej podobe; nositelia preberajúcich nárečí niektoré prevzaté prvky (najmä fonémy) substituujú prvkami vlastného jazykového systému. Deje sa to neuvedomene; nositelia nárečí jednoducho nemôžu pri reprodukcii prvkov motivujúceho cudzieho jazyka presne napodobniť nedomácu fonetickú realizáciu. Niekedy dokonca „nepočujú“, že v rade podstatných javov sa cudzí jazyk odlišuje od ich vlastného. Táto neschopnosť nie je ničím iným, než dôsledkom ich jazykových návykov, ktoré bránia tomu, aby do ich vedomia prenikli nové realácie hlások.

6. Geografické rozšírenie hungarizmov v slovenských nárečiach predstavil v rovnomennej štúdii A. Habovštiak [4]. Jeho zistenia možno konfrontovať s údajmi, zachytenými pri lexikografických inventarizáciách nárečovej lexiky v oblastných slovníkoch, resp. pri parciálnych opisoch slovnej zásoby v špecializovaných štúdiách. Viaceré maďarské lexikálne prevzatia sú zaevidované v nárečových slovníkoch z Novohradu [5] a Gemera [6]; o lexikálnych hungarizmoch v abovských nárečiach písal L. Bartko [7], o situácii v zemplínskych a užských nárečiach zasa Š. Lipták [8].

Je prirodzené, že nasledujúci opis maďarských prevzatí nie je vyčerpávajúci; prvoplánovo uvádzame slová, doložené na súvislejšom území južnostredoslovenských a východoslovenských nárečí (prip. na ešte väčšom areáli).

Abecedne radené doklady uvádzame (v súlade s praxou SSN) pod tzv. štandardizovanou podobou slova. Z priestorových dôvodov v zátvorkách uvádzame iba niektoré (najfrekventovanejšie a najpreukaznejšie) hláskové varianty (východoslovenské nárečia napr. charakterizuje absolútny nedostatok kvantity, vyskyt asibilát vo všetkých historických možných pozíciách). Maďarskú podobu uvádzame len fakultatívne; opakovanie identickej podoby (v inej grafickej sústave) je v týchto súvislostiach irelevantné. Pri spracúvaní využívame už skoro tradične vecné (tematické) usporiadanie dokladov.

6.1.1. Kompaktnú skupinu slov, prevzatých do slovenských nárečí z maďarčiny (resp. maďarským prostredníctvom z iných jazykov), tvoria lexémy, označujúce javy živej prírody, ktoré možno zaradiť do vecného okruhu ractlinstva s živočíšstva. Sú to napr. slová bekeň (bikeň) — pol'ná bylina, l'adník, vika (maď. bükköny); bogár (bogar) — chrobák (všeobecne); čira — zemiakový klíček; dēndvirág (dēndvirag) — konvalinka; dohán (dohan, duhan) — tabak; dudva — burina, plevel; farkaš — vlk; gól'a (góla, gol'a) — bocian (maď. gólya); gordon (gordoň, gordál'; kordon) — bodliak; kenderica (tengerica) — kukurica (maď. tengeri); lenča — šošovica (maď. lencse); pipač — divo rastúci mak; pul'ka — morka (na Orave aj moriak); puliar (pul'ar, pul'ak, pul'oš) — samec morky, moriak; rigov — drozd; sarvaš — jelen; štiglinec (štigl'iñec) — stehlík a i.

6.1.2. V tematickom okruhu týkajúcom sa človeka (jeho vlastností, konania, zamestnaneckých a činiteľských aktivít atď.) fungujú napr. tieto lexikálne prevzatia z maďarčiny: anda — manželka brata otca al. matky (maď. ángy); báči (bači) 1. otcov brat; 2. cudzí starší muž; bečel'ovat' (—ovac) — uctiť, uctievať (maď. becsul—); bereš — deputátnik, břeš; bet'ár (bet'ar) huncút, lapaj, šibal; birovat' (—ovac) — ovládať (maď. bírni); bista-tovat' (—ovac) : sl'ubovat' (maď. biztatni); bitang — uličník, huncút; bojtár (bojtar) — pomocník pastiera, honelník; čavargoš — tulák; engedqvát' (—ovac) — dovoľ'ovat' (maď. engedni); giriň — chrbtová kosť (maď. gerine); hamižný (hamišni) — falošný, neuprimný; jalč — tesár (maď. ács); juhás (juhas) — pastier oviec, valach; kertis — záhradník (maď. kertész); kerul' — hájnik (maď. kerülő), kižbиров — obecný sluha (maď. kisbíró); kondáš (kondaš, gondáš) — pastier svíť; ňañika, néna (nena) — 1. žena otcovho brata; 2. cudzia staršia žena; sabol — krajčír (maď. szabó); vadas — pol'ovník a i.

6.1.3. Najväčšiu tematickú skupinu slov prevzatých z maďarčiny tvoria názvy rozličných v domácnosti používaných vecí. Ilustračne možno uviesť napr. tieto lexémy doložené v slovenských (najmä južnostredoslovenských a východoslovenských) nárečiach: badogar — plechová kanva na masť (maď. bádogáru); balta — druh sekery, kresačka; baršoň (bársan) — zamat; belčov (bĕlčou) — význam drevená hojďacia postiel'ka pre diet'a, kolíska je známy najmä v stredoslovenských nárečiach (maď. bölcső); bičak — vreckový nožík; bútor (butor) — nábytok; čatorňa — odkvapový žľab pod strechou, ríňa; čiga — kladka; čutak — 1. zväzok slamy, vechet'; 2. handra na umývanie riadu; dugov — korkový uzáver fl'ašky, zátka; falat — kus; fijok — zásuvka; findža — hrnček, šálka; fogaš — vešiak; gomboška — špendlík; habarka — vareška slúžiaca na roztrepávanie, miešačka (v stredoslovenských nárečiach); hajov — čln; hatižák (hatižak) — plecniak, batoh; hordov — bočka, sud; kalap — klobúk; kančov — krčah, džbán; kapura — vstupná brána do dvora; kapča — patentná sponka; karika — obruč, obrúčka; kont — uzol s dlhých vlasov na tyle; koršov — 1. krčah, džbán; 2. demižón; pantlika — stužka do vlasov; rantota i ratota — prazenica (maď. rántota); sakajtov — korýtko, vahan; sersám

— 1. remeselnícke náradie; 2. postroj pre kone; talpa — podošva; tenšier i telčér — lievik (maď. tölcser); tepša — plech na pečenie; vakarka — podlhovastý chlieb kupovaný v obchode, vekňa (maď. vakarcs); valal — dedina; zajda — batoh, noša; žačkov — mešec na tabak a i.

6.2. V ilustračnom súpise maďarských prevzatí v slovenskej nárečovej lexike sme neuvádzali tie lexémy, ktoré (ako štylisticky neutrálne, bezpríznačné) v súčasnosti patria aj do slovnej zásoby spisovného jazyka. Sú to napr. slová banovat', bosorka, čižma, golier, kabát, kefa, kočiš, šiator, t'ava, t'archa a i. Takisto v ňom chýbajú pôvodné slovanské slová, ktoré sa cez maďarčinu (kde boli príslušne hláskovo adaptované) „vrátili“ do slovenských nárečí. Sem možno zaradiť slová ako baracka — marhul'a (slovanské brosky), garád — priekopa (<grad), garadiče — 1. schody; 2. zábradlie (<gradič), gazda — kto hospodáril na svojom majetku (<gospoda), pajta — hospodárske stanovisko, stodola (<pojata) a i.

Komentovaný (a podl'a vecných okruhov spracovaný) inventár slovanských prevzatí v maďarčine, prispievajúci k poznaniu historických vzťahov a kontaktov obidvoch jazykov, publikoval v menej známej a citovanej štúdii P. Bujnáč [9].

6.3. Väčšina z maďarčiny prevzatých podstatných mien sa do morfológických systémov slovenských nárečí zaradila bez výraznejších tvaroslovných zmien. Podstatné mená zakončené na spoluhlásku sa prevzali alko maskulína (ku konkrétnemu typu sa potom zaradili podl'a zivotnosti a zvukových vlastností koncových spoluhlások), zakončené na -a ako feminína. Maďarské -ó (typ hájó) sa zmenilo na -ov (v zemplínskych nárečiach -ou). Z maďarských základov sa tvorili slovenské nárečové slovesá najčastejšie pomocou slovesnej koncovky -ovat' (-ovac); priradili sa tak k frekventovanému typu kupovat'.

7. Reštrukturalizácia sociolingvistického archisystému jazyka stavia v súčasnosti do pozície dominujúcej existenčnej formy národného jazyka spisovnú podobu. Tradičné teritoriálne dialekty sčasti strácajú svoju pôvodnú sociálnu bázu, no stále plnia nezastupiteľnú úlohu v prirodzených komunikačných aktoch a spoluvytvárajú tak súčasnú jazykovú situáciu. Slovenské nárečia sú naďalej najobjektívnejším zdrojom poznania vývinu národného jazyka. V nárečovej lexike sa uchovali stopy zložitých kontaktov a vzťahov, do ktorých vstupoval jazyk a jeho nositelia. Dlhodobé slovensko-maďarské kontakty a vzťahy našli v jazyku zreteľný odraz. Poznatky získané pri doterajších výskumoch slovensko-maďarských interferencií na báze nárečového materiálu dokazujú, že viaceré maďarské a maďarčinou sprostredkované prevzatia mali a majú v slovnej zásobe (najmä južnostredoslovenských a východoslovenských) nárečí pevné miesto. Ich rezíduá ostali zachované dokonca v nárečových prejavoch amerických Slovákov. Inventár prevzatých hungarizmov sa v zásade zhoduje s prevzatiami zistenými v zakarpatských ukrajinských nárečiach [10]; areály ich výskytu by bolo možné ohraničiť spoločnou izoglosou. Ďalší výskum v oblasti jazykových kontaktov je aj z tohto aspektu potrebný a perspektívny.

LITERATÚRA

1. Habovštiak, A.: Geografické rozšírenie hungarizmov v slovenských nárečiach // *Studia Slavica Academica Scientiarum Hungaricae*, 25, 1979. — S. 161—167.
2. Dorula, J.: Slováci v dejinách jazykových vzťahov. — Bratislava: Veda, 1977. — 136 s.
3. Haugen, E.: Process of loanword borrowing. In: *Novoje v lingvistike*: 6. Red. V. J. Rozencvejg. — Moskva: Progress, 1972. — S. 344—382.
4. Habovštiak, A.: Atlas slovenského jazyka. IV. Lexika, Časť prvá. Mapy. — Bratislava: Veda, 1984. — 464 s. — Časť druhá. Úvod — komentáre — dotazníky — indexy. — Bratislava: Veda, 1984. — 368 s.

5. *Matejčík, J.*: Lexika Novohradu. Martin, Osveta 1975. 312+36 (vložené mapy) s.
6. *Orlovský J.*: Gemerský nářečový slovník. Martin, Osveta 1982. — 424 s.
7. *Bartko, L.*: O pôvode a územnej diferenciácii slovnej zásoby abovských nářečí. In: Jazykovedné štúdie. 21. Dialektológia. Red. I. Ripka. — Bratislava: Veda, 1987. — S. 95—105.
8. *Lipták, Š.*: Zo slovensko-maďarských jazykových vzťahov. In: Jazykovedné štúdie. 21. Dialektológia. Red. I. Ripka. Bratislava, Veda 1987. — S. 106—111.
9. *Bujnáč, P.*: Obrátenie Maďarov na vieru kresťanskú. In: Ríša Vel'komoravská. 2. vyd. Zost. J. Stanislav. — Praha, L. Mazáč 1935. — S. 369—409.
10. *Lizánek, P. M.*: Magyar-ukrán nyelvi kapcsolatok. Uzshorod, Uzshorodi Állami Egyetem 1970. — 252 s.
11. *Hauptová, Z.*: Významové skupiny maďarských slov prejatých do slovenštiny // *Slavia*, 28, 1959. — S. 519—532.
12. *Krajčovič, R.*: Vývin slovenského jazyka a dialektológia. — Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1988. — 344 s.
13. *Machek, V.*: Etymologický slovník jazyka českého. — 3. vyd. Praha, Academia 1971. — 868 s.
14. *Ripka, I.* (rec.): *Gregor, F.*: Der slowakische Dialekt von Pilisszántó. — Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975. 296 s.
15. *Ripka I.*: O slovensko-nemeckých interferenciách v nářečovej lexike. (Referát na III. slovenskej dialektologickej konferencii, Zemplínska šírava, 1988: zborník v tlači.)

Ripka Ivor

ABOUT SLOVAK—HUNGARIAN INTERFERENCES IN A VOCABULARY OF DIALECTS

Summary

Hungarian language penetrated into Slovakia in a number of ways. The common state formation represented by the former Hungarian Kingdom established the general background for the Slovak—Hungarian language contacts. The regional linguistics has made the knowledge of a territorial distribution of particular Hungarian words (or Hungarian words via borrowings), existing in Slovak dialects, more accurate. The remains of difficult contacts and relationships in which the language and its users took part were preserved mainly in the vocabulary of dialects. Results acquired till this time by researchs of the Slovak—Hungarian interferences, on a base of dialectal material, demonstrate a number of Hungarian borrowings functioning up to the present day mainly in the vocabulary of the South Middle Slovak and East Slovak dialects.

РУМУНСЬКЕ ПОСЕРЕДНИЦТВО В СЛОВ'ЯНО-УГОРСЬКИХ І УГОРСЬКЕ — В СЛОВ'ЯНО-РУМУНСЬКИХ МОВНИХ КОНТАКТАХ

Слов'яно-іншомовні контакти здійснювалися передусім завдяки безпосередньому контактуванню носіїв слов'янських та неслов'янських мов. Однак у певних регіонах носії неслов'янських мов, які сприйняли чимало слов'янських лексичних елементів, ставали посередниками в передачі окремих слов'янських слів іншим мовам неслов'янських народів. Саме так, наприклад, сталося на захід від дуги Карпатських гір, де складно переплелися долі місцевого романського населення з прибулим пізніше до цих місць спочатку слов'янським, а пізніше мадярським етносом. Іншими словами, незважаючи на безпосередні слов'яно-угорські мовні контакти, румунська мова в окремих випадках була посередником передачі угорській мові слов'янського за походженням слова, а в іншому випадку угорська мова, попри слов'яно-румунські мовні контакти, передавала румунській окремі власні слов'янські запозичення. Нарешті не можна не згадати й того, що в угорсько-румунських мовних контактах, крім їх безпосереднього прояву в живому контактуванні носіїв цих мов, були й випадки опосередковані носіями слов'янських мов. Саме таким чином найлегше пояснити наявність слов'янського суфікса *-ujo* (*-y -UQ*) в румунських дієсловах угорського походження *bănuī, bîntui, cheltui, mîntui* [1, 267]. Пор. угор. *bánni, bántani, költeni, menteni* при укр. *банувати*, болг. діал. *банувам*, хорв. *banoveti*, болг. *бантувам*, серб. *бантовати*, укр. *бантовати*; укр. *келтувати* (попри думку Міклошича, який вважав, що два останніх українських слова походять з румунської [2, 12; 16]).

Одним із лексичних елементів, що залишилися свідками посередницьких функцій неслов'янських мов цього регіону, є слово, яке в українській мові набуло форми *бербениця*. Це слово є в румунській мові — *bărbînjă (berbeniĵă)*. Існує воно і в говірках угорської мови як *berbence* або *börbönce*. Етимологічні словники відповідних мов по-різному змальовують долю наведених слів. Так, "Етимологічний словник української мови" (автором відповідної статті є В. Т. Коломієць) вважає, що *бербениця* є запозиченням або з румунської або з угорської мови. Етимологи румунської мови неодностайні щодо походження слова *berbînjă*: одні вважають, що воно запозичене з української мови, інші наполягають на його угорському походженні. Автори етимологічного словника угорської мови певні, що саме угорське слова *berbence* (засвідчене у формі *berbenceze* в описі майна замка Шомло Веспремського комітату 1498 року) є етимомом і румунського, і українського, і польського слова *berbenica* [3, 281].

Однак походження цього слова в угорській мові не є цілком ясным. Висувається думка, що угор. *berbence* запозичене з сербсько-хорватської (*бренти-*

ца) або з словенської мови (*brentica*), наведені слов'янські форми нібито походять від *brenta*, яке, в свою чергу, запозичене з італійської мови. В італійській мові справді існує слово *brenta*, що означає "бочка для вина" і "стара міра об'єму" і походить від незасвідченого латинського **brenta* [4]. Як гадають автори угорського етимологічного словника, запозичення з південнослов'янських мов спочатку було засвоєне у вигляді **bertence* і тільки згодом, внаслідок асимілятивного процесу, перетворилося на *berbence*. Проте саме фонетичний аспект цієї етимології викликає найбільше сумнівів.

Румунський лінгвіст Н. Дрегану ще в 1931 році виступив із критикою запропонованої Чіхаком [5,481] і підтриманої Тремлем [6,296] угорської етимології румунського *bărbîntă* [7,262] Зокрема, він вважав форму *berbeniță* старшою, і саме з неї внаслідок випадіння ненаголошеного *-i* — в слов'янському суфіксі *-ица* утворилася спочатку форма *berbință*, звідки через ствердіння приголосних виникла форма *bărbîntă*. Н. Дрегану наводить чимало прикладів аналогічного синкопування *-i* — в словах слов'янського походження румунської мови. Однак не всі ці приклади були дібрані вченим з належною увагою. Так, наприклад, він посилається на рум. *rovață* "провідник" (арх.), яке нібито походить з слов. **rovodьsa*, не помічаючи, що тут маємо *-ь* — в слабкій позиції, втрачений ще на слов'янському ґрунті. Є. Лінца вважає, що це румунське слово походить з польського *rowódca*, *rowódzca* [8,21—22]. З другого боку, іншим румунським словам, наведеним Дрегану, відповідають слов'янські етимони, в яких *-i* — справді ненаголошене, чого проте не можна сказати про укр. *бербениця* і польське *berbenica*, що на них посилається румунський учений (до речі, А. Брюкнер теж пояснював польське *berbenica* з угор. *berbence*, однак через українське посередництво [9,21]).

Пізніше Н. Дрегану повернувся ще раз до питання про етимологію рум. *bărbîntă* [10,216]. Він підтвердив свою думку щодо слов'янського походження румунського слова, але запропонована цього разу етимологія (з слов'янського *ber* "податок" і *banica* "міра об'єму", що є дериватом *banja* "посудина") була досить-таки фантастичною. Справа не тільки в тому, що слов'янське слово, яке мало позначати періодичний побір, мусило мати інший вокалізм, оскільки воно було б утворене від дієслова з ітеративним значенням **birati* на противагу **byrati* [11,98], але насамперед у тому, що подібного типу складні слова в слов'янських мовах не засвідчені. Сам Дрегану приходить до висновку, що в разі прийняття його етимології укр. *бербениця* і польське *berbenica* слід вважати зворотними запозиченнями з румунської. В цьому він, очевидно, має рацію, бо і українське, і польське слово, безперечно походять із східнороманських говірок, однак вони пов'язані не з формою *bărbîntă*, яка відповідає угорському звучанню, а з формою *berbeniță* — словом, яке зафіксоване в слов'яно-молдавських пам'ятках XV століття (у 1440, 1458, 1466 роках, отже, раніше, ніж угорське *berbence* [12,105]). Має рацію Н. Дрегану і в тому, що зараховує це слово до слов'янського шару румунської лексики. Щоправда, у цього слова зовсім інша етимологія, ніж та, яку запропонував клузький лінгвіст.

Але перед тим, як розкрити цю етимологію, наведемо думку румунського славіста Е. Вrabіє, котрий, посилаючись на П. М. Лизанця [13,46], писав у своєму дослідженні про румунський вплив на українську мову: "згідно сучасної теорії як українське, так і угорське слово походять із румунської мови" [14,131].

Але у румунській мові це елемент слов'янського походження. Румунська мова була посередником, передавши це слово і українській, і угорській мовам.

Укр. *бербениця* є діалектним словом, поширеним насамперед у гуцульських, а також і в інших сусідніх з гуцульськими говірках. Воно позначає реалію, що існує саме в районах, де ведеться гірське тваринництво. Бербеницею тут називають довгасту дерев'яну бочечку для зберігання і перевезення з полонини сиру, бринзи чи інших молочних продуктів.

Зважаючи на те, що це слово входить до широкої сфери назв, пов'язаних з гірським тваринництвом, у галузі якого слов'янські мови одержали чимало запозичень з румунської [15,104], цілком логічно припустити, що укр. *бербениця* румунського походження. Таке припущення тим більш справедливе, що гуцульські говірки взагалі відзначаються чималою кількістю румунізмів [16] і значна їх частина стосується саме термінології скотарства і дотичних до нього сфер.

Таємницю походження українського слова *бербениця*, а з ним і його польського, румунського і угорського родичів допомагає відкрити сербськохорватська мова. Тут досі зберігається слово *бременица*, що означає "бочечка для переноски чи перевезення в "юком" [17,39]. Зовнішньо предмет, який позначають цим словом, не відрізняється від того, що його українці позначають словом *бербениця*, а румуни — *berbniĵa* (*berbeniĵa*). Етимологічна структура сербохорватського слова цілком прозора, воно походить від прасл. **bermenъnĭsa*, де ясно зберігалася основа *bermen=* (пор. ст.-сл. БРЪМѦ, давньоруське БЕРЕМА [18,196]).

Як можна побороти труднощі фонетичного аспекту цієї етимології (адже семантичний бік не викликає ніяких запитань)? Слов'янізми румунської мови послідовно відтворюють долю груп **tort*, **tolt*, **tert*, **telt* у різних слов'янських мовах. Отож маємо в румунській мові *drag* "дорогий, милий", *prag* "попіг", *clacă* "толока", з одного боку, як неповноголосні форми, а з іншого — *boroană* "борона", *tolocă* "толока" як повноголосні. З огляду на це сербохорватське слово *бременица* мало б набути в румунській мові метатезованої неповноголосної форми **bremenĭĵa*, як це сталося в інших запозиченнях з неповноголоссям: *prereliĵa* "перепілка", *branište* "заповідний ліс" і т. ін. Однак наведеної форми в жодній з румунських говірок не засвідчено.

У такому разі слід допустити, що в румунському слові відбивається дуже давній фонетизм дометатезної пори. Слова з подібним фонетизмом у румунській мові є: *gard*, *baltă*, *daltă*, хоч з приводу них точилося вже чимало дискусій. Одні вважають, що ці слова належать до фракійського (дакійського) фонду румунської лексики. Як би там не було, але тільки для слова *baltă* знайдені безперечні фракійські або іллірійські відповідники. Тому, хоч і існує можливість визнання цих слів належними до автохтонного фонду румунської лексики, однаково ймовірним є їх походження з мови слов'янського населення дометатезної пори [19,26]. Слов'янське **bermenъnĭsa* мало бути сприйняте романськомовним населенням як **bermeniniĵa*, в якому дисимілятивний процес згодом привів до гаплогії: **bermenniĵa*. Фактично мова йшла про синкопування голосної внаслідок повної регресивної дисиміляції. Подвійний приголосний з часом зник, як і в інших випадках. Одночасно зазнав зміни і приголосний *m* внаслідок асимілятивного процесу під впливом початкового *b*: **bermeniĵa*

> berbeniță. Остання форма подана без зірочки, бо вона зафіксована у слов'яно-молдавських грамотах та інших пам'ятках. За дальшого розвитку слова відбулося те синкопування, про яке говорив Дрегану: berbeniță > berbință і вже в новому фонетичному вигляді воно могло бути запропоноване угорцям. Іншими словами, слов'янське походження угор. berbence не може заперечувати можливого румунського посередництва.

Отже, з'ясовується можливість румунського посередництва в слов'яно-угорських мовних контактах. Безперечно, що з румунських говірок можна навести приклади й угорського посередництва в слов'яно-румунських мовних контактах. Одним словом, там, де історичний процес складно змішував долі різних народів, там і мовні контакти набували найрізноманітніших і складних форм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Rosetti A. I. Istoria limbii române. 1. De la origini pînă la începutul secolului al XVII-lea. Editie definitivă. — București, 1986. Поп.: Ivănescu G. Istoria limbii române. Iași, 1980. p. 434.
2. Miklosich F. Ueber die Wanderungen der Rumunen in der Dalmatischen Alpen und den Karpathen. — Denkschriften der kais. Akademie der Wissenschaften, XXX (1860).
3. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Első kötet. — Budapest, 1967.
4. Meyer-Lübke W. Romanisches etymologisches Wörterbuch, 3. Auflage. — Heidelberg, 1935.
5. Cihac A. Dictionnaire d'étymologie dacoromaine. Vol. 2 Eléments slaves... Francfort s/M, 1879.
6. Treml L. Die ungarischen Lehnwörter im Rumänischen (II) "Ungarischen Jahrbücher", IX, 1929.
7. Drăganu N. Berbeniță, berbință. — "Dacoromania", vol. VI., 1931.
8. Linja E. Wyrazy polskiego pochodzenia w języku rumuńskim. Wrocław — Kraków — Gdańsk, 1974.
9. Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. — Warszawa, 1974.
10. Див. ж. "Dacoromania" vol. VII., Cluj—București, 1934, p. 216.
11. Этимологический словарь славянских языков. Пра斯拉вянский лексический фонд. Под редакцией чл.-корр. АН СССР О. Н. Трубачева. — Вып. 2. — М., 1975.
12. Bogdan I. Documentele lui Ștefan cel Mare. Vol. 1. — București, 1913. Поп. також рецензію В. Нестореску на "Словник давньої румунської мови Г. Міхейле в журналі "Limba română", 1975, 2, р. 181.
13. Лизанець П. М. Українсько-угорсько-румунські лексичні паралелі — у вид.: Восточнославянские-восточнороманские языковые, литературные и фольклорные связи (Тезисы докл. и сообщ.) — Черновцы, 1966.
14. Vrabie E. Influența limbii române asupra limbii ucrainene, "Romanoslavica", XIV. — București, 1967.
15. Булаховський Л. А. Нариси з загального мовознавства. — К., 1955.
16. Див.: Шаровольський І. В. Румунські запозичені слова в українській мові. — V. вид.: Комісія заходо- і американознавства: Збірник заходознавства. — К., 1928.
17. Толстой И. И. Сербохорватско-русский словарь. Изд. 3-е. — М., 1970.
18. Этимологический словарь славянских языков. Пра斯拉вянский лексический фонд. Под редакцией чл.-корр. АН СССР О. Н. Трубачева. — Вып. I. — М., 1974.
19. Пятруц І. Отноительно древности славянского влияния на румынский язык. — "Romanoslavica", vol. XVI. — București, 1968.

Sěmtchěnsky S. V.

(Kiev)

**LES INTERMÉDIAIRES ROUMAINS DANS LES CONTACTS LINGUISTIQUES SLAVE-
HONGROIS ET LES INTERMÉDIAIRES HONGROIS DANS LES CONTACTS LINGUISTIQUES
SLAVE-ROUMAIN**

Résumé

Dans cet article il s'agit de la complexité des contacts linguistiques slavo-étrangers, qui se passaient comme par rapports immédiats des porteurs des langages, ainsi que par l'intermédiaire des troisièmes langues. En exemple du mot ukrainien "berbenyca" et ses équivalents au roumain et au hongrois on montre le rôle de la langue roumaine dans la transmission de ce mot à l'ukrainien et au hongrois avec cela on propose une nouvelle étymologie du mot en question: il remonte à l'origine serbo-croate.

FABIAN M.

(Uzhgorod)

**LEXICO-SEMANTIC GROUP OF NOUNS DENOTING "RESPECT"
IN ENGLISH AND HUNGARIAN LANGUAGES
(ON THE MATERIAL OF ENGLISH AND HUNGARIAN DICTIONARIES)**

The fundamental unit of language is a word. The real essence of a word itself has always been one of the most disputable problems in almost every branch of linguistics — lexicology, stylistics and grammar. Determining the word unit is not an easy thing to do, for in different languages the criteria employed in establishing it are of different types, and each language constitutes a separate system with its own patterns of formations and its own types of structural units.

As a matter of fact, the search for the proper general determination of the word unit has not yet produced undisputable criteria. For instance, K. Baldinger in the work "Semantic Theory" defines the word as "a complex unit (a non-minimal, meaningful unit), analyzable into smaller units which are meaningful and distinctive" [1]. In the words of E. Sapir, the word is one of the smallest completely satisfying bits of isolated "meaning", into which the sentence resolved itself. The investigator makes reference to one significant feature of the word, its indivisibility — it cannot be cut into several parts without disturbance of meaning, one or two other or both of the several parts remaining as a helpless waif on our hands.

According to S Ullmann, connected discourse, as analyzed from the semantic point of view, will "fall into a certain number of meaningful segments which are ultimately composed of meaningful units" [6]. These latter ones are called "words".

The definitions of the word given above are open to thought and questioning. We share the viewpoint according to which every word has two aspects: the outer (sound) and the inner (meaning). The interrelation between these aspects shows that they may develop differently — we can't say that the word is such an entity that if we change one of the elements, the other will change accordingly. In a number of cases words have several meanings and only the context generally gives the word its actual meaning. Therefore, among the word's various characteristics, meaning is certainly the most important.

The study of meaning is a permanent interest of scholarship. It has been pursued in all the languages of the major civilizations and in ancient times, especially in Greek and Latin. In English the obvious phrase "the meaning of meaning" is well-known as a title of work on the definition of knowledge. I. R. Firth underlines that "the use of the word "meaning" is subjects to the general rule that each word when used in a new context is a new word" [2]. There are many other ways of applying the word "meaning", including the usages of logicians, psychologists, sociologists, mathematicians and lexicographers. Z. S. Harris approaches the problem of meaning in the following way: "The meaning... may be defined as the

common feature in the social, cultural, and interpersonal situations in which that interval occurs", — and then he goes on, — "It is often impossible to state such a common feature of meaning; we can then say that the meaning of an element in each linguistic environment is the difference between the meaning of its linguistic environment and the meaning of the whole utterance (i. e. the whole social situation)" [3].

Unfortunately, "meaning" covers a variety of aspects of language, and "there is no very general agreement either about what meaning is or about the way in which it should be described" [5]. Nevertheless, this problem is an important one and needs further investigations. The branch of linguistics studying the meaning is called semantics.

Semantics has become a topic of urgent concern. The French term *semantique* had been coined from the Greek by M. Bréal. In 1900 there appeared M. Bréal's book "Semantics: studies in the science of meaning". This little book is really worth reading and as F. R. Palmer points out "it is one of the earliest books on linguistics as we understand it today, in that, first, it treated semantics as the science of meaning, and secondly, that it was not primarily concerned with the historical change of meaning" [5].

Semantics, as we shall be concerned with it, occupies a significant place in the present-day scientific investigations.

The study of semantics exhibits the dual goal common to all linguistics research. On the one hand, we want to uncover the properties of particular languages in order to gain some insight into the nature of human language in general, and on the other hand, we want to develop a general theory in order to organize and explain the properties of individual languages. It is very useful and up-to-date to investigate and explain the very word stock, the meaning of words in different language systems. Each language reflects the objective reality in its own way and is influenced by the social-economic, cultural history of the people speaking the language. The vocabulary grows and changes together with the development of human society.

Thus, the tasks to uncover the peculiarities of one separate language, to show the common and different features of the latter with another languages, make the comparative research of the semantics of the group of nouns denoting "respect" in English and Hungarian seem useful and promising. The comparison helps to understand better the deep structures of different languages, their individual features and get insight even in the social life of the society, its habits. P. Münhlhäusler was right to stress that "what is expressed by linguistic means in one society may be expressed differently in another one" [4].

In this connection it is undoubtedly important to understand "how the meaning of a word in a vocabulary is determined by the meanings of other words in the same vocabulary..." [7] and to show the character of links between the words in English and Hungarian.

Our scientific research serves these aims. As far as the vocabulary of any language contains its word stock we gathered the linguistic material by analyzing the most complete dictionaries — The Oxford English Dictionary in 12 Volumes [8] and A Magyar Nyelv Értelmező Szótára in 7 volumes [9].

Lexico-semantic group of nouns denoting "respect" occupies rather significant place in the languages under study. In English this group includes such nouns as:

respect, respectiveness, esteem, value, regard, price, goodwill, favour, care, selfrespect, honour, reverence and many others. All in all we have got 86 nouns which directly and indirectly denote the meaning of "respect". In Hungarian the amount of the nouns indicating "respect" is 181 (up till this time we have managed to analyze only five out of seven volumes of the Hungarian dictionary). The group of words denoting "respect" includes the following nouns: *becs*, *becsülés*, *elismerés*, *emberség*, *érték*, *gentleman*, *hit*, *hódolás*, *isten*, *megbecsülés*, *megtiszteltetés*, *méltánylás*, *méltóság*, *nyíltság*, *önbecsülés*, *respektus*, *reverencia* and many others.

In both languages — English and Hungarian — there exists the group of nouns denoting "disrespect". In English such a group is represented by the nouns *impudence*, *slight*, *misesteem*, *disrespect*, *dishonour*, *disparagement*, *disgrace*, *defame*, *disworship*, *contempt*, *irreverence* and *unworship* [12]. The Hungarian language uses the following nouns to denote "disrespect": *becstelenség*, *becsületrontás*, *becsületsértés*, *becsületvesztés*, *gyalázat*, *haramia*, *nacionalizmus*, *piszkosság*, *rágalom*, *semmibevevés*, *sérelem* and others [11].

Lexico-semantic group of nouns expressing "respect" is characterized by several features common to English and Hungarian: 1) alongside with the feeling of respect it contains the antonymic subgroup — disrespect;

2) indicates the person and shows his traits of character and the position in the society: *madam*, *rabbi*, *reputation*, *fame*, *dearness*, *esteemer*, *appreciator*, *lady*, *ladyship*, *recommendation*, *duty* — in English and *becsületsértő*, *becsületludó*, *becsvágyó*, *bizalom*, *blaszfemia*, *nyíltság*, *bosszú*, *cím*, *renome*, *köztisztelet*, *gazember*, *gentleman*, *hódoló*, *hős*, *huncut*, *mocsok*, *mordályégető*, *fenség*, *nagyasszony*, *nagyság*, *báróság*, *némber*, *név*, *nyomorult* in Hungarian;

3) presents the religious lexis: *oblation*, *church-service*, *church-building*, *church-bell*, *cult*, *cultus* on the one hand, and *áhitat*, *egyházi*, *exhártáció*, *félisten*, *főúr*, *fővetés*, *gyászistentisztelet*, *gyülekezet*, *hálaadás*, *hit*, *imám*, *imaterem*, *isten*, *istenség*, *kápolna*, *kultusz*, *liturgia*, *oltár*, *prédikáció* — on the other hand;

4) indicates the ways of expressing respect — commemoration, observation, kiss, adoration, appreciation, *menck*, *decoration*, *contemplation*, *ceremony*, *attention*, *compliment*, *reverence*, *salute*, *bow* in English and *bók*, *csodálat*, *csók*, *dísz*, *dísztribün*, *elismerés*, *emlék*, *érdem*, *érték*, *fogadás*, *fő-fő*, *főhajtás*, *honorárium*, *jutalom*, *kalap* (in the phrases — *le a kalapot vagy le a kalappal előtte*), *kézcsók*, *kitüntetés*, *köszönet*, *piedesztál*, *pukedli*, *reverencia* in Hungarian.

While analyzing the lexico-semantic group of nouns denoting "respect" we have paid special attention to the distinctive, specific features which help to get an insight into the semantics of the nouns in English and Hungarian and see the very potential of the languages.

Among the peculiarities of expressing "respect" in English it is interesting to observe the wide use of different phrases (without or with articles) and word-combinations — to have respect to sb., to pay one's respects, for the honour of, in honour, on or upon one's honour, to do honour to sb., to the honour of, in deference to, a word of honour, to have regard to, honours of war, last, funeral honours, to put a person upon his honour and many others. One more touch — some of the nouns possess meanings which show various links between linguistics and other sciences: biology (*degradation* — reduction of an organ or structure to a less perfect or more rudimentary condition), physics (*degradation* — the conversion of energy into a

lower form, i. e. one which has a decreased capability of being transformed), chemistry (*habitude* — ways of acting or "behaviour" of one substance with another; reaction), law (*consideration* — anything regarded as recompence or equivalent for what one does or undertakes for another's benefit; especially, in the law of contracts, "the thing given or done by the promisee in exchange for the promise"), philosophy (*intuition* — the immediate apprehension of an object by the mind without the intervention of any reasoning process; a particular act of such apprehension), astrology (*figure* — a diagram of the aspects of the astrological houses; a horoscope), mechanics (*duty* — the measure of effectiveness of an engine, expressed by the number of units of practically effective work done per unit amount or weight of fuel) and other fields of the man's activity — skating (*figure* — a movement, or series of movements, beginning and ending at the centre), dancing (*figure* — one of the evolutions or movements of a dance or dancer; a set of evolutions; one of the divisions into which a set dance is divided) and cards (*honours* — in Whist, The Four highest trumps (ace, king, queen and knave): the relative proportion in which they are held by the two sides being an element in counting the points in some forms of the game).

Nearly all the words under study in English and Hungarian are polysemantic. In the language material there exists the group of the so-called "special" nouns characterizing the language system. For instance, the noun *madam* is used as a prefixed to a surname: now in US and formerly in England the style of a woman who has a married son (whose wife has the style of Mrs), *commemoration* is explained in the following way: at Oxford, an annual celebration, held in the Act or Trinity Term, in memory of the Founders and a Benefactors of the University, in whose honour a Latin Oration is delivered.

The Hungarian language tends to enlarge the lexis of "respect", it gives more details and the whole lexico-semantic group of nouns may be divided into several subgroups:

1) words grouped by the noun *becs* (becsár, becsérték, becslés, becslő, becsstelenség, becsülés, becsület, becsületérzés, becsületesség, becsületrend, becsületrontás, becsületsértés, becsületsértő, becsületszó, becsülettudó, becsületügy, becsületvesztés, becsvágy, becsvágyó);

2) words grouped by the noun *dicséret* (dicséretes, dicsőség, dicsőségvágy, dicsszomj);

3) words united by the noun *dísz* (díszdoktor, díszebéd, díszelnök, díszelőadás, díszfelvonulás, díszhangverseny, díszhely, díszlövés, díszőrség, díszpáholy, díszpolgár, díszszónok, dísztag, dísztribün, díszülés, díszvacsora);

4) words with the noun *fő* at the first place (fő-fő, főhajtás, főhely, főúr, fővetés).

It is obvious that all the changes in the history and the life of the society are fixed in the vocabulary as far as the latter never remains stable and undergoes various changes. In Hungarian we don't see such a variety of meanings connected with their use in other sciences as in English. And only some of them are used in different spheres of life, history and traditions of the people: *ajándékműsor* (rádió), *atyus* (family life), *becsületrend* (Napóleon által, 1802-ben alapított francia kitüntetés, rendjel a katonai és polgári érdemek jutalmazására), *becsületvesztés* (a római és a régi magyar jogban: annak megtörténte, ténye, hogy vkit hivatalos eljárással vagy törvényes ítélettel megfosztanak becsületétől), *csapatzászló* (a katonai becsületet, vitézséget és a csapat ha-

gyománnyait jelképező zászló), *díszpáholy* (színházban, sportpályán, ünnepségen: köztisztelőben álló vagy magas rangú személy(ek) számára fenntartott páholy), *egyházi* (az az egyházi alkalmazott, akinek az a feladata, hogy az istentisztelet külső feltételeit biztosítsa — harangozzon, a templomot rendben tartsa stb.), *félisten* (a görög és a római mitológiában: félig isten eredetű hős), *főhely* (étkezés vagy tanácskozás alkalmával az asztalnál: az a hely, ahová azt ültetik, akit a legjobban meg akarnak tisztelni), *nagysád* (kb. a XIX. század közepéig férfiak és nők udvarias, megtisztelő megszólításaként, főleg a nemesi társadalomban) and others.

In Hungarian there exists the group of words which express the feeling of respect descriptively. These nouns form a separate lexico-semantic group: hála, hazámfia, hírnév, ajándék, köszönet, bólintás, dicsőítés, aranyérem, ceremónia, meghajlás, méltatás; sértés, rontás, semmi, ösvény, dicstelen, nagyravagyás, rabszolgatartó.

Thus, in English and Hungarian lexico-semantic group of nouns denoting "respect" has both common and specific features. To investigate them seems a promising linguistic research which helps to understand better not only outer but also inner mechanisms of the languages under study. In this respect vocabularies give valuable language material and are worth paying attention to.

REFERENCES

1. Baldinger K. Semantic theory. Towards a Modern Semantics. — Oxford, 1980. — p. 320.
2. Firth I. R. Papers in Linguistics 1934—1951. — pp. 190—203.
3. Harris Z. S. Methods in Structural Linguistics. — The University of Chicago Press, 1955. — p. 384.
4. Mühlhäusler P. Patterns of contact, mixture, creation and nativization: their contribution to a general theory of language. In: Developmental Mechanisms of Language. — Pergamon Press, 1985. — p. 187.
5. Palmer F. R. Semantics. A New Outline. — Moscow, 1982. — p. 110.
6. Ulmann S. Descriptive Semantics and Linguistic Typology. In: Word, 1953. pp. 225—240.
7. Weinreich U. Explorations in Semantic Theory. — Mouton, the Hague—Paris, 1972. — p. 126.
8. The Oxford English Dictionary in 12 Volumes. — Oxford, 1961.
9. A Magyar Nyelv Értelmező Szótára. — Budapest, 1966.

Фабиан М.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ ГРУППА СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ, ОБОЗНАЧАЮЩИХ "УВАЖЕНИЕ" В АНГЛИЙСКОМ И ВЕНГЕРСКОМ ЯЗЫКАХ
(НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО И ВЕНГЕРСКОГО СЛОВАРЕЙ).

Резюме

В статье дается сопоставительная характеристика лексико-семантической группы существительных, выражающей чувство уважения в английском и венгерском языковых системах. Особое внимание уделяется их отличительным чертам, способствующих более глубокому проникновению во внутренние свойства исследуемых языков.

ШТЕЦЬ М. М.

(Пряшів)

ДО ПИТАННЯ СЛОВАЦЬКО-УКРАЇНСЬКИХ МОВНИХ КОНТАКТІВ

На першій конференції ми подали загальну картину контактів національної мови русинів-українців Чехо-Словаччини із сусідніми мовами та діалектами. В цій доповіді ми розглянемо тільки деякі питання взаємодії української і словацької літературних мов, наведемо окремі соціолінгвістичні чинники, що зумовлюють цю взаємодію та обмежимося розглядом результатів цих контактів (інтерференцій) тільки в одній із контактуючих мов — в українській.

Взаємодія говорів русинів-українців із словацькими говорами має дуже давню історію. Вона почалася з часів просування східнослов'янських груп на південний захід і заселення території сучасної Лемківщини у північно-східній Словаччині і триває до сьогодні. Ці міждіалектні контакти є природними, безпосередніми, причини яких полягають у територіальній суміжності українського і словацького населення, у перебуванні з ним у спільній державі, у повсякденних культурних стосунках, у спільній діяльності у виробничо-матеріальній сфері, в родинно-побутових взаєминах і т. п. Згадані міждіалектні контакти реалізувалися через українсько-словацький білінгвізм.

Питання взаємодії говорів русинів-українців з іншими діалектами були об'єктом дослідження багатьох вчених: З. Штібера, І. Панькевича, Й. Дзендзелівського, В. Латти та ін. Останнім часом знов пожвавився інтерес до дослідження діалектної лексики, топонімії та синтаксису як і питань українсько-словацької мовної межі (З. Ганудель, Л. Бартко, Ю. Ванько, М. Дуйчак, Ю. Дудашова, А. Кундрат, Я. Моравець, Ю. Муличак, М. Штець та ін.).

Дослідження словацько-української міждіалектної взаємодії становить значний інтерес і для дослідників взаємодії обох літературних мов, що має порівняно недовгі контакти, і в яких нерідко інтерференції з'являються саме через посередництво говорів.

При дослідженні українсько-словацьких мовних взаємин слід мати на увазі наявність спільних міжмовних утворень [1,4] і запозичень з іншої мови (інтерференцій), які, на думку Й. Дзендзелівського, у переважній більшості випадків важко або майже неможливо відрізнити [1,4].

Перші спроби запровадження нової української літературної мови в Східній Словаччині відносяться до середини 20-х рр. Вони реалізувалися в окремих школах, які використовували українські підручники укладені на Закарпатті (граматику І. Панькевича, підручник літератури і читанка В. Бірчака та інших авторів, дитячий часопис "Пчілка", видання "Просвіти", зокрема художньої літератури і т. п.), через першу українську газету "Слово народа" і т. д.

У міжвоєнні роки українська літературна мова ще не має загально визнаного статусу літературної мови. Поряд з нею у функції літературної мови вживається т. зв. карпаторуська мова (язичіє) та російська мова (з "карпаторусским произношением"). Тодішня українська літературна мова вже стоїть порівняно міцно на народній основі, здебільшого намагається відбити в своєму лексичному складі місцеві реалії. В її лексичному складі можна виділити кілька груп, одну з яких становлять слова запозичені із словацької мови, які приймають відповідне фонетичне і морфологічне оформлення, а рідше без такого оформлення, напр.: обсадити місце (словацьке *obsadit' miesto*, українське зайняти посаду), виучувати (*vyučovat'* викладати, учителювати), подаритися (*podarit' sa*, вдатися), чайовий вечерок (*čajovŭ večierok*, зустріч біля самовара), відказатися (*odkazat'*, посилатися на когось чи на щось), под веденем (*pod vedením*, під керівництвом), узнання (*uznanie*, визнання), школа домовництва (*škola domovnictva*, курси для домогосподарок), винос (*vŭnos*, розпорядження) й ін.

Наступний період функціонування української літературної мови настає після 1945 року і триває до 1952/53 навчального року. Це період т. зв. мовного дуалізму, коли українська літературна мова має вже офіційний статус однієї з двох (поряд з російською) рівноправних літературних мов.

Третій період починається від 1953/54 навчального року, коли українську мову остаточно було запроваджено як єдину літературну мову русинів-українців Чехо-Словаччини.

З того часу українська мова як єдина починає виконувати всі функції літературної мови стосовно до національної меншини русинів-українців Чехо-Словаччини. Українська мова опиняється в новому середовищі, в якому повинна якимось чином реагувати на нові вимоги.

Для початкового періоду (50-ті та 60-ті роки) функціонування української літературної мови характерні деякі тенденції. З одного боку, тут діє тенденція вживати таку мову, як на Україні, зберегти її чистоту, не засмічувати словакізмами й діалектизмами. З другого боку, тут наявна й протилежна тенденція т. зв. наближення української літературної мови до місцевої народної мови русинів-українців. Оцю ситуацію намагалась вирішити нарада культурно-освітніх працівників, редакторів українських редакцій та викладачів-україністів, що її в 1963 р. скликала кафедра української мови та літератури Пряшівського філософського факультету. Нарада прийняла цілий ряд пропозицій, які в основному вимагали повністю зберегти фонетичну систему і граматичну будову української літературної мови, не вводити словацькі й російські слова в лексичний склад української літературної мови, а водночас дозволяла вживання діалектизмів в окремих випадках.

Як видно, нарада не рекомендувала вживання словацьких і російських слів, але в цілому не висловила до питання взаємодії української та словацької літературних мов та наслідків цієї взаємодії — інтерференцій.

Іншомовні запозичення з'являються в першу чергу в словниковому складі української мови. Мотиви лексичних запозичень описані в інтерлінгвістичній літературі [2,95]. Розрізняються зовнішні, соціокультурні чинники лексичних запозичень та внутрішні (низька частотність слів, небажана омонімія слів, потреба синонімів [2,98]).

У перших десятиріччях функціонування української літературної мови в Чехо-Словаччині переважали зовнішні чинники лексичних запозичень. Запровадження української мови як літературної в Чехо-Словаччині викликає цілу низку лінгвістичних проблем. У словниковому складі мови необхідно було відбити безліч нових понять із різних галузей життя, а саме:

1. Суспільно-державного ладу, з яким пов'язано цілий ряд установ, дій, професій, для яких в українській мові не було належних відповідників. Необхідно було вдаватися до прямого запозичення, опису, калькування і створення на підставі українського мовного матеріалу нових термінів, напр.: *Zbor povereníkov* — Колегія уповноважених, *Národné zhromaždenie* — Національні збори, *Povereníctvo školstva* — Повереніцтво шкіл (перша частина переймається повністю, українізується тільки суфікс -ицтво, друга частина перекладається на українську мову; замість слова шкіл уживається й старший термін шкільництво), *Referát pre ukrajinské školstvo* — Реферат для українських шкіл (слово реферат в українській літературній мові має значення доповідь, а в наведеному сполученні йому надається і значення відділ, відділення) і под.

2. Економічно-виробничої галузі, як, напр.: *jednotné roľnícke družstvo* — єдина сільськогосподарська артіль, *družstevník* — артільник, — *štátny majetok* — державний маєток (українське радгосп), *vedenie družstva* — керівництво артілі, *Východoslovenské železiarne* — Східнословачькі залізарні (укр. металургійний завод), *prídružená výroba* — допоміжне виробництво і т. п.

3. Культурно-освітньої ділянки, напр.: *kultúrny dom* — культурний дім (літ. будинок культури), *kultúrny program* — культурна програма (літ. художня вистава), *bod programu* — точка програми (літ. наступний номер), *vodové farby* — водяні фарби (літ. акварель) і под.

4. Аміністративно-ділової галузі, напр.: *kraj* — передавалося як область або край, *okres* — округ або район, *životné prostredie* — життєве середовище (укр. літературне навколишнє або оточуюче середовище), *sobašný list* — свідоцтво про одруження і под.

Процес лексичних запозичень, зумовлений зовнішніми чинниками, не припиняється. Він знову посилюється після подій 1989 р., коли доводиться в українській літературній мові ЧСФР відбити ряд нових реалій, понять і т. п., напр.: *mestský úrad* — міський уряд, *obecný úrad* — сільський уряд, *obecné zastupiteľstvo* — сільське представництво, *školská správa* — шкільне управління, *berný úrad* — берний уряд, *daňový úrad* — даньовий уряд, *daňovník* — платитель дані, *okresný úrad* — окружний уряд, *právne oddelenie* — правниче (юридичне) відділення, *živnostenský referát* — реферат торгово-промисловий, *referát technicko-ekonomickej prevádzky* — реферат технічно-економічний, *oddele nie správy majetku* — відділення маєткового управління і т. п.

Із внутрішніх чинників, що зумовлюють лексичні запозичення, слід навести частотність уживання окремих слів, яка збільшується під впливом словацької мови, напр.: студії, студіювати, шкільництво, реферат і под., тоді як на Україні частіше вживаються слова навчання, вчитися, шкільна справа і под.

До внутрішніх чинників, що зумовлюють лексичні запозичення, належать і питання небажаної омонімії. Прикладом такої омонімії є українське заходи (із значенням сукупність дій або засобів для досягнення, здійснення чого-небудь) і місцеве українське заходи (із значенням убиральня). Отже місцеві носії ук-

раїнської літературної мови замість сполучення вжити заходи використовують вжити кроки (або засоби). Існує значна кількість словацько-українських міжмовних омонімів. Щоправда, не всі вони викликають небажані асоціації. Але у носіїв, що недостатньо володіють обома мовами, міжмовні омоніми часто викликають лексичну інтерференцію, напр.: збірник оповідань (одного автора) замість збірка оповідань; шкільний рік (словацьке *školský rok*) замість навчальний рік (порів. шкільне приміщення), безцінний із значенням, яке це слово має в словацькій мові — нічого не вартий (порів. українське дуже цінний, дорогий, якому не можна скласти ціну); нестися із значенням проходити, бути, реалізуватися (порів. словацьке *piest'sa*; напр.: дискусія неслася в душі..., конференція неслася в дружній атмосфері); виступати у значенні виходити (із поїзда, автобуса і т. п., порів. словацьке *vystupovat' z vlaku, autobusu* тощо); поділитися замість брати участь, напр.: поділитися на підготовці художньої програми (порів. словацьке *podiel'at' sa na príprave...*) і т. п.

В існуючій літературі з інтерлінгвістики наводиться кілька типів лексичної інтерференції [2, 83—84]. Окремі типи лексичних запозичень докладно розглядаються в Ю. Жлуктенка [3, 111—125]. З-поміж наведених типів в українській літературній мові русинів-українців найчастіше спостерігається перенесення лексичних одиниць із словацької мови.

В усній формі української літературної мови використання словацьких термінів дуже часті. Таке використання словацьких термінів зумовлене потребою безпосереднього повідомлення, коли в мовця немає "часу шукати" відповідний термін в українській мові (напр. *konfekcia* — укр. готовий одяг, *odevné závody* — швейна фабрика) або коли такий термін не існує в українській мові (напр.: *berný úrad* — податкова інспекція, *referát* — із значенням відділення, габілітація — одержання звання доцента) і под. У писемній формі проходить певний відбір лексичних запозичень. З усного літературного мовлення відсіваються ті запозичення, для яких в українській літературній мові існують належні відповідники (і вони є зрозумілі й близькі для місцевих носіїв української літературної мови). Так, наприклад, у післявоєнний період в усному літературному мовленні часто було чути такі слова і словосполучення, як звезак, ЄРД, бригада, "Одзнак Їлемницького", "Тиршов одзнак здатності" легітимація, обчанка, продекан, ведучий (калька із слов. *vedúci*) і под. Частина цих слів у писемній (відредагованій) формі української літературної мови в ЧСФР передається українськими відповідниками (союзівець замість звезак), замдекана (замість продекан), паспорт (замість легітимація або обчанка — від слов. розмовного *občianka*, літературне *občiansky preukaz*), завідуючий (замість ведучий), для інших назв створюються лексичні відповідники на підставі українського мовного матеріалу, наприклад: єдина сільськогосподарська артіль замість ЄРД (єднотне рольницьке дру́зтво), "Значок Їлемницького" замість "Одзнак Їлемницького" і под. В окремих випадках у словацькій мові слова мають більше значень, ніж в українській мові. До таких слів належить і бригада, що в українців Чехо-Словаччини вживається і в значенні допомога під час якихось робіт; допис — у значенні лист, калач — у значенні булка, завада — у значенні дефект, вада; первак — у значенні ученй першого класу; розділ — у значенні різниця, відмінність; сопка — у значенні вулкан; стик — у значенні спілкування, відносини і под.

Не всі шари словника однако піддаються інтерференції. Деякі з них є дуже стійкі, напр.: основні займенники, числівники і дієслова, з-поміж іменників назви частин тіла, терміни спорідненості, повсякденних явищ природи і деякі інші [4, 64]. Іншомовні впливи помітні в лексиці на означення застарілих знарядь праці, процесів виробництва, предметів повсякденного побуту, частин одягу, адміністративного поділу і т. п., порів.: культиватор (замість борони), культивувати (замість боронити чи боронувати), моридло (засіб для нищення хвороботворних мікробів насіння), морити осіво (хімічно опрацювати посівне зерно), суправа (стаканів, тарілок, ножей, виделок і т. п., замість давнішого кухонного начиння), скриня (замість колишнього лада — ящик для одягу, слов. *skříň*), креденц (замість давнішого поличя для кухонного начиння), комбінет чи новіше утворення комбіначка (слов. *kombiné* — жіноча білизна, замість колишніх назв опліча і подолок) і т. п. Другу групу іновацій становлять слова на означення зовсім нових реалій, понять, процесів і т. п., (приклади дивись на попередніх сторінках), які засвоюються в говірках русинів-українців, з яких потрапляють і в усне літературне мовлення, а деякі терміни і в писемну форму української літературної мови в Чехо-Словаччині.

В українській літературній мові Чехо-Словаччини значно менше явищ звукової інтерференції. Це пояснюється недовгим строком взаємодії обох літературних мов, як і близькою спорідненістю та подібністю їх структур.

Складність дослідження явищ фонетичної інтерференції полягає в тому, що вона наявна в усному літературному мовленні. До фонетичної інтерференції зараховуємо лише такі явища, які набувають більш-менш загального поширення в індивідуальному мовленні багатьох мовців. Звичайно, їх відрізняємо від помилкової вимови окремих слів.

У 50-х і частково 60-х рр., в період інтенсивного поширення і засвоєння української літературної мови, помітний передусім вплив російської (чи колишньої "карпаторусської") орфоепічної норми в усному літературному мовленні русинів-українців Чехо-Словаччини. Наявний зокрема більший ступінь редукції голосного *o* в ненаголошеній позиції, ніж він властивий українській літературній мові (наприклад: гъльва, нъга). Спостерігається неправильна інтерпретація фонем, коли побічна ознака фонем приймається за розрізняльну (напр.: вимова звука *В* у кінці слів як *ф*, тоді як для української літературної вимови властиве у-нескладове, а саме: церкоф замість церкоу, л'убоф замість л'убоу і под.) Поширена і неправильна інтерпретація української фонем *г*, для якої властива як основна фрикативна, а не проривна вимова, якої їй надавали деякі місцеві носії української мови, наприклад: гімназія, генерація, галерея, гігант, але інколи і голова, Гоголь, Голик і под.

Помітні також і зміни в дистрибуції окремих фонем відповідно до звуків російської і словацької мов, але й звукового оформлення слів у місцевих українських говорах. Йдеться про невживання приставних приголосних в та *г*, які для місцевих носіїв української літературної мови видаються як надлишкові, зайві і неприродні звуки. Саме тому вони часто вилишалися (порів.: улиця замість вулиця, оріх замість горіх, Анна замість Ганна і под.).

Багатовікові контакти українських і східнославацьких говорів помітні і в їх звуковій системі. Ці взаємовпливи передаються і в усне українське літературне мовлення. Йдеться про деякі архаїчні давньоруські особливості, які тут

зберігаються і завдяки їх наявності у словацькій мові (порів.: м'які фонемі ч', щ': ч'ому, ч'арівний, щ'ока, щ'ука і под.) або особливості, що виникли під впливом словацької мови, наприклад, вимова т. зв. середнього л: ходилі, булі, солі і под.

Помітного впливу зазнають окремі просодичні елементи української мови. В першу чергу — це зміна місця наголосу як у виходців із діалектного масиву із парокситонічним наголосом (порів.: мач'бха, колбса, слбза, рлія замість ма-чуа, кблеса, сльоза рілля), так із окситонічним наголосом (цілий, вогкий замість цілий, вогкий і под.) Останнім часом в уроженців із змішаних словацько-українських містечок досить помітна тенденція наголошувати перший склад слова (говорити, писати, ходити і под.).

Відмінність акцентологічної системи українського літературного мовлення в ЧСФР далі полягає в послабленні сили наголосу порівняно з літературною вимовою, як і у відмінності ритмомелодики.

Внаслідок взаємодії між словацькими та українськими говорами в останніх настав і ряд змін у граматичній структурі. Одним з найбільш помітних явищ граматичної інтерференції є відсутність мішаної групи іменників I і II відмін і взагалі тенденція до вирівнювання (уніфікації) закінчень між твердою і м'якою групами, порів.: столом, коньом, ножом (літ. конем, ножем). З діалектної мови ці закінчення переносяться і в усну (рідше писемну) форму української літературної мови, наприклад: Миколові, Чандові, Сосюрові, Олексіві, ножом (порів. літературне Миколі, Чанді, Сосюрі, Олексі, словацьке літературне Čandovi, Sosjurovi Olexovi, nožom і под.).

Іменники типу назва, проблема в род. відм. мн. часто приймають закінчення чоловічого роду -ів: назвів, проблемів (порів. словацьке názvov, problémov).

Морфологічна інтерференція спостерігається і в інших частинах мови. Вона виявляється не тільки в запозиченні окремих флексій, але й префіксів та суфіксів, порів. вживання дієслів іншомовного походження з суфіксом ви- (вимоделювати, правильно моделювати), з- (згармонізувати замість гармонізувати) і под. Спостерігається вживання префікса до-, у- з українськими дієсловами: дорішати (літ. рішати), украшувати, упрямити (замість прикрашати, спрямувати).

Інколи із словацької мови запозичуються окремі суфікси, які додаються до українських коренів, наприклад: бджолярство (літ. бджільництво), ветеринарство (літ. ветеринарія) і под.

Не менш частою є й синтаксична інтерференція. Вона спостерігається в копіюванні синтаксичних моделей словацької мови. Йдеться про перенесення прийменникових і безприйменникових конструкцій, про порядок слів, про дієслівні керування і т. п.

Найбільш поширеним явищем синтаксичної інтерференції є вживання словацьких прийменникових конструкцій. Значна наявність цих конструкцій обумовлена тим, що прийменники згаданих сполучень існують в обох мовах (українській і словацькій), але є відмінності в їх уживанні, наприклад: зайти к деканові (правильне до декана); належить к найкращим (замість до найкращих); вчився на університеті (замість в університеті), не прийшов про хворобу (замість через хворобу), бесіда до форм роботи (замість про форми роботи), іти за хлібом (замість піти по хліб), іти на гриби (замість по гриби) і т. п.

Підсумовуючи слід зауважити, що українська літературна мова в Чехо-Словаччині функціонує в специфічних умовах іншомовного оточення, перманентної взаємодії із словацькою літературною мовою, але й спроб свідомого втручання в її структуру, що виявилось зокрема в 60-ті роки (т. зв. наближення української літературної мови до народно-розмовної мови русинів-українців ЧСФР). Все це дає підставу говорити про існування прашівського чи чехо-словацького варіанта української літературної мови.

Складні умови, в яких опинилася українська національна меншість у Чехо-Словаччині, позначилася і на ставленні до української літературної мови деяких політичних угруповань русинів-українців. Як один із виходів з цієї несприятливої ситуації бачимо в демократизації літературної мови, яку розуміємо як необхідність приділяти в ній більше уваги специфічним назвам місцевих реалій, назв професій, виробничих процесів, знарядь праці і т. п., надавати перевагу дублетним формам фонетичним, граматичним і зокрема лексичним, які є характерні для народно-розмовної мови русинів-українців, а водночас вони наявні і в українській літературній мові або за своєю структурою близькі до неї.

Послідовне і цілеспрямоване застосування наведених засад демократизації української літературної мови в ЧСФР не є "відходом" від єдиної української літературної мови, а намаганням збагатити її за рахунок місцевих карпатських мовних елементів, що з різних, здебільшого позамовних причин при кодифікації української літературної мови залишились на її периферії (у словниках з позначкою діалектне або обласне).

Цей підхід має на меті зробити на базі народно-розмовної мови більш дохідливою українську літературну мову для місцевого населення. Він не має нічого спільного із вимогами усунення української літературної мови із уживання в ЧСФР в рамках т. зв. деукраїнізації українського населення і заміни її одним із місцевих діалектів, який пропонується кодифікувати як окрему "русинську" літературну мову.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дзєндзелівський Й. О. Діалектна взаємодія української мови з іншими слов'янськими в карпатському ареалі. Доповідь на VII Міжнародному з'їзді славістів (Варшава, серпень 1973 р.). — К., 1973.
2. Вайнрайх У. Языковые контакты. — К., 1979.
3. Жлуктенко Ю. О. Мовні контакти. Проблеми інтерлінгвістики. — К., 1966.
4. Абаев. О языковом субстрате // Доклады и сообщения Института языкознания АН СРСР., №9. — М., 1956.

ABOUT SLOVAK-HUNGARIAN INTERFERENCES IN A VOCABULARY OF DIALECTS

Summary

Hungarian language had penetrated into Slovakia in a number of ways. The common state formation represented by the former Hungarian Kingdom established the general background for the Slovak-Hungarian language contacts. The regional linguistics has made the knowledge of a territorial distribution of particular Hungarian words (or Hungarian words via borrowings), existing in Slovak dialects, more accurate. The remains of difficult contacts and relationships in which the language and its users took part were preserved mainly in the vocabulary of dialects. Results acquired till this time by researches of the Slovak-Hungarian interferences, on a base of dialectal material, demonstrate a number of Hungarian borrowings functioning up to the present day mainly in the vocabulary of the South Middle Slovak and East Slovak dialects.

JANITSEK JENŐ

(Kolozsvár)

A MÁRAMAROSI UKRÁN SZEKÉR ÉS ALKATRÉSZEINEK UKRÁN, MAGYAR ÉS ROMÁN EREDETŰ SZAKSZÓKINCSE

A máramarosi ukránok szekérének többféle típusa ismeretes, de a legjellemzőbb formája a *Felsőróna* (rom. Rona de Sus, nyj. ukr. Vyšňa Runa) helységben használt szekérfajta. Felsőróna település a máramarosi medencében, a Tiszába ömlő Róna folyócska (rom. Ronșoara) völgyében fekszik. A falut keresztülszeli a főút, amely összeköti a Tisza völgyét a Visó völgyével, Máramarossziget városát Visó városkával, majd Borsán keresztül áthalad Moldovába. A szomszédos falvak közül gazdaságilag legjelentősebb *Rónaszék* (rom. Coștiui, ukr. Koštej) volt. Ez utóbbi település területén már a XIV. századtól fontos sóbányák működtek. A középkorban a falu területe „terra regis” volt, azaz királyi föld. Innen Máramarossziget felé a legrövidebb út Felsőrónán vezetett át. Ez az előnyös földrajzi fekvés segítette elő, hogy kifejlődött Felsőrónán a szekéren való sószállítás mestersége. A sót Rónaszékről Máramarosszigetig szekéren szállították, onnan a Tiszán tutajjal vitték tovább Szolnok, Szeged és a Balkán irányába. A szekérszállítást elősegítette az a tény, hogy a XVIII. században az osztrák kormány megkezdte Máramarosban az erdők kivágását. A környező falvak határában kiterjedt fenyő-, de főleg bükkerdők voltak. A levágott faanyagot szekérrel szállították a Tiszáig, ahol tutajokat készítettek belőlük. Ma már csak a mezőgazdasági munkákban használják a szekereket, ugyanis az első világháború után megszűnt a sóbányászat, és az erdőkitermelés is csökkent.

Meg kell jegyeznünk még, hogy a régiségben először ökör vontatta szekereket használtak, melyek egyszerűbbek a lovasszekernél. Ez utóbbiak használata az utak építésével és modernizálásával kezdődött meg.

Felsőróna lakossága mezőgazdasággal foglalkozik, egy kisebb részük az erdőgazdaságban és a közeli iparban foglalatoskodik. A lakosság túlnyomó többsége ukrán anyanyelvű, de majdnem mindenki tud románul, az idősebbek nagy része magyarul is jól beszél. Az itteni ukrán nyelvjárásra jellemző az *y* és *i* megőrzése, az *l* mássalhangzó kemény ejtése *i* előtt is, míg az *o* magánhangzó a zárt szótagokban *u* hangra vált át. Az itteni ukrán beszédet erősen befolyásolták lexikális téren a román és magyar hatások, ami elsősorban a falu két- és háromnyelvűségének köszönhető. Ez a befolyás erősen érződik a szekér alkatrészeinek szakszókincsében is.

A szakszókincs anyagát jelentéstani szempontok alapján három részben tárgyalom: 1. a kerék és részei, 2. a szekénderék és részei, 3. a szekérfelület részei. Az ukrán terminológiát követi a magyar irodalmi nyelv megfelelő szava, majd a máramarosi magyar és román terminológia. Ahol az ukrán szókincs magyar és román eredetű, ott közöljük a szakszavak etimológiáját is.

I. A kerék és részei

A. Az ukrán eredetű szakszavak:

1. ukr. BAHRO (баро) 'keréktalp, kerékfal', ilyen értelemben csak Máramarosban és Kárpátukrajnában használják. Rom. *segment de obadă*.

2. ukr. KOLESO (колесо) 'kerék', rom. *roată*.

3. ukr. HOLOVYC'A (головиця), m. kerékfej, rom. *căpătină*, de a mm-i nyj-ban *butuc*. Ukr. *holovyc'a* < ukr. *holová* 'fej' + *yc'a* képző. Az ukr., az irodalmi román, a magyar, de még a szerb *glavina* alapján is az ukr. *holova*, a rom. *cap*, a m. *fej*, a szerb *glava*, azaz 'fej' értelmű közszo áll. A szemantikai összefüggéseket nehéz tisztázni;

4. ukr. OBRUČKO (обручко), m. kerékagykarika, kerékagyvasalás, rom. *verigă* 'gyűrű';

5. ukr. RUKÂV (рукâу) (рукав), 'kis vasgyűrű a tengely végén, hogy ne dörzsölje a kerékagy a tengelyágyat', rom. *străgălie*;

B. Magyar eredetű:

1. ukr. mm-i nyj. RAF (раф) < m. *ráf*, ugyancsak a rom. mm-i nyj. *raf* < szintén a m. *ráf*. Az ukr. kölcsönzés a román nyelvből is lehetséges. Az irod. rom. *șindă*;

C. Román eredetűek:

1. ukr. mm-i nyj. BUKŠA (букша) < rom. *bucșă* 'kerékpersely' — vashenger, mely a kerékágyat belülről béleli;

2. ukr. mm-i nyj. SPIC'A (шпiця) < rom. mm-i nyj. *spică* < né. *spitze* 'hegy; hegyes, vékony tárgy'; m. *küllő*.

II. A szekérderék és részei

A. Ukrán eredetű terminológia:

1. ukr. BABKA (бабка) 'horog, amivel a hámot a rúdhoz kapcsolják';

2. ukr. VERKL'ŪK (верклюк), m. fürgettyű, rom. *vîrtej*;

3. ukr. VUS' (вус') (вусь), m. tengely, rom. *osie*, délszláv eredetű;

4. ukr. ZÁDN'A TELIHA, sem a román, sem a magyar nyelvben nincs megfelelője, a szekér hátsó része, a hátsó kerék, hátsó tengely, azaz a 'kocsi hátulja'. Az ukr. *telîha* a Kárpátok vidékén 'két kerekű szekér' (Hrinčenko, III., 253);

5. ukr. ZAKŪV (закуу), (закув), m. összefogókarika'. Vö. ukr. irod. *zakov* 'bilincs';

6. KL'ÂMBRA (клямбра), m. kapocsvas — a szekérlajtórját a zsámolyhoz (párnafához) erősíti, rom. *scoabă* vagy *clămă*. Az ukr. *kl'âmbra* alak Kárpátukrajnában és Máramarosban az irodalmi klâmba vetülete (Hrinčenko, II., 256);

7. ukr. OBRUČKA NA RUD (обручка на руд), m. rúdgyűrű; a rúdgyűrű a rúdvilla ágait erősíti a rúdhoz. Azt ukr. terminus a mm-i nyj.-ban az *obručka* 'gyűrű' és ukr. nyj-i *rúd* (< m. *rúd*) közszoakból tevődik össze;

8. ukr. PEREDN'A TELIHA (передня телiра), nincs m. vagy rom. megfelelője, értelme 'a kocsi eleje', a szekér elülső része a két kerékkel;

9. ukr. POLYC'A (полиця), m. zsámoly vagy párnafa 'fadarab a tengelyen, amelyen nyugszik a szekérderék', rom. irod. perinoc, a mm-i nyj-ban scaunul dinainte 'előlső szék'. Az ukr. irod. polyc'a 'polc, stélázi' (Hrinčenko, III., 283—4);

10. ukr. PUDOJMA (пудойма), elterjedése Kárpátukrajna, Máramaros és Moldova; m. juhafa 'fadarab, mely összetartja az első villa (ágas) ágainak végét', rom. bracinar. Az irod. ukr. pidojma alak 'támaszték, mely a rudat tartja' (Hrinčenko, III., 173);

11. ukr. ROZVÓRA (розвора), farúd a koci hosszabítására, hosszabító rúd;

12. ukr. RÖSSOCHY (россохи) m. ágas vagy villa 'villa alakú fa, a tengelyre erősítve a koci elején, ahová a rudat erősítik', néha m. rúdszárny. Van PEREDN'I ROSSUCHY 'elsőágas' és ZADN'I ROSSUCHY 'hátsóágas', rom. furcă vagy grui. < ukr. irod. rossocha 'elágazás', Máramarosban „oszlop, amely villaalakban végződik”;

13. ukr. SVURNYK (свурник), m. rúdszeg 'vasszeg, amely az ágas (villa) szarait köti a kerék hosszabító rúdjához. Vö. irod. ukr. svirn'i 'bilincs'.

B. Magyar eredetű szakszók:

1. ukr. nyj. HÁMFА (гамфа) < m. hámfa, rom. irod. arcic (< ukr. (v)orcyk), de Máramarosban rom. hamfău < m. hámfa. Az ukr. hamfa biztos m. eredetű, mert a rom. hamfau ukr. hamfov (hamfuu) alakot eredményezett volna;

2. ukr. nyj. MARŐKVAS (марокваш) < m. marokvas „fatengely borítása”;

3. ukr. nyj. RUD (руд) < m. rúd — vastag farúd, egyik végén villa alakú, amelyet a szekérderékhez erősítettek. Rom. irod. proțap, de Máramarosban és Erdély nagy részében a rom. neve m. eredetű rudă. A mm-i nyj-ban az ukr. rud magyar eredetű, a rom. ruda ukr. átvétele ruda lenne és nőnemű;

4. ukr. nyj. TARTŐUV (tartouy) (траптоув), < m. tartó vagy tartóvánkós 'a rúd kampó alakú kiemelkedő része, mely a hámot tartja', rom. irod. jampiță, de Máramarosban a m. eredetű tartău (< m. tartó) szót használják;

5. ukr. nyj. FELEHERC (фелерерц), < m. felhérc, feleherc; rom. irod. cruce 'kereszt', ám Erdélyben, Máramarosban és Moldovában a m. eredetű feleherț vagy felehirț terminust használja a román lakosság is;

6. ukr. nyj. FOJTUV (fojtuу) (фойтув) m. fojtó, fojtógyűrű — 'vasgyűrű, amely a zsámolyt (párnafát) a tengelyhez fogja'. A mm-i rom. nyj-ban ennek a gyűrűnek a neve m. eredetű foitđu.

Ez utóbbi három esetben (4, 5, 6) nem lehet kizárni a román közvetítést sem, ugyanis például a 4. és 5. esetben, mind a magyar -ó, mind a rom. -ău végződés az ukránban -ov (уу) végződést ad.

C. Román eredetű szakszók:

1. ukr. nyj. DRYK (дрик), m. derék, szekérderék és rom. dric, vagy dric 'a tengely, a vánkós és párnafa közös neve'. A DM szerint a rom. dric értelme 'szekér felső része a kerekek és a lajtorja nélkül'. A rom. dric < m. derék szóból ered. A rónaszéki ukr. nyj-ban e szakszó román eredetű, alakja teljesen azonos a román terminussal;

2. ukr. nyj. FELEHERC DE PAS (фелерерц депас) erdélyi, mm-i és bánáti rom. nyj. Felehert de pas szintagmának az átvétele. A moldvai és havasalföldi rom. nyj. a lambă kifejezést ismeri, m. felhérlánc.

III. A szekér felső részei

A. Ukrán eredetű szavak:

1. ukr. GUŽLEVĀJA (гужлевая) 'vasgyűrű, amelyen keresztül láncot vagy kötelet lehet a lajtorjára kötni'. A szó etimológiája nem világos, első része az ukr. guz 'kötél' vagy guzva 'gyűrű formában szétfeszített ág' szóból ered;

2. ukr. GUŽLEŪČ'A (гужлеуча) 'vasgyűrű, amely a lócsöt a lajtorjarúdhoz erősíti' < ukr. guž 'kötél' és ukr. leuča 'lócs' összetétele, m. lócskarika;

3. ukr. ZALEUSNYK (залеушник) 'behajtott szeg, amelyet a tengelybe erősítenek és a lócsöt tartja; rom. cocoșel. < ukr. előképző za- + ukr. leuča + ukr. képző -nyk > zaleučnyk > zaleuščnyk zaleyšnyk;

4. ukr. IHLŪC'A (іглиця), m. lajtorjafog, lajtorjafok, rom. spejează 'létrafok, amely a lajtorját a szekérhez kapcsolja' < ukr. ihla' + c'a képző (Hrinčenko, II., 195);

5. ukr. MOSTŪNA (мости́на), m. szekérszeka, aljdeszka, Moldvában szekérhíd, rom. podul carului, Moldvában ukr. hatásra pomostine; < ukr. mostyna 'padlás, padló, hídlás' (Hrinčenko, II., 447);

6. ukr. PŌPRAŠ (попраш), 'szekérhez kötött fa, amely a felrakott szénát tartja', 'szorítórúd'. Vö. ukr. nyj-i ige popr'akty 'szorítani';

7. ukr. PRIVĪTA (пріві́та) m. lócskarika, rom. inelu leucii. Az ukr. elnevezés etimológiája nem tisztázott;

8. ukr. PŪTO (путь), m. láncfék 'vastagabb lánc, a lajtorjára és az utolsó kerékre erősítik fékezés céljából; < ukr. puto 'bilincs, akadály, retesz' (Hrinčenko, II., 502);

9. ukr. nyj. ROGONCÁR' (рого́нцарь) 'sajátos szekér-felsőrész fa szállítására'. A Kárpátukrajna és Máramaros területén használatos ukr. nyelvjárási forma ukrán képzés az ukr. nyj-i rogonca (< m. rakonca) + ukr. -ár'. A m. megfelelője 'rakoncás-szekér' lenne;

10. ukr. SIDÁK (сідак), m. ülés, bakk, rom. capră 'kecske', azaz szék vagy pad, amire a kocsihajtó ül'. Vö. ukr. sidávka 'ülőhely a szekéren' (Hrinčenko, IV, 125);

11. ukr. FLUDEC' (флудець) m. záp, összekötőfa, heveder, rom. speteaza de lemn. < ukr. fludec' 'vasrúd a szövőszéken' (Hrinčenko, IV., p. 378);

12. ukr. ŠPARŪNOK (шпаринок), m. vaspánt, r. spetează de fier. Az etimológiája tisztázatlan.

B. Magyar eredetű szakszavak:

1. ukr. nyj. HERN'UV (hern'у́) (герню́в), m. ernyősszekér, kóberesszekér, eső és szél ellen védi a szekér rakományát. Az ukr. nyj-i szó a m. ernyő szóból ered. A máramarosi rom. nyelvjárási ismeri az eșern'eu szót < m. esernyő;

2. ukr. nyj. LANC (ланц) < m. lánc, de lehetséges a m. eredetű rom. lanț átvétele is. Hrinčenko ukr. lancjug alakot rögzít a Kárpátok vidékén (Hrinčenko, II., 343);

3. ukr. nyj. LEUČ'A (леучя), m. lócs, rom. leuca. A rom. leuca szót a DM a bg. levka szóból eredezteti. A felsőronnai ukr. nyj. a terminust a magyarból vette át, bár a rom. többesszám leuci formájából is lehetséges az átvétel;

4. ukr. nyj. LŪJTRA (луйтра), m. lajtorja, rom. loitră. A román szerzők (Cihac, Tihtin) a szerb nyelvből eredeztetik, (szb. lojtre Vajdaságban, szlovén forma lojtra), Sextil Pușcariu a régi m. lojtra formából eredezteti (újabb formák lajtorja, létra); a magyarban

német eredetű, né. Leiter 'lépcső, létra'. Hrinčenko (II., 375) az ukr. lójtra 'hordozható létra' alakot Délnyugat-Ukrajnában jegyzi fel. Az ukr. nyelv dróbka formában ismeri. A felsőrónai ukr. nyj-ban lujtra közszó lehet mind magyar, mind román eredetű;

5. ukr. nyj. ROGONČA (рогонца), m. rakonca, rom. răcoanță 'a kocsi alvázának része'. A rom. nyj. racoanță és ukr. nyj. ragōnca < m. rakonca. A magyarban szerb eredetű: rukunica. A felsőrónai ukr. nyj-ban rogonca közszó lehet úgy magyar, mint román átvétel;

C. Román eredetű szakszavak:

1. ukr. nyj. FÁLKA (фалка), m. lajtortarúd, rom. carimb. A mm-i ukr. nyelvjárásban a rom. falcă 'álkapocs' közszó átvétele, annak másodlagos értelméből 'fogópofa, szorítópofa' fejlődött ki;

2. ukr. nyj. KUMPYNA (кумпина) 'deszka vagy rúd, amelyet a szénába tesznek, hogy egyensúlyozza és rögzítse a szénát' < rom. cumpănă.

Ha a felsőrónai ukrán szekér szakszókincsének (összesen 50 terminus) eredetét megvizsgáljuk, a következő megállapításokat tehetjük: a szavak többsége 32 ukrán, míg 6 román eredetű. A 12 magyar eredetű szakszó közül 8 esetleg a román nyelvből is átkerülhetett az ukránba, minthogy ezek a közszavak a magyar nyelvből átvett nyelvjárási kölcsönszavak. Tekintettel arra, hogy Felsőróna ukrán lakossága mind a környék falvaiban lakó románsággal, mind Rónaszék magyar ajkú bányászaival és Máramarosziget magyar anyanyelvű lakosságával szoros gazdasági és hivatalos kapcsolatokat tartott fenn, e kölcsönszavak behatolásának útját szinte lehetetlen megállapítani. Valószínűleg a román és a magyar nyelvben lévő lexikális párhuzamok együttesen működtek közre e szakszavak behatolásánál a felsőrónai ukrán nyelvjárásba.

Ha a román és magyar nyelvből átvett kölcsönszavak összességét elemezzük, megfigyelhető, hogy a kevésbé fontos részeket jelölő szavak mellett a kovácsoltvas alkatrészekkel is rendelkező mai szekér fontosabb részeinek megnevezéseit is megtaláljuk ezek között, mint: dryk, felèherc, hāmfa, leuč'a, lujtra, raf, rud stb.

Ha eltekintünk a kölcsönszavakkal jelölt szekérrészek jelenlétéről, akkor kirajzolódik egy kezdetleges ukrán szekér képe, egy sok száz évvel ezelőtt használt jármű formája, valószínűleg az a kocsiforma, amelyet az ukránok Erdélybe való betelepedésük idején használtak a XIII—XIV. században. Egyidejűleg ezek a kölcsönszavak tükrözik a százados békés együttélést és egymásrautaltságát az ukrán népcsoportnak a magyar és román lakossággal.

RÖVIDÍTÉSEK

DM = Dictionarul limbii române moderne.
irod. = irodalmi
m. = magyar
mm-i = máramarosi
né. = német

nyj. = nyelvjárás
rom. = román
szb. = szerb
ukr. = ukrán
vö. = vesd össze!

I R O D A L O M

1. A Magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, I—IV. — Budapest, 1967—1976.
2. Atlasul lingvistic român, vol. II. — București, 1956.
3. Cihac, de A., Dictionnaire d'étymologie dacoroumane, I—II. — Frankfurt am Maine, 1870, 1879.

4. Cioranescu, Al., Diccionario etimológico rumano. — Tenerife—Madrid, 1958 és köv.
5. Csűri Bálint, Szamosháti szótár, I—II. — Budapest, 1935, 1936.
6. Damé, Frederic, Încercare de terminologie poporană română. — București, 1898.
7. Dictionarul limbii române. — București, 1913 és köv.
8. Dicționarul limbii române moderne. — București, 1958.
9. Hrinčenko, B. D., Slovar' ukrainskogo jazyka. — Kiev, 1909.
10. Knieza István, A magyar nyelv szláv jövevényszavai, I/1—2. — Budapest, 1955.
11. Puscariu, Sextil, Etimologii, in DR, II., 1921—1922.
12. Szinnyi József, Magyar tájszótár, I—II. — Budapest, 1893—1901.
13. Tamás Lajos, Etimologisch—historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen. — Budapest, 1966.
14. Tiktin, H., Dicționar român—german. Rumänisch—deutsches Wörterbuch. — București, 1895—1909.
15. Vasmer, Max, Russisches etymologisches Wörterbuch, I—III. — Heidelberg, 1953—1958.
16. Zelechowski, E., Malorusko—nimeckij slovar'. Rutenisch—deutsches Wörterbuch, I—III. — Lviv — Lemberg, 1886.

Яничек Е.

УКРАИНСКИЕ, ВЕНГЕРСКИЕ И РУМЫНСКИЕ ПО ПРОИСХОЖДЕНИЮ НАЗВАНИЯ УКРАИНСКОЙ ТЕЛЕГИ И ЕЕ ДЕТАЛЕЙ (ОБЛАСТЬ МАРАМАРОШ)

Резюме

В статье анализируются термины для обозначения частей украинской телеги определенного типа из села Вышняя Руна (рум. Рона де Сус, венг. Фелшо Рона), уезд Марамарош, а также названия самой телеги.

Автор устанавливает, что в большинстве случаев названия частей украинской телеги являются украинскими по происхождению (32 термина); имеется также 12 терминов венгерского и 8 — румынского происхождения. Автор сравнивает украинские термины со соответствующими румынскими и венгерскими, которые используются венгерским и румынским населением на территории Марамароша, и предлагают свою трактовку проникновения румынских и венгерских терминов в украинский язык, используемый населением Вышней Руны.

По материалам исследования — если не учитывать венгерских и румынских заимствований — можно установить форму старинной украинской телеги, бытовавшей в XIII—XIV вв. в этой области.

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО
IRODALOMTUDOMÁNY

БИДЗИЛЯ Ю. М.

(Ужгород)

ЛИРИКА И. А. СИЛЬВАЯ НА ВЕНГЕРСКОМ ЯЗЫКЕ

Иван Антонович Сильвай (1838—1904) — закарпатский писатель-будитель второй половины XIX века. Его творчество сыграло заметную роль в развитии литературы в Закарпатье. Но его имя не стало достаточно известным не только на Украине, но и в Закарпатье. Связано это не столько с трудностью восприятия современным читателем языка его произведений (не чистый русский с элементами местного диалекта), сколько с идеологическими установками периода 40—80-х годов нашего века.

Литературный путь И. А. Сильвая был нелегким, оценивался он и при жизни писателя, и позже неоднозначно: чехословацкий исследователь Е. Недзельский превозносил его произведения, советский литературовед В. Микитась отзывался о творчестве Сильвая весьма скептически. Большинство произведений писателя печаталось под псевдонимом Уриил Метеор.

Родился будущий писатель в селе Сусково Свалявского района, в семье священника. Отец писателя был человеком весьма образованным для того времени. Он прекрасно владел не только венгерским и "карпаторусским" языками, но великолепно знал латинских, читал Цицерона, Вергилия, Овидия, много латинских текстов знал наизусть, "играл на скрипке и преимущественно на флейте, но более любил наслаждаться искусством других, чем своим искусством..." [1,86]. Отец свято хранил народные традиции и обычаи, передавая их в наследство сыну. И. А. Сильвай обучался в гимназиях Ужгорода и Сатмара, а завершил свое обучение на богословском факультете Будапештского университета. Затем он был священнослужителем в различных селах Закарпатья: Новом Давыдково, Сусково, Турья Реметы и других.

Русское литературное наследство его довольно солидное — четыре объемных рукописных тома. И в жанровом отношении оно чрезвычайно многосторонне, он писал стихи, рассказы, повести, проповеди, жития, этнографические статьи, очерки и корреспонденции. Поскольку многие произведения И. А. Сильвая до сих пор остаются неизданными, для своей работы пришлось воспользоваться рукописями поэта, бережно хранящимися в домашней библиотеке покойного П. В. Линтура, известного фольклориста и знатока литературы Закарпатья.

Среди произведений, хранящихся в рукописных томах, наше внимание привлекли стихотворения И. А. Сильвая на венгерском языке ("Az ezredek ünnepe", "A semmi", "Recseg a fagy") [2,321—332], датируемые 1861 годом. Любопытно, что этот том включает лирику Сильвая, написанную на русском языке в разные годы, в том числе большую часть — позже 1861 года. Но стихотворения на венгерском языке вписаны автором в самом конце этого тома. Есть основания предположить, что русскоязычная лирика была начисто переписана Сильваем

уже в 1898 году. Под этим годом автор для своеобразного завершения тома подает краткое стихотворение "Девиз":

Тень и пара
Этот мир.
Миру — воля,
А мне — мир.

В данном стихотворении слово "мир" второй раз употребляется не в значении "Вселенная", а в значении "покой", что еще раз свидетельствует о завершении рукописи. Но после этого красноречивого завершения мы все же обнаруживаем в рукописи новые стихотворения, написанные позже и датируемые 1900—1903 годами. Правда, почерк, которым написаны эти стихотворения, сильно отличается от предыдущего. Вероятно написаны они скорописью и с авторскими правками.

Стихотворения же на венгерском языке, которые следуют через пять чистых страниц, ввиду того, что автор не рассчитал объем своей русскоязычной лирики, переписаны уже тем же каллиграфическим старательным почерком, что и стихотворения до 1900 года. Все это свидетельствует о том, что стихотворения на венгерском языке были вписаны в этот том с самого начала, но с конца и принадлежат они к раннему периоду творчества И. А. Сильвая.

К 1861 году (год датировки венгероязычных стихотворений) И. А. Сильваю исполнилось двадцать три года, он успел завершить свое обучение в Будапеште. К этому времени он владел русским языком, но сознавался, что если принимался читать книгу, то в ней встречались слова, о значении которых он только догадывался, а "если желал что-нибудь изложить по-русски, то прежде должен был составить по-мадярски, и то самое переводить на русский язык" [1, 118].

Безусловно, что Будапештский университет дал И. А. Сильваю хорошее образование не только в богословском плане, но и в филологическом вообще. Здесь он глубоко овладел венгерским, латинским языками и стал изучать русский. Учеба Сильвая в Будапеште — это начало становления его как активной личности и как писателя, это период его литературных начинаний. Тут он принимает участие в "самообразовательных" кружках, становится членом венгерской и славянской литературных школ. Сам И. А. Сильвай в "Автобиографии" напишет так: "Я тоже состоял членом мадярской школы, в то время я восхищался творениями мадярских поэтов Александра Петефи, а преимущественно Иоанна Арань. Я пробывал и сам составлять и прочитывать на собрании стихи и приятели сулили мне светлую будущность" [1, 112]. Академическое издание "Історія української літератури" в 8-ми томах об итогах обучения Сильвая в Будапеште, к сожалению, напишет неверно, скороговоркой, не вникая в сложности процесса: "...закінчили І. А. Сильвай і Е. А. Фенцик богословський факультет Будапештського університету, надихалися там ідеями слав'янофільства та москвофільства, потім були попами в різних селах Закарпаття і брали посильну участь в літературному житті" [3, 126].

Несмотря на то, что стихотворения И. А. Сильвая на венгерском языке написаны в ранний период его творчества, они представляются интересными не только в познавательном, но и в чисто литературном плане.

По своему содержанию венгроязычные стихотворения представляются очень своеобразным явлением. Например, "Az ezredeknél" — это классицистическая философская ода. И. А. Сильвай говорит в ней о смене времен, которые происходят в историческом и космическом пространстве. По его мнению всем этим руководит какая-то высшая сила, в оде эту силу представляет Годур — бог войны у древних венгров, в руке которого вся история превращается в прах. Все это изображается в произведении как общественные и природные законы. Одним из самых могущественных среди вечных законов, по мысли поэта, — закон уничтожения — смерть. Но признавая всемогущество смерти, И. А. Сильвай не приходит к пессимистическому выводу о бессмысленности человеческого существования. В мире все меняется, и на смену старому приходит новое, нечто умирает, а нечто рождается. Здесь мы можем говорить о диалектическом восприятии мира Сильваем, проявившемся в оде. Но все это автор передает в каких-то образах-коллизиях:

Ezred alszik, ezred ébred
A Hadúr kezében,
Porba omlik a történet
Teljesülni készen;

В другом произведении "A semmi" тематика вечности законов природы продолжается. Правда, тут внимание автора сконцентрировано уже не столько на каких-то космических процессах, столько на земных реалиях, связанных с потусторонней силой.

По представлению И. А. Сильвая, земная жизнь — это всего лишь сон. В этот чудный сон человека вводят две русалки. Одна из них одета в одежду солнца, другая в одежду луны. Но когда человеку кажется, что он достиг мира желанного, происходит пробуждение и открывается настоящий мир:

Álom ez az élet, változó meséje
Két varázs tündérke által van kiszőve,
Egyik nap mihában, másik holdsugarban,
— A nap, és az éj...
Czéljaid felé
Váltakozva vezet álmod világában...

В стилистическом и языковом отношении эти оды представляют собой сложные поэтические строения с громоздкими языковыми конструкциями. Как не странно, но в произведениях этих соединены элементы классицизма и сентиментализма. Такого рода поэзия в венгерском литературном процессе 60-х годов XIX века была уже своеобразным атавизмом.

Совершенно другой характер имеет более позднее стихотворение "Recseg a fagy" ("Мороз трещит"). По содержанию оно напоминает народную балладу. Юноша и девушка любили друг друга. Правда случилось так, что юноша этот женится на другой, нелюбимой, но богатой. Он идет под венец, но всюду, на улице и в церкви, его преследуют глаза любимой, которая предстает перед ним в образе белокурого ангела.

В этом стихотворении И. А. Сильвай приближается к раннему Шандору Петефи. Произведение стилизовано под народную песню:

Barna ifjú, barna ifjú,
Or egy ablok nyitva,
Ki az a kis széke angyal,
Ki kitekint rajta?

По своей поэтической структуре последнее произведение И. А. Сильвая стоит значительно выше по сравнению с предыдущими, а в языковом отношении оно более доступно, максимально приближено к народной речи.

Все это свидетельствует о том, что Сильвай прошел определенную школу венгерской поэзии, а его собственная поэзия претерпела эволюцию. Таким образом, даже на первом, так называемом венгероязычном, этапе творчества произведения И. А. Сильвая неравноценны.

Нам представляется, что дальнейшее исследование этого и подобного материалов дало бы возможность не только изучить отдельные нюансы венгерского и закарпатского литературных процессов, но и дало бы богатый материал для изучения венгро-русско-украинских литературных связей, для уточнения географии этих связей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Сильвай И. А. (Уриил Метеор) Избранные произведения. — Пряшев, 1957.
2. Сильвай И. А. (Уриил Метеор) Рукописное собрание сочинений в 4-х томах. — Т. I.
3. Історія української літератури: — у 8 т. — Т. 4. — К., 1969.
4. Недзельский Е. Очерк карпаторусской литературы. — Ужгород: Типография школьной помощи, 1932.
5. Микитась В. Л. Галузка могутнього дерева. — Ужгород, 1971.
6. Микитась В. Л. Літературний рух на Закарпатті другої половини ХІХ століття. — Ужгород, 1965.

Bidzilja J. M.

I. A. SZILVAY MAGYAR NYELVŰ KÖLTÉSZETE

Rezümé

Az „I. A. Szilvay magyar nyelvű költészete” c. cikk a kárpátaljai író-forradalmár magyar nyelvű költészetének kialakulását vizsgálja. A szerző a kézírásos szövegek összevetése útján és I. A. Szilvay „Életrajz”-át felhasználva bizonyította, hogy magyar nyelvű költészete munkásságának korai szakaszában bontakozik ki. Az adott művek irodalomelméleti vizsgálata megerősíti, hogy az adott két vers esetében („A semmi”, „Az ezredek ünnepe”) lényegében klasszikus ódával állunk szemben, amelynek azonban romantikus-szентimentális elemei is vannak. Az egyik („Recseg a fagy”) népdalstilizálás, mely Petőfi Sándor hagyományait követve íródott.

ЗИМОМРЯ М. І.

(Ужгород)

УГОРСЬКА ЛІТЕРАТУРА В КОЛІ ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ ЗАЦІКАВЛЕНЬ ФРІДРІХА БОДЕНШТЕДТА

Ім'я Фрідріха Боденштедта як видатного діяча німецької культури, власне, як оригінального письменника, літературознавця і, в першу чергу, перекладача близьке для шанувальників словесності багатьох народів світу. Щоправда, багата й різнобічна спадщина Боденштедта досі, на жаль, недостатньо вивчена та досліджена [1]; до того ж, слід наголосити, неодноразово лунали голоси, які недвозначно мали й мають полемічний характер щодо самотності заслуг творця "Пісень Мірзи Шафі" на терені його художніх устремлінь [2,7]. Проте не буде перебільшенням, коли скажемо: Фрідріх Боденштедт заслужив добре слово вдячності не тільки на землі Гете й Шіллера, але й Пушкіна та Лермонтова, Шевченка та Франка, Петєфі та Араня, Омара Хайяма та Шота Руставелі. Адже красне письменство народів, які дали світові названі постаті, мало в особі Боденштедта впродовж 40-х — 90-х років XIX століття свого невтомного популяризатора на землях Німеччини.

Фрідріх Боденштедт народився 22 квітня 1819 року у невеличкому містечку Пайні. Вихований на ідеях "духовного бродіння", що винесло на своєму гребені цілісне суспільно-культурне явище — романтизм, витоки якого нуртували у мистецьких змаганнях Гердера, Фрідріх Боденштедт рано зацікавився надбаннями далеких і близьких сусідів. Це прагнення, либонь, і привело його в 1841 році до Москви, де він одразу зближується з творчою інтелігенцією літературно-мистецьких салонів, вивчає духовні змагання народів Російської імперії. Примітний факт: у травні 1841 року відбулося особисте знайомство Боденштедта з автором популярного у московських колах твору "Герой нашого часу" — Михайлом Лермонтовим (1814—1841); воно, на наше переконання, спричинилося до поживлення інтересу гостя з Німеччини до творчості не тільки Лермонтова, але й Пушкіна, Жуковського, Кольцова, Крилова, Карамзіна. Ще одна важлива деталь: Боденштедт перебував у Москві, виконуючи тривалий час обов'язки вчителя дітей князя Голіцина. На цей період і припадають його перші перекладацькі спроби, що увінчалися виданням творів двох титанів російської поезії — Пушкіна й Лермонтова — окремою книжкою [3]. Щоправда, збірка його німецькомовних інтерпретацій, що з'явилася під назвою "Козлов, Пушкін, Лермонтов. Вибір поезій" (1843), не принесла визнання Боденштедту. Восьмирічне перебування Боденштедта у багатьох містах Росії та на Кавказі, зокрема, в Тбілісі (1837—1845) було винятково плідотворним для Боденштедта-перекладача, а відтак — дослідника народно-пісенного фольклору російського, укаїнського, грузинського народів. У цьому контексті видається вагомим видання українських історичних пісень, що побачили світ 1845 року в

штуттгардському видавництві під красномовною назвою "Поетична Україна" [4]. Ця змістовна книжка з'явилася 7 жовтня 1845 року, відкривши широкий громадськості західно-європейських країн загалом і Німеччини — зокрема самобутність пісенних скарбів України, її дум, неповторність яких увиразнив ще 1767 року класик німецького слова Й.—Г. Гердер (1744—1803). Збірка "Поетична Україна" містить "Вступне слово", написане 1 жовтня 1844 року під час його перебування в Тіфлісі; передмову, а також два розділи, які об'єднують 33 тексти українських народних пісень та 12 текстів українських народних дум. Жанрове визначення пісень і дум належить перекладачеві. Насправді у книжці подано тексти 37 історичних пісень, чотирьох дум, які належать до так званого турецько-татарського циклу: "Втеча трьох братів з Азова", "Смерть Федора Безрідного", "Смерть Івана Коновченка" та "Буря на Чорному морі"; інші чотири думи неавтентичні, а належать перу відомого українського вченого І. Срезневського (1812—1880). Тексти "Про козака Байду", "Про Богдана", "Смерть Морозенка" та "Палій у Сибіру" характеризуються Фрідріхом Боденштедтом як думи, хоч мовиться про історичні пісні (до речі, у збірці М. Максимовича всі названі чотири тексти визначені як історичні сюжети; проте у виданні Лукашевича "Байда" та "Морозенко" значаться саме як думи, що і ввело в оману німецького перекладача, який був добре обізнаний з досягненнями українських вчених на терені фольклористики завдяки його особистим контактам з відомими збирачами й дослідниками українського фольклору Олександром Афанасьєвим—Чужбинським (1817—1875), Іваном Розковшенком (1809—1889) та російськомовним поетом Василем Красовим (1810—1885).

Німецькомовні інтерпретації українських народних пісень і дум, здійснених на високому художньому рівні Фрідріхом Боденштедтом, відіграли позитивну роль у справі ознайомлення німецького і ширше — західноєвропейського читачього загалу з Україною, її пісненими скарбами, посутнього зацікавлення наукових кіл Німеччини й Західної Європи усною поетичною творчістю східнослов'янських народів загалом. Адже збірка "Поетична Україна" (*Die poetische Ukraine*) — це перше окреме видання українських народних пісень і дум у Німеччині, бо ж маловідомі пісенні збірники "Ruthenische Volkslieder" [5] та "Ukrainische Volkslieder" [6] містять здебільшого тексти літературного походження, у т. ч. оригінальні твори В. Поля та А. Мауріціуса. У цьому вбачаємо безперечну заслугу Ф. Боденштедта, переклади якого, до речі, удостоїлись високої оцінки на сторінках тогочасної німецької преси. Це засвідчує рецензія, опублікована на шпальтах такого популярного видання як "Аугсбургер Аллгемайне Цайтунг" за 1846 рік. Ось її висновок: "Серед новинок, якими щоденно поповнюється книжковий потік видавництвами Німеччини, тільки незначна кількість сприймається з такою довірою, як збірки невідомих досі авторів. Єдиним винятком з цього правила є, без сумніву, лише "Поетична Україна" Фрідріха Боденштедта [7,81]. Як відомо, схвального відгуку дочекався автор "Поетичної України" з боку української критики в особі Івана Франка та, в першу чергу, Василя Щурата, який присвятив творчим надбанням Боденштедта-перекладача окрему розвідку [8]. Маємо факти, які свідчать: Боденштедтові німецькомовні інтерпретації знали й високо оцінювали Юлія Віргінія, Анна-Шарлотта Вуцькі, Володимир Гнатюк, Михайло Возняк, Олександр Кошиць та ін. [9]. Цікаво, що Боденштедт у 1866 році передрукував 26 перекладів

з "Поетичної України" у сьомому томі 12-томного видання своїх творів. Таким чином, інтерес перекладача до українського фольклору не зник після його повернення на батьківщину. У цьому зв'язку слід підкреслити таку деталь: Боденштедт планував опісля книжки "Поетична Україна" видати аналогічні збірки грузинських, вірменських, татарських, перських народних пісень, про що зізнається автор у передмові до "Поетичної України" [10]. Ми поділяємо думку німецького дослідника творчості Боденштедта Горста Раппіха про те, що цей план не був реалізований, "за винятком переспівів декількох персидських, курдських, азербайджанських, вірменських, грузинських та черкеських пісень" [11, 97]. Проте, хто знає, може, саме цей вияв перекладацьких устремлінь до рецепції культур багатьох народів привів Фрідріха Боденштедта до сприйняття угорської літератури, зважаючи на її вершинні здобутки у пов'язі з Шандором Петефі. Хронологічно цей вияв припадає на середину 70-х років, коли в арсеналі Боденштедта-перекладача значились двотомник поезії М. Лермонтова (1852), тритомник творів О. Пушкіна (1854), однотомник поезії 26-ти російських авторів (видання антологічного типу, 1866) тощо.

1878 року в Лейпцігу побачила світ збірка, яка містила 115 віршів Шандора Петефі в перекладах німецькою мовою, а також цінну всупну статтю Фрідріха Боденштедта, написану у співавторстві з видатним угорським художником слова Мором Йокаї (1825—1904). Ця книжка стала справжньою подією в літературно-мистецьких колах Німеччини, хоч поезія Шандора Петефі (1823—1849) піришла до німецького читача ще в 1846 році, коли з'явилися твори співця угорської революції в німецькомовних перекладах Адольфа Дукса (1800—1875). Та особливого резонансу набуло полум'яне слово автора поеми "Апостол" після появи поезій Петефі в інтерпретаціях німецькою мовою, що належали перу визначного перекладача Карла-Марії Кертбені (1824—1882); мовиться про публікації 1849 року. Нам не вдалося встановити, чи знав про них Петефі до трагічного для поета дня — 31 липня 1849 року, коли на полі брані з вояками російського царя-душителя під Шегешваром загубилися його сліди [12, 69]. Ми акцентуємо на цьому факті, бо переклади Кертбені (справжнє прізвище — Беркент — М. З.) вийшли з друку саме в цей бурхливий час революційних подій, що прокотилися на багатьох землях Європи упродовж 1848—49 рр. Своєрідне підтвердження знаходимо під пером Генріха Гейне, який 15 серпня 1849 року повідомляв про своєчасне надходження збірки віршів Петефі у перекладах Кертбені. Власне, Гейне, адресував своє повідомлення самому перекладачеві, з яким автора поеми "Німеччина. Зимової казка" пов'язувала творча дружба. "Петефі, — писав Гейне — це поет надзвичайно свіжий... Поруч з ним мені доволі важко назвати когось з авторів Німеччини..." Наголосимо: перші німецькомовні переклади з Петефі припадають на середину 40-х років XIX ст. (1845); у 1846 році у Відні вийшла з друку збірка віршів Петефі в інтерпретації вже згадуваного Адольфа Дукса. До слова, напередодні революції у Відні з'явилися також твори Петефі німецькою мовою, перекладені австрійським революціонером Антоном Вілнай (1808—1870); це сталося на початку березня 1848 р. Либонь не буде перебільшенням, коли скажемо: оцінка Генріха Гейне стосувалася передусім рівня перекладацьких можливостей Кертбені. Іншими словами, з появою німецькомовних інтерпретацій Кертбені постає початок системної рецепції художнього світу Шандора Петефі в

Німеччині; до цього процесу спричинився і Генріх Гейне, під благотворним впливом якого перебував тривалий період Фрідріх Боденштедт. Звісна річ, попередники Боденштедта, зокрема, вже згадувані Адольф Дукс, Карл-Марія Кертбені, Антон Вілнай, а також Фрідріх Сарваді (1850), Мориц Гартман (1851), Теодор Опіц (1864) та Гюго Мелтцл (1867), започаткували панорамне осмислення складного процесу активного входження поезії Петєфі у свідомість громадськості Австрії та Німеччини. У цьому зв'язку перекладацькі спроби Боденштедта видаються такими, які визначили нові виміри всебічної рецепції класика угорської літератури, що вели до конкретного засвоєння слова Петєфі в Німеччині. Боденштедт, засвоюючи поезію Петєфі шляхом перекладу, залишився вірним своїм принципам, що ґрунтувалися на плідотворних контактах з діячами угорської культури. Тому й не дивно, що Мор Йоккаї став не тільки консультантом, але й співавтором німецького перекладача й дослідника творчості Петєфі. Початок дослідницького пошуку Боденштедта, що пов'язуємо безпосередньо з творчим і життєвим шляхом Шандора Петєфі, припадає, власне, ще на середину 50-х років. Адже сам Боденштедт написав вступне слово до збірки віршів Петєфі в німецькомовних перекладах Кертбені, що побачила світ в широковідомому лейпцігському видавництві Ф. Брокгауза в 1857 році. Цікава паралель: не хто інший, як Боденштедт, благословив до друку твори Петєфі в прочитанні німецькою мовою, що належало перу Ладіслава Нойгебауера (1845—1919). Маємо на увазі лейпцігське видання поезій Петєфі, яке з'явилося в 1878 році. У передмові до цієї збірки Боденштедт підкреслив своє ставлення до автора "Патріотичної пісні": "З-поміж багатьох чужоземних поетів жодний не припав мені так близько до серця, як Петєфі".

Фрідріх Боденштедт надавав велику увагу питанню відтворення образної системи в перекладі саме поезії. Це підтверджують його інтерпретації поетичних строф як Пушкіна, Лермонтова, так і Шандора Петєфі. Ось, приміром, зразок прочитання твору Петєфі з-під пера Боденштедта-перекладача:

Dichter und Rebe
Keinen Lorbeerkranz begehrt'ich,
Denn nicht Ruhm und Weisheit lehr'ich;
Mogen Ungarns junge Schönen
Mich mit Rebenkranzen kronen,
Denn dem Dichter und den Reben
Ward ein gleiches Los gegeben.
Wie die Rebe gibt der Dichter
Hin der Welt, dem Splitterrichter,
Seine Seele, gut und rein.
Rebenseele ist der Wein
Und das Lied des Dichters Seele.
Wenn wir derart ohne Hehle
Unsre Seelen hingegeben
So als Wein, als Liedchen eben,
Dann verwelkt man lebensmude,
Und nach uns, mit lauten Kehlen,
Freut die Welt sich unsrer Seelen:
Freut beim Weine sich am Liede! (13)

A költő s a szőlővessző
Semmi vágyam, semmi kedvem
A borostyánkoszorúhoz!
Magyarország szép leányi,
Szőlővessző-koszorúval
Koszorúzzatok meg engem,
Mert a szőlővessző és a
Költő sorsa oly hasonló.
Költő és a szőlővessző
A világnak adja lelkét.
Szőlővessző lelke a bor,
A költőnek lelke a dal.
Lelkünket ha általadtuk
Borban, dalban a világnak:
Elhervadunk, elenyészünk.
És midőn már elenyészünk:
Lelkeink, a bor s dal mellett
Vigad a világ! (14)

Порівняльний аналіз німецькомовної трансформації відомого вірша "Поет та виноградна лоза", написаного найвидатнішим співцем Угорщини між 26 вереснем — 7 жовтнем 1845 року, засвідчує, що Боденштедт добре впорався із визначальним завданням: суб'єктивне начало (авторське "Я" — Петефі) в перекладача гармонійно узгоджується з почуттям міри, власне, з домінантою текстуальної та естетичної доцільності. Щоправда, певний семантичний зсув, що стався під пером Боденштедта, не завжди несе у тексті перекладу повне й точне відображення всієї краси мовної палітри оригіналу Шандора Петефі. Аналогічні спостереження примітні також для багатьох перекладацьких спроб Боденштедта, який, не володіючи досконально угорською мовою, цією, за словами Г. Вієру, "найбільшою правдою, добутою народом для самого себе", все ж чимало зробив, аби прилучити громадські кола німецькомовних країн, у першу чергу, Австрії та Німеччини, до угорської літератури. Цікавий факт: навіть напередодні смерті, що сталася 18 квітня 1892 року, Боденштедт докладав зусиль у справі перевидання творів Шандора Петефі у Лейпцігському видавництві Брокгауза.

Не всі плани судилося реалізувати цій самобутній творчій людині, проте внесок Боденштедта як літературознавця, перекладача й популяризатора російської, української, угорської, грузинської літератур, а також скарбів поетичної творчості народів Сходу ("Співець Шаразі", 1847; "Пісні Мірзи Шафі", 1851; "Пісні та притчі Омара Хайяма", 1881; "Тисяча і один день на Сході", 1850), без сумніву, значний. Попри всі недоліки, які мали місце в творчій діяльності Боденштедта (15), найвагоміше з його доробку вбачаємо в тому, що він торував спільно з його особистими друзями — Іваном Тургенєвим (Росія), Олександром Афанасьєвим-Чужбинським (Україна), Тадеушем Лада-Заблоцьким (Польща), Гергом Розеном (Німеччина), Мором Йокаї (Угорщина) — мости взаєморозуміння та дружби між народами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Земевский М. И. *Фр. Боденштедт*, очерк его биографии // *Русская старина*. — 1887. — Т. 54. — С. 409; *Сигал Н. И. Боденштедт* — переводчик Лермонтова // *Ученые записки*. — Ленинград, 1941. — № 64. — С. 328—349; *Кулешов В. И.* Литературные связи России и Западной Европы в XIX веке. — М., 1977. — С. 241; *Pannix X.* До історії "Поетичної України" Ф. Боденштедта // *Радянське літературознавство*. — 1969. — № 7. — С. 78—81.
2. *Рафили М.* Мирза-Шафи в мировой литературе / К вопросу о литературном наследии Мирза-Шафи и плагиате Фридриха Боденштедта. — Баку, 1958.
3. *Koslow, Puschkin, Lermontow.* Eine Sammlung aus ihren Gedichten. Aus dem Russischen übersetzt von Friedrich Bodenstedt. — Leipzig, 1843.
4. *Die poetische Ukraine.* Eine Sammlung kleinrussischer Volkslieder. Ins Deutsche übertragen von Fr. Bodenstedt. — Stuttgart und Tübingen, 1845.
5. *Pol W.* Ruthenische Volkslieder. — Dresden, 1829; *Wurzbach C. V.* Die Volkslieder der Polen und Ruthenen. — Lemberg, 1846.
6. *Mauritius A.* Ukrainische Lieder. — Berlin, 1841; *Zubricki.* Über galizische Volkslieder // *Der Pilger von Lemberg. Kalender für das Jahr 1823*; *Zilynskyj.* Die ukrainische Volksdichtung in frühen deutschen Übersetzungen und Paraphrasen // *Der revolutionäre Demokrat Taras Ševčenko.* Hrsg. von Eduard Winter und Günther Jarosch. — Berlin, 1976. — S. 93—103; *Wenzig J.* Slawische Volkslieder. — Halle, 1830.
7. *Allgemeine Zeitung.* — Augsburg, 1846. — Beilage Nr. 155.
8. *Szczurat W.* Bodenstedt's "Poetische Ukraine" // *Österreichische Monatsschrift für den Orient*. — 1915. — Nr. 9—12. — S. 270—273; *Lossky I.* Friedrich Bodenstedt und die Ukraine // *Germanoslavica*. — 1935. — Jg. III. — S. 392—401.

9. *Zymomrja M.* Die Rezeption Taras Ševčenko im deutschen Sprachgebiet // Der revolutionäre Demokrat Taras Ševčenko. — Berlin, 1976. — S. 115—146.
10. Die poetische Ukraine. — S. IX.
11. *Rappich H.* Friedrich Bodenstedt und sein Verhältnis zu Russland unter besonderer Berücksichtigung seiner literarischen Beziehungen zu I. S. Aksakov und I. S. Turgenjev. — Berlin, 1962.
12. *Petőfi.* Ein Lesebuch für unsere Zeit. — Weimar, 1955.
13. *Petőfi.* Ein Lesebuch für unsere Zeit. — Weimar, 1955. — S. 165—166.
14. *Petőfi Sándor.* Összes költeményei. — Magyar Helikon, 1960. — Old. 399.
15. *Sundermeyer K.* Friedrich Bodenstedt und die Lieder des Mirza-Schaffy. — Kiew, 1930. — Phil. Diss. — S. 57—68.
16. *Raab H.* Die Lyrik Puškins in Deutschland (1820—1870). — Berlin, 1964. — S. 106; Reissner E. Deutschland und die russische Literatur 1800—1848. — Berlin, 1970. — S. 93—96.

Symomrja M. I.

DIE UNGARISCHE LITERATUR IM KONTEXT DER ÜBERSETZERISCHEN BESTREBUNGEN VON FRIEDRICH BODENSTEDT

Zusammenfassung

Friedrich von Bodenstedt (1819—1892) hat sich insbesondere als ein unermüdlicher Vermittler der Poesie von Puschkin, Lermontow, Petőfi, Mirza Schaffy sowie auch der ukrainischen Volksdichtung unumstrittene Verdienste um die deutsche Kultur erworben. Im vorliegenden Beitrag handelt es sich um die Grundtendenzen der Rezeption russischen, ukrainischen und ungarischen Literaturgutes in Deutschland, die in den Jahren 1843—1892 in diesem oder in jenem Masse mit dem Interesse Bodenstedts für die deutschsprachige Übersetzung der ukrainischen Volkslieder (1845) einerseits als auch für die Interpretation der Werke von Puschkin (1843, 1854, 1855, 1866), Lermontow (1843, 1852, 1866), Petőfi (1878) und des Orientalisten Mirza Schaffy (1851) andererseits sehr eng verbunden ist. In Friedrich Bodenstedt begegnet uns eine eigenartige Dichterpersönlichkeit, die in den Literaturbeziehungen von verschiedenen Völkern im XIX. Jahrhundert eine überaus positive Vermittlerrolle spielte. Bei den Bodenstedtschen Nachdichtungen der Lyrik Petőfis werden seine Übersetzungsprinzipien mit Erfolg realisiert.

СЕНЬКО І. М.

(Ужгород)

ІСТОРИЧНІ ПОДІЇ УГОРЩИНИ В УСНІЙ ТРАДИЦІЇ УКРАЇНЦІВ ЗАКАРПАТТЯ

Із багатої на події тисячолітньої історії Угорщини деякі знайшли відгук в усній традиції русинів-українців Закарпаття. Причина цього відома: культурні контакти, яким сприяли проживання двох народів у одній державі, їх територіальна близькість, білінгвізм, а також вплив школи і преси... Та не всі значимі події в історії угорського народу знайшли відгук у пісенному та оповідному фольклорі закарпатських українців. Наприклад, у XIX—XX століттях в українськомовному середовищі фольклористами не зафіксовано побутування творів про першого короля Угорщини Стефана Першого (Іштвана Першого), якого за введення християнства було проголошено святим. Народна пам'ять русинів-українців зберегла своєрідну інформацію про прихід угорських племен на Середньодунайську рівнину (895—898), про короля Матвія (Матяша) Корвіна Гуняді (1443—1490), керівника національно-визвольного руху на початку XVIII століття Ференца Ракоці та одного з керівників революції 1848—1849 років в Угорщині Лайоша Кошута.

Перекази про прихід угорських племен на Закарпаття вперше зафіксовано в літописі "Діяння угорців", автором якого вважається нотар короля Бейли III (кінець XII — початок XIII ст.), — про походження назв "гунгари", міста Мункач, рік Лаборець і Кетел, гори Турзол, про подарунки Арпада князеві Салану, які потім було витлумачено як викуп за захоплені землі... Використання народних переказів, де бракувало достовірних відомостей, спостерігається і в інших істориків і літописців — у Геродота, Нестора, Галла, Аноніма, Козьми Празького... Автор "Діань угорців" у почуте, коли воно не співпадало із задуманою концепцією, вносив зміни, бо, на його думку, "якщо б знатний рід Угорщини узнавав походження свого покоління і давніх подій із брехливих казок селян чи із нісенітних пісень співаків, то він виявився б дуже бридким і досить неподобним".

Оскільки "Діяння угорців" Аноніма — латиномовний твір, то національність носіїв фольклорної інформації можна встановити хіба за ідейним спрямуванням переказів. У проугорську концепцію явно не вписується переказ про Лаборця: у ньому назву ріки Лаборець витлумачено як похідну від імені правителя із слов'янського укріплення Гунг — жертви угорської експансії. У народній творчості українців легко відшукати аналогії про походження назв річок і морів від імен тих, кому співчують (див: Легенди та перекази. — К., 1985. — С. 131, 132).

Після того, як у 1843 році літопис "Діяння угорців" було опубліковано, закарпатські будителі звернули увагу перш за все на ті кілька рядків у ньому,

що стосувалися Лаборця, і для пробудження національної свідомості краян створили художні твори "Львоворець" (І. Сільвай), "Покорення Ужгорода" (Є. Фенчик), "Князь Лаборець" (А. Кралицький)... Пізніше про Лаборця писали Августин Волошин, Марійка Підгірянка, Василь Пачовський, Василь Гренджа-Донський... Літературний образ Лаборця як захисника рідної землі від чужинців не суперечить фольклорному образу цього правителя в "Діяннях угорців".

Література і школа активізували фольклорну традицію про прихід угорців на Середньодунайську рівнину. На Хустщині записано переказ: Лаборець має осідок в Мукачівському замку, приймає на службу чужинця, бере від того в подарунок білого коня і дозволяє тому на виділений за службу земельний наділ привести всіх своїх родичів, які, прийшовши великою ордою, виганяють князя із замку; тоді він зрозумів свою помилку і заплакав—заспівав: "Черлений кантар, білий кунь, продав я крайину, Боже муй!"; загинув на березі річки, яка в його честь названа Лаборицею, а відтак Латорицею. Проугорський мотив із літопису Аноніма про подарунки ("12 білих коней, і 12 верблюдів, і 12 куманських дітей...") Арпада Саланові як викуп за землю в україномовному середовищі перетворено в проукраїнський — про підступність зайшлих людей і недалекоглядність свого правителя, запізниле каяття якого вже не може нічого змінити.

Тільки наявністю проблем у взаємовідносинах між угорцями і русинами—українцями можна пояснити таку тривалу живучість переказів про прихід угорських племен на Закарпаття. Оповідачі XX століття переказ про легендарного князя Лаборця використовували з тією метою, що й літописець у XII столітті: обґрунтувати свої права на територію постійного проживання етносу.

Причину популярності короля Матвія Корвіна серед українського населення Карпат обґрунтував Зенон Кузеля. Тут і відсвіт слави батька — Івана Гуняді, і особисті якості Матяша (відкритість, демократизм, мужність, хитрість), і результати діяльності (приборкання свавілля феодалів, успішні війни з турками і габсбургами). Ще при житті Матяша угорський хроніст зафіксував пісню про нього:

Ото вибрала ціла земля Матвія на престол,
Його нам дав на охорону з неба сам Господь...

(Переклад Зенона Кузелі)

В угорських переказах про Матяша розроблено мотиви про його людяність, приступність, справедливість, про перевдягання для ходіння в народ. Але, на думку Кузелі, "не став Матвій у угрів народним героєм такої міри, як у слов'янських народів" [1, 16]. Перекази і пісні про нього зафіксовано у сербів, хорватів, словінців, чехів, словаків, лужицьких сербів, русинів—українців Карпат.

Першу українську публікацію твору про Матяша знаходимо у "Зорі галицькій" [2]. Найповніше закарпатські перекази про нього зібрав П. В. Лінтур [3, 124—134]. Найбільше українських сюжетів про Матяша зафіксовано у репертуарі закарпатського казкаря Василя Короловича [4, 222—238]. Одну із останніх публікацій фольклорної прози про Матяша зроблено у 1988 році [5, 21—24].

Кузеля вважав, що фольклорні твори про Матяша занесені на Закарпаття вояками та сербськими мандрівними рапсодами [1, 53—54]. Лінтур назвав і інші шляхи: контакти верховинців з угорцями під час літніх сезонних робіт (жнива, бокораштво на Тиси), а також вплив книг і школи [3, 131]. Чому ж у такий спосіб верховинці не перейняли легенди і перекази про святого Стефана?

Тут ще треба взяти до уваги те, що грамотою від 1479 року король Матяш звільнив священників грецького обряду Мараморощини від усяких податків, а законами 1481 і 1495 років русинів, які жили на пограниччі, звільнив від плати королівської десятини. На цьому ґрунті могли поширитися чутки, що він "свій" — із Оріховиці чи Невиського [2; 6, 171], із "села коло Ужгорода" [5, 21].

Зроблено й інші локальні прив'язки мандрівок перевдягненого селянином короля: відробляє панщину у севлюшського барона Зигизмунда, відвідує пана у Золотареві, розсипав гроші у лісі біля Чумалева, відмінив мито на мості через Ріку [3, 131—133]. Та про ці твори можна сказати словами Кузеля: "Історичного тут мало: крім самої особи Матвія і кількох споминів про війну з турками усе інше казкове, причіплене потім до імені популярного короля" [1, 46]. Але вони дають підставу зробити один історичний висновок: русини-українці Карпат реформи Матяша Корвіна сприймали схвально.

Покладали тут великі надії і на Ференца Ракоці, який обіцяв розкріпачити селян і мав від них підтримку чи не на всьому Закарпатті. Тут почався, розгортався і трагічно закінчився скерований Ференцом Ракоці антигабсбургський збройний виступ, активними учасниками якого були русини. Цим і пояснюється досить широке побутування на Закарпатті народних переказів про ті події.

В україномовних переказах про Ракоці розроблено такі мотиви: втеча із в'язниці в одязі священника-сповідника [7, 190; 5, 25]; втеча на коневі, підкованому навпаки [7, 189; 5, 25]; нічліг у селянській хаті — селянин здогадався, хто перед ним, і постелив гостеві на столі (наш запис у с. Підполоззя Воловецького району); нічліг у хаті вдови під виглядом бокораша — залишено грошову винагороду і записку із закликом вступати в військо [7, 189]; із почуття вдячності, що його сховали від погоні, викопав криницю і написав на камені: "Тут був цар", від цього напису походить назва села Бовцар [7, 189]; заклик вступати у військо з обіцянкою відмінити панщину (наш запис у с. Страбичові на Мукачівщині від В. Короловича); воякам, які незадоволені харчуванням, за допомогою жмені піску пояснює, що не він винен у цьому [5, 25]; птах "турул" розбудив його і цим врятував від небезпеки, тому на пам'ятнику Ракоці у Вілоку було зображення цього птаха (наш запис у селищі Вілок); у Білках, сідаючи на віз, розірвав штани, їх йому полагодила селянська дівчина [7, 185]; на Шаланецькій горі біля Кум'ят, де обідав, на камені залишився відбиток ножа і виделок [7, 185]. Є переказ про те, як куруці захопили Хустський замок хитрістю [8, 112—116]. Назва полів "На лемацькому", "Шарампі" біля села Довгого, де відбулася битва куруців і лабанців, пов'язується з цією битвою [7, 188]. Зафіксовано і знижене зображення Ференца Ракоці: у Білках пішов на полювання, злякався вовків і виліз на дерево, зате у гніві велить вирубати той ліс. [7, 185].

Перекази про Ракоці побутують в основному в районах активних дій куруців. Ці фольклорні твори у порівнянні із переказами про Матяша, як підкреслив П. В. Лінтур, "більш історичні, більш реалістичні" [7, 188].

Фольклорний розголос про революцію 1848—1849 років в Угорщині значно ширший, ніж про Ференца Ракоці, сягає Галачини і Буковини. Здебільшого це пісенна творчість, яка детально проаналізована Іваном Франком у статті "Кошут і Кошутська війна" [9, 461—477]. На Прикарпатті, далеко від подій, під впливом австрійської пропаганди про поразку угорських повстанців під Комарно складено пісні, пройняті зловтішністю. Правда, Юрій Федькович записав на Буковині пісню "Чи дуфаєш, Джурджоване, що твоя Віжниця?", в якій висловлено готовність Лук'яна Кобилиці прийти Кошутіві на допомогу:

Бо тут Лук'єн Кобилиця з панамі си вадить,
А з Кошутом молоденьким таку раду радить:
"Ти, Кошуте-угринчуку, що хочеш робити?
Чи з цісарем молоденьким за правду си бити?
Коли хочеш з ним си бити, поможи ти, Боже!
А я прийду з легіями та й тобі поможу!" [10, 708].

На Закарпатті, де з революцією в Угорщині пов'язували своє звільнення від панщини, виникли пісні "Сидит Кошут на високій драбині" [11, 675] та "Добре было, добре в Мадярської краині" [12, 130], в яких висловлено співчуття і "Кошутівому вербунку", і самому Кошутіві, що пішов "із орсага свого".

В оповідальних і пісенних творах українців Карпат збереглася інформація про вербування русинів в "кошутове військо" [8, 225], про участь завербованих у битвах з москалями [14, 391], про переслідування повсталими тих, хто не став на їх бік (наш запис у селі Студений на Міжгірщині), про дезертирство завербованих у кошутівці [9, 468—469], про те, що "бояла сі Підгірщина, що нас венгер зітне" [15, 177], про участь галичан і буковинців у боях на боці австрійців та росіян [16]. Та найпопулярніша пісня про лист цісаря Австрії до московського царя, похід російських військ під Комарно, облогу міста і поразку угорської революційної армії та втечу Кошута в Туреччину [9, 470—471]; Іван Франко у своєму розпорядженні мав 14 варіантів цієї пісні з Галичини та Буковини, зафіксовано її варіанти і у верховинців Закарпаття). Всі ці мотиви є реальним відображенням дійсності того часу.

Співставлення угорських історичних за змістом пісенних і оповідальних фольклорних творів і україномовних пісень та переказів про історичні події в Угорщині дає підставу зробити висновок: українське населення Карпат відгукнулося уснопоетичними творами лише на ті події у житті сусіднього народу, які його хвилювали своєю соціальною чи волелюбною спрямованістю, зачіпали його інтереси або в яких воно брало безпосередню участь.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кузеля З. Угорський король Матвій Корвін в слов'янській усній словесності // ЗНТШ. — Т. 57. — Львів, 1905.
2. К. Ігнатій. Король Матіаш: Казка престонародна // Зоря Галицька. — 1855. — № 12.
3. Линтур П. Король Матвей Корвин в угро-русской народной традиции // Народна школа. — Ужгород, 1940. — № 8.
4. Три золоті слова. — Ужгород: Карпати, 1968.
5. Чарівна торба: Українські народні казки, притчі, легенди, перекази, пісні та прислів'я, записані від М. І. Шопляка-Козака. — Ужгород: Карпати, 1988.

6. ЕЗ. — Т. 4. — Львів, 1898.
7. *Линтур П.* Франц Ракоци II в угро—русской устной традиции // Народна школа. — 1941. — № 9.
8. Легенди Карпат. — Ужгород: Карпати, 1968.
9. *Франко І.* Кошут і Кошутська війна // Житє і Слово. — Т. I. Кн. 3. — Т. 2. — Кн. 6.
10. Історичні пісні. — К.: Вид. АН УССР, 1961.
11. *Дешко А.* Народные песни, пословицы и поговорки Угорской Руси // Зап. Русск. географ. общ. — Т. I. — СПб, 1867.
12. *Сабов Е.* Хрестоматія церковно—слов'янських і угро—русських літературних пам'яток з прибавленням угро—русських народних сказок на подлинних наречіях. — Унґвар, 1893.
13. *Панькевич І.* Українські говори Підкарпатської Руси. — Прага, 1938.
14. ЕЗ. — Т. 39—40. — Львів, 1929 (Колесса Ф. Народні пісні з Галицької Лемківщини).
15. *Шухевич В.* Гуцульщина. — Ч. 3. — Львів, 1902.
16. Зоря Галицька. — 1850. — № 24.

Sen'ko I. M.

"HISTORISCHE EREIGNISSE DES UNGARISCHEN VOLKES IN DER MÜNDLICHEN TRADITION DER UKRAINER IN TRANSKARPATIEN"

Zusammenfassung

Im vorliegenden Beitrag von Iwan Sen'ko "Historische Ereignisse des ungarischen Volkes in der mündlichen Tradition der Ukrainer in Transkarpatien" wird das ukrainische Volksschaffen in Bezug auf poetische und erzählerische Form über die Ankunft der ungarischen Stämme ins mitteldunaische Tal in der Jahren 895—898 (in verschiedenen Nacherzählungen, darunter auch in "Geste Hungarorum" bei Anonym findet man Angaben über Laborez als einen Verteidiger der Festung Ung), über König Hunyadi Mátyás sowie auch über Ferenc Rákóczi II und Lajos Kossuth erforscht. Die im Karpatenareal lebenden Ukrainer interessierten sich in erster Reihe für diejenigen Erscheinungsfakten aus der Geschichte des ungarischen Volkes, die für sie ja Richtungslinien vom Standpunkt der sozialen und freiheitsliebenden Zweckbestimmung ausgehend konkrete Rezeptionsimpulse gefunden haben.

УГОРСЬКЕ ПИТАННЯ В КОЛІ ТВОРЧИХ ЗАЦІКАВЛЕНЬ ІВАНА ФРАНКА ТА МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

До теми про зв'язки Івана Франка з Угорщиною, її літературою в різні часи зверталися літературознавці. Переважна більшість із них — ужгородські вчені. Багато наукових розвідок було опубліковано після проведення Міжнародного симпозіуму, присвяченого 130-річчю від дня народження Франка, який проводився у Львові у вересні 1986 року. Серед дослідників-франкознавців також популяризатори слов'янських літератур в Угорщині В. Шер, Д. Радо, історик Е. Нідергаузер. Значно менше уваги приділено дослідженням про зацікавлення угорським питанням іншого чільного представника української літератури, видатного науковця та громадського діяча Михайла Драгоманова.

В одному з поетичних оповідань з Біблії сказано, що коли пророк Ілля відлітав на небо, то він скинув своєму наступникові Єлісеєві свій верхній одяг на знак передачі йому своєї пророчої місії. Іван Франко перебрав творчу місію Тараса Шевченка. "...Драгоманов став живим зв'язком між Шевченком і Франком. Відомо, що Драгоманов, будучи ще молодим студентом, виголосив знаменне слово над домовиною Шевченка, як би переймаючи його заповіт, щоб його проповідувати наступниками. Цей заповіт Шевченка Драгоманов приніс до Франка, і, як побачимо, Франко його виконав" [1,8].

Михайло Драгоманов був одним з перших українських діячів, хто прагнув якомога ближче познайомитися з культурою народу угорської Русі, життям та побутом селянства. У травні 1875 року в кінці семестру Драгоманову оголосили бажання міністра, щоб він залишив Київський університет. Приводом для відставки була пропаганда в закордонних виданнях "отделения Малороссии от России и присоединение ее к Польше". "Вслед за тем я уехал на вакации в Галицию, Буковину и Венгрию...", — згадує в одній з праць Драгоманов [2]. Інформації про Угорщину на Україні на той час було дуже мало. У статті "1875 рік і мій об'їзд австрійської Русі" Драгоманов писав: "Я ще в гірського попа розпитував про ту дорогу й узагалі про угорську Русь перед тим у Львові, Станіславові, Чернівцях. Ніхто не міг мені сказати нічого. Піп гірський, котрий жив щось в 8—10 кілометрах від угорської границі, не знав навіть попа по той бік границі. Взагалі Галичина відділена від Угорщини гірше, як "китайським муром", і в інтелігенціях, звісно, більше, ніж у мужиків, бо про останніх я довідався, що вони, наприклад, возять дещо продавати з Жаб'юго в Сігот" [3, 270].

Під час поїздки Драгоманов зустрічається по дорозі з селянами, студентами. Їдучи з Буковини від відмого поета Юрія Федьковича, він відвідав село Луг на Рахівщині, Мукачево, Чоп. "... А коло 9-тої я був на станції залізної дороги,

щоб їхати до Мункача, або Мукачева, де я хотів відвідати руский монастир" [3, 274].

В Мукачеві він мав зустріч з ігуменом Кралицьким, подарував йому "Исторические песни малорусского народа" і попросив допомогти виданню збором подібних пісень в Угорщині. Велися різні розмови про національні справи в Росії, в австрійській Русі. Наступного дня вони обдивилися церкву й бібліотеку. "Ігумен же обіцяв мені присилати етнографічні матеріали і дійсно прислав деякі, котрі я почасті напечатав у "Малорусских преданиях и рассказах". Книжки, котрі я прислав йому, були "Записки охотника" Тургенева, "Рассказы" Решетникова, "Русская история" Костомарова, "Кобзар" Шевченка, повісті М. Вовчка, Нечуя, Федьковича, пісні Лисенка і т. д. Останні, як я взнав потім, дуже подобались родичкам ігумена.

З Мункача я поїхав в Ужгород, або Унгвар, де мені ігумен рекомендував редактора "Карпата" попа Гомичкова" [3, 277].

Другу поїздку на Закарпаття Драгоманов здійснив у 1876 р. "В часи другого свого побуту в Унгварі в 1876 р. я ввів довести Гомичкова до того, що він напечатав у "Карпаті" мою статтю про досліди народної словесності в Росії, — велико-, мало-, і білоруської, — і відозву до угорських русинів, щоб збирали і давали мені пісні й казки свого народу" [3, 278]. З Ужгорода він їде до Чопа, де мусив чекати поїзда, котрий би повіз його "на Кошиці і Пряшів, а звідти кругом Татри на Краків, бо тоді ще не було залізних доріг у Галичину через Карпати" [3, 279]. Драгоманов надзвичайно вражений тяжким становищем трудового народу, його духовним зубожінням. Він дає Ганнібалову клятву, "що-небудь зробити для угорської Русі, по крайній мірі направити кілька душ на реальну працю для народу в демократично-поступовому напрямі" [3, 279]. Після поїздки Драгоманов розгортає активну діяльність, спрямовану на те, щоб сюди приїхав хтось із представників східногалицької інтелігенції для зміцнення та поглиблення уже існуючих зв'язків. Рекомендував для цієї справи І. Франка, М. Павлика, І. Горбачевського. На жаль, виконати свою клятву Драгоманов не зміг, оскільки решту часу свого життя змушений був провести в еміграції в Болгарії.

Югославський літературознавець Е. Барич стверджує, що "був час у хторим ше роздзела идея позберац етнографийны материял бувшей Угорскей Руси. На чоле той идеї були И. Франко и М. Драгоманов хтори 1895 року зйойчал же Угорска Рус "одрезана духовно аж од Галиции всецй як Австрия од Европи" [4, 365]. Іван Франко продовжив справу Драгоманова. Якщо Драгоманов спрямовував свою діяльність на збирання етнографічних матеріалів, займався просвітительством, пропагандою соціалістичних ідей, то Франко займався перекладами деяких творів, писав про Угорщину. Власними перекладами він сприяв популяризації на Україні духовних здобутків угорського народу.

Іван Франко побував в Угорщині у червні 1895 року, коли помер Михайло Драгоманов. Разом з Михайлом Павликом він мав намір поїхати на похорон у Софію. Та через відсутність відповідних документів болгарські прикордонники не пропустили його через кордон. З Будапешту через Ніредьгазу, Мішкольц, Мукачево він разом з товаришем повертається до Львова. Наслідки побаченого Франко описує в автобіографічному оповіданні "Чиста раса". Під час поїздки в купе поїзда Франко дискутує з паном З., потомком старої угорської шляхти. Хід

їхньої розмови свідчить про те, що Франко був непогано освідомлений про події в Угорщині. Йому подобається син пана З., який розповідає про створене в їхній гімназії таємне товариство, де гімназисти читають заборонену літературу, дебатують. По приїзді до Львова до його рук потрапляє угорська газета, що виходила німецькою мовою. "Я не належу по пильних читачів" "Pester Lloyd", одинокій угорській газеті, яку частіше можна побачити у Львові, та часом беру її до рук" [5, 27]. З газети Франко випадково дізнається про вбивство своїх супутників пана З. та його сина. Франка прикро вразила ця звістка.

На залізничній станції в Мішкольці Франко побачив своїх земляків-русинів. Вони пішки йдуть вздовж залізничного полотна на заробітки в Угорщину. Франко глибоко вражений становищем трудового народу. Вперше оповідання "Чиста раса" було надракувано в журналі "Життя і слово" в 1896 р.

У 1898 році Франко переклав один з творів прогресивного угорського письменника і журналіста, автора гуморесок та творів для молоді Віктора Ракоші "Історія осла".

В гуморесці Ракоші зображує простих селян Якіма П'ятака, Стефана і Ферка Ромосів, щиро сміється з їх наївності. Вперше гумореска Ракоші "Історія осла" була надрукована в журналі "Літературно-науковий вісник" у 1898 р.

Вагомим вкладом Франка у розвиток угорської культури був зроблений ним переклад з латинської "Угорської національної саги". "Початки угорського державного життя, — пише Франко, — оповиті сумерком, із якого лиш де-де виринають принагідні звістки давніх, сучасних і пізніших письменників, або більше-менше просторі на докладні оповідання, звичайно з приміткою чудесного, в яких дійсні історичні події помішано з видумками народної фантазії" [6, 420]. Сага була перекладена на схилі життя письменника 19—20 жовтня 1914 року. Вперше переклад саги надрукований у збірнику "Наукові записки Ужгородського університету" професором Штернбергом, який віднайшов його.

Твори Івана Франка також були відомі угорському читачеві. Першим, хто почав знайомити читача з ними, був Юрій Кальман Жаткович, відомий історик, етнограф і літератор, який народився в Ужгороді. У 1896 р. він знайомиться з творчістю Франка, вирішує перекласти на угорську мову його збірку "В поті чола". В листі до Франка Жаткович просить дозволу на переклад збірки:

"Высокопочтенный господине!

Так як я решил перевести на мадьярскій язык Ваши драгоценні повести, собрані п. з. "В поті чола", то покорно прошу ко сему Ваше ласковое сиязволенье.

Имею честь разом щиро благодарити Вас за подарованный мне Вами екземпляр помянутого труда Вашего, который я получил путем г. Гнатюка, который первый визвал был внимание мое на Ваши труды и на Вашу удивлєнія достойну діяльність.

В прочем с отличным почтением проживаю во Стройне /
/ 896 юня 17-го

Ваш ко услугам готов

Юрий Жаткович" [7].

Відповідь Франка Жатковичу не знайдена. Але перекладач отримав дозвіл на переклад. Про це свідчить знайдений зошит з рукописами перекладів Жат-

ковича. Зошит був надісланий на адресу кафедри української мови Ужгородського університету доцентом Празького університету Іваном Панькевичем. Надзвичайна цінність знайденого рукопису Жатковича полягає в тому, що він містить перший і єдиний нарис угорською мовою про Франка [8].

У статті "Мадьярські переклади творів Франка" Жаткович писав, що Франко був першим українським письменником, твори якого читала мадярська публіка [9, 92]. Переклади Жатковича друкувалися в одній з найпопулярніших газет того часу "Budapesti hírlap", що з 1881 по 1939 рр. виходила загальним тиражем від 50 до 100 тисяч, "Kelet", "Görögkatholikus szemle", "Kárpáti lapok", "Bereg" [10, 164]. Таким чином, можна зробити висновок, що твори Франка були доступні великому колу угорських читачів.

Серед перекладачів, популяризаторів творчості Франка, вагоме місце займає постать Гіядора Стрипського, знавця угорської та української мов. У 1896 р. через Ю. Жатковича він познайомився з Володимиром Гнатюком, який на той час перебував у експедиції на Закарпатті. Перебуваючи у Львові, Стрипський познайомився з багатьма членами Наукового Товариства ім. Шевченка, зокрема, з Франком, чий твори пізніше перекладав на угорську мову. Велика заслуга Стрипського як редактора журналу "Українія", що виходив у Будапешті в 1916 р. На його сторінках пропагувалися також твори Шевченка, Коцюбинського, Стефаніка. У №№ 17—18 журналу вміщено знамениту поезію "Каменирі" у перекладі Арпада Земплени [11, 413].

Завдяки Франкові угорський читач познайомився з казкою "Розбійник і піп", записаною з уст відомого оповідача народних переказів Антона Грицуняка. Надрукована в жовтні 1901 р. в календарі угорської соціал-демократичної газети "Непсава". Довгий час публікація залишалась поза увагою дослідників. Її не було і в "Угорській бібліографії літератури народів СРСР до 1944 р." де є змістовна стаття про Франка з даними про угорські переклади його творів [12]. Дослідники Е. Егоров та Я. Штернберг встановили, що ця публікація запозичена з австрійської соціал-демократичної газети "Arbeiterzeitung", яка 22-го жовтня 1900 р. надрукувала казку "Розбійник і піп". На день раніше ця казка була надрукована в газеті "Zeit".

При розгляді питань про авторство перекладів деяких творів виникають суперечності. Дехто з дослідників вважає, що Франко переклав на українську мову роман угорського письменника того часу Мора Йокаї "Новий дідиц" [10, 337]. Деякі літературознавці заперечують це [10, 166].

Івана Франка глибоко шанувала наукова громадськість. Відомо, що він перепишувався з А. Германом, О. Ашботом. Зберігся лист Франка до етнографа, редактора та видавця журналу "Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn". В листі Франко висловлює жаль, що йому не пощастило особисто познайомитися з Германом минулого літа. Він надіслав Герману комплект виданого ним журналу "Життя і слово" і бажає отримати від нього комплект журналу "Ethnologische Mitteilungen" і надрукувати про них (етнологічні відомості — Авт.) реферат у своєму журналі. Лист від 6 січня 1895 року написаний німецькою мовою і зберігається в бібліотеці міста Сегед (Угорщина) в архіві А. Германа.

Інтерес Івана Франка та Михайла Драгоманова до угорського народу, його історії, фольклору, переклади деяких творів на українську мову, деякі публі-

кації про угорську Русь сприяли зближенню двох народів-сусідів, взаємозбагаченню української та угорської літератур.

Дана проблема ще не достатньо висвітлена вітчизняними та зарубіжними літературознавцями. Особливе зацікавлення викликає переписка Івана Франка з Анталом Германом, його зв'язки з О. Ашботом та іншими діячами. Тут широке поле діяльності для дослідників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мандрика І. Шевченко і Франко. — Вінніпег, 1957.
2. Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці. — У двох т. — Т. I. — К.: Наук. думка, 1970.
3. Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці. У двох томах. — Т. 2. — К.: Наукова думка, 1970.
4. Барич Е. Иван Франко и югославянски руснаци. // Иван Франко і світова культура. — К., 1990. — Кн. 2.
5. Франко І. Чиста раса. // Иван Франко. Твори: у 50 томах. — Т. 20. — К., 1986.
6. Франко І. Угорська національна сага. // Иван Франко. Твори: у 50 томах. — Т. 20. — К., 1986.
7. Ясько М. І. Иван Франко і Закарпаття. — Закарпатська правда. — 24 червня 1954 р.
8. Штернберг Я. І. До історії перших перекладів творів Івана Франка на угорську мову. — Наукові записки УжДУ. — Т. 25. — Ужгород, — 1957.
9. Ясько М. Перші переклади творів Івана Франка на угорську мову. // Жовтень. — 1957. № 3.
10. Васовчик В. Ю. Иван Франко и венгерская литература 19 — начала 20 века. // Иван Франко і світова культура. — К., 1990. — Кн. 1.
11. Лісовий П. М. Иван Франко й Угорщина. // Иван Франко і світова культура. — К., 1990. — Кн. 1.
12. Егоров Е., Штернберг Я. Знайдено в Угорщині. — Літературна Україна. — 25 серпня 1981 р.
13. Мазурок О. Драгоманов і Закарпаття. — Новини Закарпаття. — 18 вересня 1991 р.
14. Мегела І. Гіядор Стрипський — Осип Маковей. — Новини Закарпаття. — 7 вересня 1991 р.
15. Нидерхаузер Э. Общественно-политическая ситуация в славянских странах во второй половине 19 — начале 20 вв. // Иван Франко і світова культура. — К., 1990. — Кн. 1.

Tkatschiwskij V. V.

(Uzhhorod)

DIE UNGARISCHE FRAGE IM KREISE DER SCHÖPFERISCHEN BESTREBUNGEN VON IWAN FRANKO UND MYHAJLO DRAHOMANOW

Zusammenfassung

Der angegebene Artikel ist der Erforschung der ungarischen Frage im Kreise der Interessen von Franko und Drahomanow gewidmet. Iwan Franko und Mychajlo Drahomanow haben einen grossen Beitrag in die Entwicklung der ungarischen Kultur geleistet. Drahomanow weilte zweimal in der ungarischen Russ. Er besuchte Uzhhorod, Tschop, Mukatschewe, hatte Gespräche mit den Vertretern der ungarischen Intelligenz, sammelte ethnographische Materialien, verbreitete Literatur. Diese Reise beschreibt er in einem Artikel "Das Jahr 1875 und mein Umfahren der österreichischen Russ".

Seine Reise durch Ungarn beschreibt Franko in der Erzählung "Die reine Rasse". Er übersetzt "Die ungarische nationale Sage", die Erzählung von Rakoschi "Die Geschichte des Esels".

**ІСТОРІЯ, АРХЕОЛОГІЯ
ТА ЕТНОГРАФІЯ**

**TÖRTÉNELEMTUDOMÁNY,
ARCHEOLÓGIA
ÉS NÉPRAJZ**

КОБАЛЬ Й. В.

(Ужгород)

НАРОДИ СУЧАСНОЇ ТЕРИТОРІЇ ЗАКАРПАТТЯ В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

(До питання про автохтонність слов'ян-руських на Закарпатті)

Серед проблем, з якими стикаються дослідники історії нашого краю, однією з найбільш актуальних як у минулому, так і сьогодні, є проблема походження і часу появи на сучасній території Закарпаття слов'ян-руських (рутенів, руських, угро-русів, руснаків, русинів, малоросів, українців). Її вивченням за останні три століття займалося не одне покоління вчених — істориків, археологів, етнографів, антропологів, мовознавців та інш. [детальна історіографія проблеми в роботах: 62, 508—573; 644—666; 5, 142—152; 18, 4—17; 19, 261—265; 23, 165—168].

Завдяки їх копіткій роботі, досягнуто значних успіхів у відтворенні об'єктивної історії місцевого українського (русинського) населення, однак, питання, про яке йшлося вище, і сьогодні не може вважатися остаточно вирішеним. Саме це і спонукало нас до написання цієї статті, головна мета якої, враховуючи досягнення попередників, залучивши нові матеріали і спираючись на метод міждисциплінарних досліджень, відповісти на питання: чи згадувані у середньовічних джерелах слов'яни-руські (рутени), сучасні українці (русини) нашого краю є потомками давніх слов'ян, які проживали тут до приходу в кінці IX ст. угорців (мадярів), чи вони заселили згадану територію шляхом колонізації у більш пізніший час — XIII—XVIII ст.?

Актуальність подібного дослідження диктується окрім чисто наукового значення проблеми ще і ростом в останній час інтересу до етнічних питань з боку найширших верств суспільства і політичних структур.

У науковій літературі з приводу походження і часу появи слов'ян-руських на сучасній території Закарпаття склалися дві основні точки зору. Згідно першої з них сьогодинське українське (русинське) населення Закарпаття є автохтонним, тобто слов'яни-руські проживали тут ще до приходу угорців (мадярів) у кінці IX ст. (І. Базилович, М. М. Лучкай, В. Гаджега, М. М. Лелекач, Й. О. Дзензелівський, С. І. Пеняк та ін.), а згідно другої, — слов'яни-руські представляють собою прийшлое населення, яке, починаючи десь із XIII ст., поступово колонізувало більшу частину території нинішньої Закарпатської області (Годінка А., Бонкало Ш., Сулинчак Л., Сабов І. та інші).

Між цими двома крайніми поглядами на проблему виділяється думка окремих дослідників про те, що слов'яни-руські проживали тут уже до IX ст., однак, не складали основну масу населення, а співіснували із представниками інших слов'янських і неслов'янських груп [50, 116; 52, 3; 59, 4—5].

Наше дослідження ґрунтується на методі міждисциплінарних досліджень, тобто вивчення питання про походження і час появи на Закарпатті слов'ян-руських розглядатиметься із залученням, співставленням і, по-можливості, взаємоконтролем даних найрізноманітніших наукових дисциплін. Автор впевнений, що тільки при комплексному підході до вирішення проблеми можна сподіватись на позитивні результати в цьому напрямку. Нижче розгляд даного питання буде йти двома напрямками. Перший — це встановлення етнічної приналежності населення краю напередодні завоювання угорцями (мадярами) батьківщини (кін. IX ст.), а другий торкається аналізу даних про самих слов'ян-руських більш пізнішого часу.

Для вирішення питання, хто проживав на сучасній території Закарпаття у період до кінця IX ст., важливе значення мають археологічні матеріали. Був час, коли дослідники вважали, що ці землі до приходу угорців були взагалі незаселеними. Існувала також думка, згідно якої населенням краю були також авари [20, 216]. Однак, дослідження вітчизняних археологів довели, що тут проживало слов'янське населення [2; 15; 22; 23; 24;]

Найранішні сліди перебування слов'ян у досліджуваному регіоні відносяться до VI ст. і представлені пам'ятками празької культури [24; 27, 12]. Останні характеризуються невеликими поселеннями, житлами квадратної форми із піччю посередині і грубою ліпною курамікою. Празькі поселення на території Закарпаття поки-що малочисельні (Ужгород—Галагов, Берегово—Верке — Моринц Лаз, Галоч—Біле поле, Дідове), однак, виступають незаперечним доказом дуже раннього проникнення слов'янських груп на наші землі. Останнім часом була знову висунута гіпотеза, згідно якої праслов'янський етнічний елемент фіксується у нас уже в VI—III ст. ст. до н. е. [25, 50], або навіть допускається, що територія Потисся, разом з Паннонією є прабатьківщиною всього слов'янства [28]. Оскільки висунуті припущення надзвичайно дискусійні, а для обраної нами теми нічого суттєвого дати не можуть, то у подальшому ми не будемо приймати їх до уваги.

Картографування місцезнаходжень празької культури показало, що вона займає значні простори Центральної і Східної Європи, які, на думку дослідників, майже співпадають з територією, зайнятою одним із ранньослов'янських племінних об'єднань, яке готський історик VI ст. Йордан називає склавінами (словенами, слов'янами) [27, 19]. Цей висновок для нас важливий, бо дає можливість пам'ятки нашого краю віднести до склавінських, оскільки у Подністров'ї, на півдні України, частково в Румунії і Болгарії була поширена інша слов'янська культура — пеньківська, носіями якої вважаються анти [27, 19 Карта, 4].

На базі празьких пом'яток VI—VII ст. ст. у VIII—IX ст. ст. формуються різні давньослов'янські культури. У цей час на території Закарпаття теж спостерігаються значні зміни у розвитку місцевого слов'янського етносу: зросла кількість поселень, їх розміри; змінилась форма жител; з'явилися перші курганні поховання з трупоспаленням; поряд з керамікою, виготовленою від руки, почала використовуватись глиняна посуда, зроблена на гончарному крузі і т. д. Поселення слов'ян у згаданий період займають лише низовинну частину Закарпаття на захід від Хустських воріт. Передгір'я і гірська частина Карпат, як про це можна судити на основі сьогоденних даних археології, були незаселе-

ними. Не відкрито, поки-що, слов'янські пам'ятки VI—IX ст. ст. і у східній частині Закарпаття, на території колишньої Мараморощини, але, можливо, це пояснюється недостатньою археологічною вивченістю регіону*. Досліджуючи давньослов'янські пам'ятки Закарпаття, С. І. Пеняк прийшов до висновку, що вони належать до культури типу Луки-Райковецької [23, 161], яка у VIII—IX ст. ст. займала всю Правобережну Україну [27, 90—92, Карта 10]. Оскільки носіями названої культури вважаються східні слов'яни, то, на думку дослідника, і населення нашого краю належало до східних слов'ян [23, 161].

Незаперечуючи висновків вітчизняних археологів стосовно багатьох спільних рис у матеріальній і духовній культурі слов'ян обох згаданих вище регіонів [23], хотілося б, все ж таки, зробити з цього приводу кілька зауважень. По-перше, як на це неодноразово наголошувалось у спеціальній літературі, методологічно неправильно на основі тільки даних археології вирішувати етнічні питання [1а, 12]. Зрозуміло, що наші пам'ятки VIII—IX ст. ст. мають слов'янський характер, але до якої із груп слов'янства — східної, західної чи південної вони належали — залишається невідомим. По-друге, навіть ті археологи, які стоять на позиціях східнослов'янської приналежності пам'яток VIII—IX ст. ст. Закарпаття, змушені відмітити, що наші матеріали мають багато аналогів як на західно-, так і на південно-слов'янських територіях, а в окремих випадках, лише там [23, 157, 133].

Отже можна констатувати, що на час приходу в Карпатську котловину угорських племен (кін. IX ст.) територія сучасного Закарпаття була густо заселена слов'янами.

До якої ж із груп слов'янства належало населення краю? Відповісти на це питання дають нам можливість дані топоніміки, історії, мовознавства.

Топонімічний матеріал нашого регіону уже не раз ставав предметом спеціальних досліджень, однак висновки, до яких, зрештою, прийшли науковці, виявилися досить строкатими. Так, угорський мовознавець Я. Меліх був впевнений у тому, що основним населенням між Дунаєм і Тисою були південні слов'яни [56, 141], інший угорський дослідник І. Кнежа, допускав наявність тут усіх слов'ян, крім східних [47, 399—433]. До таких же висновків прийшов І. Сабо [60, 233, пос. 3]. Словацький мовознавець Я. Станіслав не виключав можливість проживання на цих територіях перед приходом угорців східних слов'ян, але поряд з ними значну роль відводив західним слов'янам [59, 4]. Більшість вітчизняних науковців стверджує, що дані топоніміки вказують на населення території Закарпаття східними слов'янами [1, 8; 23, 160]. Такий різнобій думок у значній мірі, можна пояснити некритичним відношенням до джерельної бази. Залучаючи дані топоніміки до висвітлення етнічних питань, що сягають VI—IX ст. ст., необхідно мати на увазі багаточисельні макро- і мікроміграційні рухи, які відбувалися у межах досліджуваного регіону на протязі XIII—XVIII ст. ст., і які, безсумнівно, впливали на форманування та зміну топоніміки. У зв'язку з цим важливо виділити той пласт топонімів, який впевнено можна зв'язати із слов'янськими старожитностями, що безпосередньо

* Аналіз топоніміки цього регіону, особливо гідронімії, дає можливість припускати тут слов'янський етнічний елемент [55, 88—146; 58, 1—30].

передують розселенню на Закарпатті угорців. Методика виділення згаданого вище пласту топонімів полягає в тому, що кожен із них повинен відповідати двом критеріям: територіальному і хронологічному (відхилення від цього правила можуть бути лише тоді, коли якась назва настільки оригінальна, а її датування добре обгрунтоване, що можна знехтувати одним або обома із перерахованих критеріїв). Суть територіального критерію в тому, що до уваги повинні братися в першу чергу ті топоніми, які зафіксовані в ареалі поширення давньослов'янських пам'яток краю, що в нашому випадку означає низовинну частину Закарпаття (Рис. 1). Не менш важливим є критерій хронологічний. Віднесення того чи іншого топоніма до певного хронологічно періоду — справа нелегка, однак, піддається вирішенню. Суть методики виділення давньослов'янських топонімів у тому, що до уваги братимуться переважно ті з них, які документально засвідчені в середньовічних письмових джерелах в оклицях населених пунктів, заселених угорцями до і на час згадки топоніма за даними тих же джерел. Це дозволяє нам бути впевненими, що той чи інший топонім не привнесений у №-ий населений пункт у більш пізніший час, а відноситься до періоду, який передував появі в тій чи іншій частині Закарпаття угорського етносу і, таким чином, може відноситися лише до давньослов'янського населення, від якого угорці його запозичили.

Важливе місце у вирішенні питання, до якої із слов'янських груп — східної, західної чи південної — належало населення регіону напередодні і під час завоювання угорцями батьківщини, посідають, передусім, мікрогідроніми. У цьому зв'язку нам хотілося б звернути увагу на кілька гідронімів, які вказують на заболочену місцевість. Так, в околицях с. Бобове Виноградівського району (угорська назва *Tiszbököny*) згадується у 1548 р., тобто до першої появи у другій половині XVIII ст. русинських (українських) переселенців, місцева назва *Balathon* [60, 303]. Зв'язок останньої із назвою відомого озера Балатон у Задунав'ї (Угорщина) безсумнівна, так само, як не викликає сумніву її слов'янська атрибуція [45, 149]. Спеціальні дослідження показали, що угорське слово *Balathon* мало за основу південно — або західнослов'янське слово *Blǣtŭpъ*, *Blǣtŭp* [56, 384—389] у значенні "болото". Південнослов'янського походження і інший топонім, що означає болото: *Balosa*.

Він зафіксований в околицях двох чисто угорських сіл — Мачоли Бергівського району [51, 108] — (перша згадка про село відноситься до 1327 р. [41, 544]) і Дрисина (*Dercsen*) Мукачівського району [51, 102] (село вперше згадується в письмових джерелах у 1321 р. [41, 538]) Аналогічна назва у болгарській мові має форму *Блаца* (у множині) подібно до того, як і у сербо-хорватській *Бласа* [14, 227; 45, 147]. Цікавим є гідронім *Zomoga*, *Scumuga*, концентрація якого спостерігається на території колишньої Угорщини [60, 317, 321, 327, 441], хоч зустрічаємося з ним, наприклад, і в околицях сучасного села В. Добронь у формі *Scumuga* уже в 1270 р. [41, с. 537]. Гідроніми такого типу із суфіксами з елементом *-g-* (*-uga*, *-aga*, *-oga*, *-iga*) є загальнослов'янськими [10, 209]. Наприклад, українські гідроніми на *-uga* найбільшу спільність виявляють із сербо-хорватськими, де в басейні р. Сави зустрічаються такі відтермінологічні гідроніми, як *sumuga* (*smuga*) [10, 211]. Саме цієї категорії гідронімів належать і наші, які означають зволене, мокристе місце. Досить широке поширення має на низинній частині Закарпаття топонім, одна із частин

якого *piskor*-, *piszKáros*-, *-Piscatorum*. Він є в околицях с. Чепи (Че́пе) Виноградівського району, *Piscarosthow*, 1337 р.) [60, 315], м. Виноградова (*Nagyszőlős*) (*terra piscatorum*, 1262 р.) [60, 425], у с. Юліївці (*Gyula*) (*Piskoruttja*, 1692 р.) [60, 362], а також у с. Феєрче (*Fejércse*) в Угорщині (*Piskarisa*) [57, 17]. Згаданий топонім походить від назви риби, точніше, в'юна (*Misgurus fossilis*, Linné), який водиться у тихій воді з тинистим дном, тобто проживає в болотистих річках, заболочених озерах і болотах [3, 43]. На Закарпатті в'юн має назву пискорь, пискор або чик (чук), [4]; в російській мові — пискарь, пескарь; в українській — пискір; в болгарській — пискал; у сербохорватській — пискор; у словенській — *piskor*, *piškér*, *piškur*; у чеській — *piskoř*; у словацькій — *piskor*, [29, 267]. Як бачимо, наші топоніми, що мають у собі назву *piskor*, тісно зв'язані із південно-і західнослов'янськими назвами цієї риби.

Надзвичайно показовим у плані визначення, до якої із слов'янських груп належало населення краю перед приходом угорців, є топонім *Szedlice* з околиць сучасного села Перехрестя (колишнє *Keresztur*) Виноградівського району, який фіксується уже в 1332 р. [60, 503].

Поскілки у Перехресті з часу його заснування і до XVIII ст. проживали лише угорці, то немає жодних сумнівів, що топонім *Szedlice* відноситься до часу приходу сюди угорців, і таким чином, належить стародавньому слов'янському населенню. Слово *szedlice* походить від старослов'янського слова *седло* — поселення [60, 503, пос. 23]. Зв'язка *-dl-*, як і саме значення слова, типово західнослов'янське. Поблизу згаданого населеного пункту є й інші топоніми, які можуть належати західним слов'янам: *Pizskáros-tó* (1483 р). *Hornocza* (1509.) та інш. [60, 503—504]. Цікаво, що в околицях Перехрестя археологами відкриті аж чотири слов'янські поселення, що датуються часом до кінця IX ст.

Про несхіднослов'янську приналежність населення Закарпаття VIII—IX ст. яскраво свідчить і такий рідкісний, але дуже виразний топонім, як *Belegrad* [58, 36]. Він побутує поблизу с. Вілок (колишнє *Wylach*, 1304) [60, 512], і хоч топонім немає конкретної дати, сумніватися у його приналежності до періоду, що безпосередньо передував завоюванню угорцями батьківщини, немає права. Про це свідчить, як хронологія аналогічних топонімів із навколишніх територій [54, карта 26], так і мовознавчі дані. Встановлено, що розпад слов'янства на три групи — східних, південних і західних — закінчився у VIII—IX ст. ст. [30, 259, 31, 44]. Саме на цей час припадає перетворення загальнослов'янських звукосполучень типу *tort*, *tolt*, *tert*, *telt*, до яких належить і друга половина нашого топоніма (*-grad*). Причому у східнослов'янських областях це перетворення привело до того, що слова названого типу розвилися у форму *torot*, а у південних слов'ян, чехів і словаків — у форму *trat* [30, 231]. Так, слово *gorď* — древньоруське, йому відповідає руське — город (ъ), старослов'янське — градъ, болгарське — град; сербохорватське — град; словенське — *grâd*, чеське — *hrad*. Звідси ясно, що топонім *Belegrad*, що означає "біла фортеця", датується десь IX ст. і належить або західним, або південним слов'янам.

Окрім того, що названий топонім має велике значення для вирішення етнічних питань, він, також, є одним із перших і найранішніх свідчень формування певних, можливо, політичних центрів у середовищі місцевих слов'ян. Перелік топонімів, які мають тісні зв'язки із західними або південними

слов'янами можна б продовжити. Для цього досить звернутися за прикладами до робіт Я. Станіслава — [59], і Я. Меліха [56], або вітчизняного дослідника Й. Галаса, який вказав на південнослов'янські паралелі назвам окремих населених пунктів краю, розташованих на території поширення давньослов'янських археологічних пам'яток (6, 7, 8, 9). Однак, в межах нашої роботи і цього достатньо, бо, власне, східнослов'янських топонімів, пов'язаних територіального і хронологічно з поширенням слов'ян VIII—IX ст. ст., майже немає. Сюди умовно можна зарахувати кілька топонімів із суфіксами -а(я)дь, -едь, -ідь,; с. В. Паладь (колишнє Naguralád) Виноградівського району та Паладь Комарівці Ужгородського р-ну. Однак, в обох випадках дослідники допускають і іншу інтерпретацію, зокрема, південнослов'янську приналежність топонімів [45, 246]. До того ж і у східнослов'янських мовах названі суфікси є реліктовими, хоч і характерні для гідронімії східних слов'ян [10, 200]. Окрім вище наведених, типовими для східних слов'ян є топоніми, і перш за все гідроніми, на -омля, -емля [10, 267—268]. У цьому плані увагу дослідників привертала назва села Kogomlja, розташованого на території сучасної Словаччини. В історичних джерелах воно в перше фігурує під 1393 р. [39, 398]. У XV ст. тут проживали рутени (русини, українці) [33, 341], східнослов'янська приналежність яких не потребує доказів. Отже, на основі існуючих даних, цей топонім не може бути з впевненістю віднесений до давньослов'янського часу, а проживання в цьому населеному пункті із самого початку рутенів дає можливість припустити його виникнення у XIV ст. і пов'язати із появою слов'ян-руських.

Намагання окремих дослідників обґрунтувати східнослов'янську приналежність населення Закарпаття перед приходом угорців (кін. IX ст.) спираючись на існування однакових гідронімів у нас і на Правобережній Україні [1, 8] є з наукової точки зору необґрунтованим. Так, зокрема, вказувалось, що такі гідроніми нашого краю як Уж, Пиня, Іршава, Тересва, Туриця мають відповідні аналоги в гідронімній сітці між Карпатами і Дніпром. Хотілося б зауважити, що, по-перше, наявність однакових гідронімів на різних територіях ще не є показником однакової етнічної приналежності населення, яке тут проживало. Поділ слов'ян на три головні гілки відбувся у VIII—IX ст. ст. [30, 259], а до того вони у мовному відношенні були однорідними. Поскілки на основі вказаних вище критеріїв не встановлено вік топоніма в обох областях, де він зустрічається, то ми не вправі притягати його до вирішення етнічних питань, бо він міг потрапити на наші землі у час, коли проходило розселення давніх, у мовному відношенні недиференційованих слов'ян (VI—VII ст. ст.); а по-друге, що конкретно стосується наведених вище топонімів (Уж, Іршава, Тересва та інш.), то вони аж ніяк не можуть служити доказом проживання тут наприкінці IX ст. східних слов'ян, бо назви ці у більшості ми знаходимо поза ареалом поширення слов'янських пам'яток VI—IX ст. ст. і, до того ж, вони не є історичними, первісними назвами, а штучно створені уже у новітній час. Наприклад, р. Уж із найдавніших часів і до XIX ст. мала назву Ung (Ong) [44, 670]. Те саме стосується назви р. Тересва, яка первісно йменувалася Taraz (Тороц) [44, 630] і смт. Іршава, яка мало назву Posva; Makszemhaza 1341 р. [41, 541].

Східнослов'янську приналежність населення нашого краю перед приходом сюди угорців намагаються обґрунтувати і вітчизняні мовознавці, в першу чергу на основі спостережень над лексикою говорів Закарпаття [12; 13, 49].

Як докази приводяться такі міркування: частина загально східнослов'янських інновацій X—XI ст. ст. (кулак, глек, одяжда, сволок та інш.), охопивши сусідні західноукраїнські говори — наддністрянські, бойківські, гуцульські та покутсько-буковинські, — не поширилися на закарпатські говори, де продовжували побутувати більш архаїчні слова (пйаст, пйасц, плаття, селемено, перст, тощо); у говорах Закарпаття є цілий ряд рис спільних із південнослов'янським мовним ареалом, а також з праслов'янським діалектним наріччям. Все це на думку Й. О. Дзендзелівського вказує на те, що предки сучасних українців-закарпатців (термін проф. Й. О. Дзендзелівського) проживали на нинішній території Закарпаття уже до X ст. [12]. Наведені вище аргументи є цікавими, але не бездоганними. У свій час один із кращих знавців закарпатських говорів І. Панькевич, детально займаючись походженням південно-карпатських говорів між Латорицею і Боржавою, застерігав, що "Образ руху населення підкарпатських комітатів, знищених війнами, повстаннями, контрибуціями, неврожаями був документарно освітлений, піддержаний і ним мусить руководитися не лише історик, но також етнограф та дослідник мови... Все це треба знати, щоб остерегти перед виданням передчасних малоґрунтовних судів про діалектичний уклад Південного Підкарпаття в такий спосіб, неначе би він відповідав що найменше станові з XIII—XIV, а може ще і давнішим століттям" [21, 10, 16]. Неврахування цього, принципово важливого для дослідників, зокрема мовознавців, положення може привести і приводить до не цілком обґрунтованих висновків. Наскільки складним був процес утворення окремих сучасних діалектних груп краю можна судити і на прикладі даних про заселення колишньої Угочанщини рутенами (руськими, русинами-українцями), в XV—XVIII ст. ст. Так, серед поселенців були і вихідці із Н. Воріт (Воловецький район), Лінців (Ужгородський район), Квасова (Берегівський район), Міжгір'я, Колочава (Міжгірський район), Нересниці та Бедевлі (Тячівський район) і навіть Ясіня (Рахівський район) — всього більше як 50 населених пунктів Закарпаття [60, 246—247, Рис. II]. Наявність у говорах Закарпаття архаїчних лексичних елементів, відсутніх на інших східнослов'янських територіях, можна пояснити не тільки в той спосіб, що предки сучасних українців (русинів) проживали тут ще до X ст., але і шляхом запозичення окремих слів у слов'янського (західно- і південнослов'янського) населення, яке розвивалося тут по меншій мірі з VIII—IX ст. ст., а залишки його фіксуються тут писемними джерелами ще і у XV ст. [60, 233. Пос. 3]. Частина архаїчних, зокрема, південнослов'янських слів могла бути запозичена і в більш пізніший час — XIV—XV ст. ст. — в результаті просування у Карпати груп волоського населення, згадки про яких зберегли як історичні джерела [60, 116—129], так і багатий топонімічний матеріал, перш за все, гірської частини Закарпаття [58, 1—95]. На реальність подібних запозичень вказують багаточислені приклади з лінгвістичного атласу народних говорів Закарпаття, який опублікував Й. О. Дзендзелівський.

Наприклад, на карті, де показано поширення слів кулак і пйаст, пйасц, бачимо, що слово кулак вживається, в основному, тільки на Гуцульщині, а архаїчне пйаст — на всій іншій території Завкарпаття [II, Карта 38]. Питається, яким чином це слово потрапило у верховинські говори, носіями яких були, між іншим, і бойки, заселення яких у Воловецькому та Міжгірському

районах відбувалося ще й на протязі XVIII—XIX ст. ст.? Як могло статися, що ці переселенці із Прикарпаття, де слово пйаст не вживалося, а була в ході лише одне: під час переселення на нові землі, вони з часом запозичили це слово від місцевого населення. Подібні процеси проходили, безсумнівно, і в більш ранні часи, чим, на наш погляд, і можна пояснити лексичні особливості закарпатських народних говорів.

Як зазначалося вище, топонімічний матеріал краю свідчить про його заселення напередодні приходу угорських племен найвірогідніше південними і західними слов'янами. Подібний висновок підкріплюється також даними історичних джерел. Останніх, правда, не так вже і багато, а точніше, всього-навсього, одне. Це — хроніка Аноніма "*Gesta hungarorum*", що була написана на самому початку XIII ст. [48, 369—392]. Серед дослідників сьогодні панує значний скепсис по відношенню до достовірності багатьох положень, які містяться в роботі угорського літописця [48, 392; 32, 146], і, зокрема, тих, що безпосередньо торкаються нашого краю. Однак, аналіз даних археології і топоніміки заставляють нас вбачати у розповіді Аноніма певне раціональне зерно. Мова йде, передусім, про визначення етнічної приналежності жителів сучасної території Закарпаття в кінці IX ст. Анонім кілька разів згадує у своїй праці населення, зустрінете тут угорцями [33, 145—146]. Згідно повідомлення хроніста останні на чолі з Алмошем після того, як покинули Галич, переправились через сучасні Карпати і долиною р. Латориці спустились на низовину, зупинившись у районі сьогодинішнього Мукачева. Тут вони зустрілися з місцевими жителями — словенами (*Sclavi*), які розповіли їм, що після смерті Атілли, Великий Хан, предок їх правителя Салана, що прийшов із Болгарії, за настановою і з допомогою візантійського імператора, захопив ці землі, а їх самих, словенів, із території Болгарії поселили на границю з руськими (*Ruthenorum*), [33, 146]. Анонім терміном *Sclavi* (словени) називає не все слов'янське населення, що проживало в Карпатському басейні, а тільки його частину: слов'ян з околиць Нітри, південнослов'янських словенів, слов'ян межиріччя Тиси і Дунаю, в тому числі і нашої території і слов'ян на берегах р. Самош [3, 145—146]. Причому, майже в кожному випадку ця назва вживається з якимось іншою, тобто, словени завжди відрізняються від інших етніконів. Наприклад: *Sclavos et Boemos*, *Scavorum et Pannoniurum*, *Sclavos et Bulgaros*, *Sclavi... Ruthenorum*, *Blasii et Sclavi* [56, 145—146].

З точки зору обраної нами теми, цікаво відмітити, що Анонім (у роки життя якого слов'яни-руські (рутени) були уже добре відомі в Угорщині) чітко відділяє останніх від словенів, яких послідовно називає жителями краю, тоді як рутени (слов'яни-руські) — це у нього жителі територій, що на північ від Карпат. Розділяючи критичні зауваження дослідників стосовно достовірності даних Аноніма, ми, все ж таки, вважаємо, що вищенаведений нами матеріал дає можливість припустити, що у питанні визначення етнічної приналежності населення краю в кінці IX ст. його повідомлення відображають історичні реалії. Крім вищенаведених топонімічних доказів, свідчення угорського хроніста підтверджуються письмовими джерелами більш пізнього часу. Ми маємо на увазі згадку етнікона *Sclavi* (словени) на території колишнього комітату Угоча у селі *Feketeardov* (сьогоднішнє Чорнотисово Виноградівського району) [60, 338].

У списках селян 1458 р. знадуються чотири йоббаді під назвою *Sclavus*, які у списках 1470 р. фігурують уже як 4 *Tóth* (тотити). На думку І. Сабо під цима

татами, які в цей час фіксуються і в інших населених пунктах Угорчанщини, слід розуміти слов'ян — стародавнє населення краю, що проживало тут перед приходом угорців і від якого угорське населення запозичило слов'янську топоніміку [60, 233. пос. 3]. Як бачимо, назва *Sclavus* і *Toth* відповідають одна одній, що доказують і матеріали більш раннього періоду [32, 144].

Тотами в Угорщині називали, звичайно, словаків, хоч, інколи, такий термін вживався і по відношенню до сербів і хорватів [32, 144]. До якого з цих народів належали словени нашого краю відомі за Анонімом і документами XV ст., встановити нелегко, бо, як ми могли помітити, топонімічний матеріал, що походить звідси, має як західнослов'янські, так і південнослов'янські риси. У зв'язку з цим можна допустити, що на сучасній території Закарпаття проживали як предки словаків, так і попередники якогось із південнослов'янських народів. Причому, за свідченням археологічних даних, а також окремих топонімів (наприклад, *Belegrad* поблизу Вілока) у місцевих словенів розпочався процес, що міг привести, а можливо і привів, до політичних утворень, одним із центрів яких і був уже знадуваний *Belegrad*. Розповідь Аноніма про Боржавський і Ужгородський замки, про Салана і Лаборця може інтерпретуватися як далеке відлуння дійсних подій і реалій IX ст., хоч перераховані вище особи, здається, є плодом фантазії самого літописця [54, 585, 591]. Стосовно топоніма *Belegrad* і місця, де він знаходиться, слід зауважити, що поселення *Tiszaujlak*, *Vylach* (Вілок Виноградівського району), що означає "нове поселення", уже з XIV ст. відоме як важливий пункт на шляху транспортування марамороської солі вниз по р. Тисі [60, 511]. Одним із центрів добування останньої у той час були соляні копальні в районі сучасного Солотвина Тячівського району (стародавнє *Zalatina*, 1360 р.), де автором в урочищі "Читаття" відкрито слов'янське тілопальне поховання (?) X—XI ст. ст.

Belegrad мав, очевидно, неабияке стратегічне значення і, отже, цілком міг слугувати центром, навколо якого об'єднувалась слов'янське населення Угорчанщини.

Певні, хоч і дуже уривчасті відомості про етнічну приналежність жителів Закарпаття у часи завоювання угорцями батьківщини, дають нам і фольклорні матеріали. Тут хотілося б звернути увагу на дві легенди. Одна із них записана Т. Легоцьким у с. Дрисино Мукачівського району (колишнє *Derscen*, де є два слов'янські поселення і одне з них — X—XI ст. ст. — в урочищі *Baloca*, про які йшлося вище) [53, 11]. Суть її в тому, що за розповідями місцевого населення у водах озера (мається на увазі болото *Серне* або інакше — Чорний Мочар) водиться страшна потвора, яка часто тривожить людей. Останні називають її *zatomok* (*zmok*) (змок). Виявляється, що слово це досить поширене у слов'янських мовах. Так, у російській мові воно має форму *смok* і означає змії (у казках); у болгарській йому відповідає *смok*, *цмок* — у значенні дракон; для чеської і словацької мови характерна форма *zmok*, однак, якщо в першій слово має значення дракон, то в другій — домовий; у словенській мові воно звучить як *smok*, *smoka* [296, 689].

Не важко помітити, що назва "дракона" із Дрисина відповідає західно — і, частково, південнослов'янській формам.

Про присутність на наших землях уже у ранні часи південних слов'ян, можливо вказує також легенда про раців (так називали в Угорщині сербів) [56, 166], записана Ф. Пешті під час збору ним топонімічних матеріалів в Угорчан-

щині [60, 123]. У ній розповідається про те, що першими поселенцями тут були раці, які розійшлися по всіх селах і про яких, можливо, свідчить також назва однієї із башт королівського замку — Nyebojsza [60, 384]. Перераховані тільки—що факти можливо і не є зовсім переконливими, але у взаємозв'язку із даними інших дисциплін доповнюють наші відомості про стародавнє населення краю.

Починаючи з XIII ст. [61, 23] у розпорядженні дослідників є перші надійні письмові джерела про присутність слов'ян—руських в регіоні, де вони живуть і сьогодні. Так, в одній із грамот за 1254 р. є згадки про могили рутенів (*sepulchra Ruthenorum*, в околицях сучасного с. Лесне (Східна Словаччина) [50, 118]. Це означає, що перші поселенці повинні були з'явитися тут десь на рубежі XII—XIII ст. ст. Пізніше кількість відомостей про рутенів на наших землях зростає. Так, у 1260 р. згадується село Oroszi (сучасне Оросієво Берегівського району), однак, як видно із його назви, мова йде тут про невелику групу людей, оскільки вказує, що навколишнє населення було угорське [41, 546]*. Починаючи з XIV ст., ми вже знаємо цілий ряд поселень, жителями яких були рутени (слов'яни—руські) [34, 94, 120, 462, 469; 35, 173, 657; 36, 160, 265; 56, 156—157; 39, 418].

Найбільш раннім скупченням слов'ян—руських можна вважати словацьку частину південного передгір'я Карпат, де сліди рутенів, як уже наголошувалося, фіксуються на рубежі XII—XIII ст. ст., а їх села відомі уже на початку XIV ст. [34, 94, 120, 281, 470]. В XIV ст. з'являються рутенські поселення в комітаті Берг [39, 418] і Угоча [60, 106], а також, можливо, на Мараморощині. Неважко помітити, що найранішні поселення рутенів розташовані у передгірській частині Карпат. Коли тепер співставити ареал поширення давньослов'янських пам'яток Закарпаття і ареали розселення рутенів, то виявиться, що вони один з одним не співпадають, тобто рутенські поселення XIV ст. виникають на доти незаселених територіях [60, 96] і не є генетичним продовженням слов'янських поселень VIII—IX, X—XII ст. ст. [Рис. 2.]

Часті посилення дослідників на згадки середньовічними джерелами XI ст. рутенів на території Закарпаття сьогодні уже сміливо можна вважати такими, що мають чисто історіографічну цінність. Отже, терміни *Marchia Ruthenorum* і *dux Ruizorum* відносяться не до території нашого краю, а до приграничної області на кордоні Угорщини і Австрії у верхів'ях Дунаю, де вона згадується у писемних джерелах, починаючи з IX ст. [26, 119, пос. 8; 48, 191—207]. Це, правда, не означає, що рутенів у той час на території Угорщини не було. Вони могли потрапити сюди уже під час завоювання угорцями батьківщини [33, 143; 20], однак, і історичні події XI—XII ст. ст. були сприятливими для їх проникнення на територію Угорщини [56, 156].

На відсутність континуїтету між рутенами з однієї сторони і давніми слов'янами (VI—IX ст. ст.) — з другої, вказує і такий факт. Господарство слов'янського населення краю перед приходом угорців, мало зовсім інший характер, ніж у слов'ян—руських. В значній мірі це було зумовлене відмінними природними умовами їх проживання. Так, якщо господарський уклад древніх слов'ян

* Цікаво, що на території Східної Словаччини домінуючою є назва *Ruska*, *Ruszkooz* [63, 216—218], а це означає, що руські поселялися тут серед словаків, а не угорців.

базувався на землеробстві, полюванні і рибальстві та придоменному скотарстві, то рутени передгірської частини займалися кочовим скотарством [5, 153—154] не дарма, їх села належали до таких, які отримали "волоське" право [60, 103—105]

Нарешті, важливі відомості щодо походження закарпатських українців (русинів) дають антропология та етнография. Антропологічна картина населення Закарпаття, як зазначають дослідники, надзвичайно строката [40, 151]. Усе це говорить про те, що заснування русинських (українських) сіл нашого краю проходило різними напрямками і з різних територій. В цілому Закарпаття за даними антропологии може бути розділене на три зони: північно-західну, де домінують східнобалтійський та праслов'янський антропологічний тип; південно-східну з переважанням динарського типу і центральну — від Латориці до Хусту, де обидва типи змішуються. Цікаво, що подібний поділ спостерігається і серед населення Галичини, а це може пояснюватися тільки спільністю походження населення двох регіонів [40, 151]. Причому, стосовно населення Закарпаття один із дослідників Я. Гашпар встановив, що сучасне покоління українців не є прямими нащадками переселенців XIII ст., а у більшості випадків це імігранти XVIII ст. [40, 158]. Один із багаточислених доказів вищесказаного — дані статистики. Так, між 1720 та 1787 рр. населення правого берегу р. Тиси зросло на 320 відсотків. Поскілки природний приріст населення не відіграв тут вирішальну роль, то поповнення місцевого русинства можна зв'язати з еміграцією, передусім, з Галичини, де спостерігався надлишок населення [40, 154—156].

Поділ жителів краю в етнографічному плані теж нагадує картину, близьку до викладеної вище. Наявність тут різних етнографічних груп — долинян, бойків, лемків, а також гуцулів — свідчить про заселення краю в різний час і з різних територій. Той факт, що бойки, гуцули та лемки проживають на нашій території в незначній кількості, тоді як центри їхнього розселення знаходяться на північ від Карпат, доказує, що ці локальні групи є на Закарпатті прийдешніми, причому у досить пізній час [42, 72, 73; 38, 6, 7]. Більш проблематичне питання походження долинян. Немає сумнівів, що і їх батьківщиною є територія сучасних західних областей України, однак, конкретно з якого регіону вони походять, встановити досить важко. На думку одного із кращих знавців історії русинського населення Закарпаття Ш. Бонкало [38, 7] цією територією могла бути Волинь.

Отже, на основі аналізу даних цілого ряду наукових дисциплін можна сказати, що на території сучасного Закарпаття до приходу угорців (кін. IX ст.) проживало слов'янське (ймовірно південно- і західнослов'янське) населення. Після того, як тут з'являються угорці і поступово, уже з X ст., починають заселяти нові землі (процес заселення угорцями низовинної території Закарпаття тривав кілька століть [49, 415—417, 421—427, 492—496] і завершився на кін. XIII—поч. XIV ст. ст.), місцеве слов'янське населення з часом асимілюється і зменшується в кількісному відношенні, чому, зокрема, сприяло вторгнення у 1085 р. хана Кутеска [43, 168] а в 1241 р. — монголо-татар [37, 148, 150, 155]. У XIV—XV ст. ст. історичні джерела фіксують уже тільки окремих осіб, представників давньослов'янського населення краю [60, 338].

Свідчення історичних джерел, дані антропологии та етнографии, спостереження над територією поширення найранішніх і сучасних українських (русин-

ських) поселень — усе це говорить про заселення русинами (українцями) південних схилів Карпат уже після завоювання угорцями батьківщини. Особливо інтенсивно освоєння нових територій розпочинається у XIII—XIV ст. ст. і продовжується до XVIII ст. Саме на протязі цього відрізка часу із різних територій (Буковина, Галичина, можливо Волинь і Поділля) у різний час, на сучасну територію Закарпаття проникають слов'яни-руські (рутени, русини, українці), які незабаром починають складати основну масу населення краю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антошин Н. С., Закарпатская грамота 1404 года. // Наук. зап. Ужгородського держуніверситету. — Т. XIII, 1955.
- 1а. Бернштейн С. Б., Некоторые вопросы методики изучения проблем этногенеза славян. — В кн.: Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья: Лингвистика. История, Археология. — М.: Наука, 1984.
2. Бернякович К. В. Древнеславянские памятники Закарпатской области (СССР). — SA., 1957, 6. — № 2.
3. Владыков В., Рыбы Подкарпатской Руси и их главнейшие способы ловли. — Uzhgorod, 1926.
4. Владыков В., Местные народные названия рыб Подкарпатской Руси. — Науковий збірник тов. "Просвіта" в Ужгороді. Роч. V., 1927.
5. Гаджега В., Додатки к истории русинов и русских церквей в Марамарош. Студія исторично-архивна. Науковий збірник тов. "Просвіта" в Ужгороді. Роч. I. 1922.
6. Галас К. Й. До питання вивчення топоніміки Закарпаття. — Наук. зап. Ужгород. держуніверситету. — Т. XXVI: Діалектологічний збірник. — Вип. 2. 1957.
7. Галас К. Й. Про деякі назви населених пунктів Закарпаття. Там же.
8. Галас К. Й. Із спостережень над топонімікою Закарпаття. — Доповіді та повідомлення Ужгород, університету. № 3. — Сер. Філологічна., 1958.
9. Галас К. Й. З топоніміки Закарпаття. — Наук. зап. Ужгород. держуніверситету. — Т. XXXV., 1958.
10. Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках. К.: Наукова думка, 1981.
11. Дзендзелівський Й. О., Лінгвістичний атлас Українських народних говорів Закарпатської області УРСР: Лексика. Частина I. — Наук. зап. Ужгород. університету. — Т. XXXIV, 1958.
12. Дзендзелівський Й. О., — Лексичні дані про східних слов'ян на Закарпатті до X ст. — В кн.: Тези доповідей У міжвузівської республіканської славістичної конференції 25—30 вересня 1962 року. — Ужгород, 1962.
13. Дзендзелівський Й. О., Стан досліджень генези Українських діалектів // Мовознавство. — 1981. № 1.
14. Етимологічний словник української мови. — Т. I. К.: Наукова думка, 1982.
15. Котигорошко В. Г., Новые данные к изучению древней истории славян Закарпаття. — SA, 1977. № 1. — С. 81—99.
16. Лелекач М. М. Про приналежність Закарпаття до Київської Русі в X—XI ст. ст. — Наук. зап. Ужгород. держуніверситету. — 1949, 2.
17. Лелекач М. М., Проблеми історії Закарпаття феодальнокріпосницької епохи XI—XVII ст. ст. — Автореф. дис. канд. іст. наук. — Ужгород, 1958.
18. Мицюк О., Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Русі. — Т. I. — Ужгород, 1936.
19. Неедлы З. Р. История Закарпатской Руси до XVI столетия. — Известия Академии наук СССР: Серия история и философия. № 4 (1945).
20. Немет П., Образование пограничной области Боржавы. — В кн.: Проблемы археологии и древней истории угров. М.: Наука, 1972.
21. Панькевич І., До питання про класифікацію південно-карпатських говорів між Латорицею і Боржавою. — Науковий збірник тов. "Просвіта" в Ужгороді. — Рочник XI, 1933,
22. Пеняк С. І., Дослідження слов'янських і давньоруських пам'яток Ужгородського району. — В кн.: Методичний посібник для студентів з археології. — Ужгород, 1974.
23. Пеняк С. І. Ранньослов'янське і давньоруське населення Закарпаття VI—VII ст. — Київ: Наукова думка, 1980.

24. *Пеняк С. І.*, Новые раннеславянские памятники середины I тыс. н. э. в Закарпатской области УССР. — В кн.: Труды У международного конгресса археологов-славистов. — Том 4. Секція І. Древние славяне. — К.: Наукова думка, 1988.

25. *Пеняк С. И.*, Славянизация Верхнего Потисья в сб.: Тезисы докладов и сообщений совместной школы-семинара "Этнокультурные и этносоциальные процессы в конце I. тыс. до н. э. — первой половине I. тыс. н. э. на Юго-Западе СССР и сопредельных регионов. — Ужгород, 1985.

26. *Прицак О. И.*, Происхождение названия Ruś, Rus', — Вopr. языкознания. — 1991. № 6.

27. *Седов В. В.*, Славяне Восточной Европы VI—XIII вв. — М.: Наука, 1982.

28. *Трубачев О. Н.* Этногенез и культура древнейших славян: Лингвистические исследования. — М.: Наука, 1991.

29. *Фасмер М.*, Этимологический словарь русского языка. — Т. 3 — М.: Прогресс, 1987.

30. *Филин Ф. П.*, Образование языка восточных славян. — М — Л., 1962.

31. *Филин Ф. П.*, Происхождение праславянского языка и восточно-славянских языков. — Вopr. языкознания. 1980. № 4.

32. *Шушарин В. П.* Мадяры и славянские народы королевства Венгрии XI в. // Акта гунгарика. — 1992. № 2.

33. A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai. — 3. kiadás. Sajtó alá rendezte Györffy Gy. — Budapest, 1986.

33a. A nagymihályi és a sztárai Gróf Sztáray család oklevéltára. Kiadja gróf Sztáray Antal. Szk. Nagy Gyula. II. köt. — Budapest, 1889.

34. Anjoukori okmánytár. Szerk. Nagy Imre. I. köt. Budapest, 1878.

35. Anjoukori okmánytár. Szerk. Nagy Imre. II. köt. Budapest, 1881.

36. Anjoukori okmánytár. Szerk. Nagy Imre. III. köt. 1883.

37. A tatárjárás emlékezete. — Budapest, 1987.

38. *Bonkalo S.*, A kárpátaljai rutén irodalom és művelődés. 1935 Felvidéki Tudományos Társaság. 1. sor. 2. szám.

39. *Csánki D.*, Hunyadiak kora Magyarországon. VI. kötet. — Budapest, 1890.

40. *Gáspár J.*, A keleti szlávok antropológiája. Különös tekintettel a kárpátaljai ruszinokra. — Ungvár, 1944.

41. *Györffy Gy.*, Az árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. köt. A—CS. — Budapest, 1966.

42. *Hodinka A.*, A munkácsi görög katolikus püspökség története. — Budapest, 1910.

43. Képes krónika. — Budapest, 1986.

44. *Kiss L.*, Földrajzi nevek etimológiai szótára. — Budapest, 1978.

45. *Kiss L.*, Földrajzi nevek etimológiai szótára. — I. köt., — Budapest, 1988.

46. *Kiss L.*, Földrajzi nevek etimológiai szótára. II. köt. — Budapest, 1988.

47. *Knieszsa I.*, Magyarország népei a XI-ik században. — / n.: Emlék könyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. — II. köt. — Budapest, 1938, 367—472. old.

48. *Kristó Gy.*, Tanulmányok az Árpád-korról. — Budapest, 1983.

49. *Kristó Gy.*, A vármegyék kialakulása Magyarországon. — Budapest, 1988.

50. *Lehoczy T.*, Beregvármegye monográfiája. I. köt. — Ungvár, 1881.

51. *Lehoczy T.*, Beregmegyei helynevek. — Ethnographia, X, 1899, 99—100. old.

52. *Lehoczy T.*, A beregmegyei görögkatolikus lelkésziségek története a XIX. század végéig. — Munkács, 1904.

53. *Lehoczy T.*, Beregvármegye monográfiája. — Beregszász, 1918.

54. Magyarország története. I/1. — Budapest, 1984.

55. Máramaros vármegye egyetemes leírása. — Budapest, 1876.

56. *Melich J.*, A honfoglaláskori Magyarország. A magyar nyelvtudomány kézikönyve. I/6. — Budapest, 1929.

57. *Petrov A.*, Sbornik Fr. Pestyho „Helység névtára” — seznam osad v Uhrach z r. 1864—65 jako pramen historicko-demografických osadách. — Praha, 1927.

58. *Petrov A.*, Karpatoruské pomístní nazvy v pol XIX a z poc. XX st. — Praha, 1929.

59. *Stanislav J.*, K juznej a vyhodnej hranici slovenskeho osídlenia v stredoveku. — In: Spisy vedeckej spoločnosti pre zahraničných Slovákov. Číslo 1. — Bratislava, 1944.

60. *Szabó I.*, Ugocsa megye, Magyarország és nemzetiség. Tanulmányok a magyar népiségtörténet köréből. I/1. — Budapest, 1937.

61. *Szulincsik L.*, Mikor történt a kárpátaljai rutének betelepülése hazánkba. — Ungvár, 1918.

62. *Zsathovics K.*, A magyarországi oroszok történetírásának története. — Századok, 1890, 568—573, 644—660. old.

63. *Valyi A.*, Magyarországnak leírása. III. köt. — Buda, 1799.

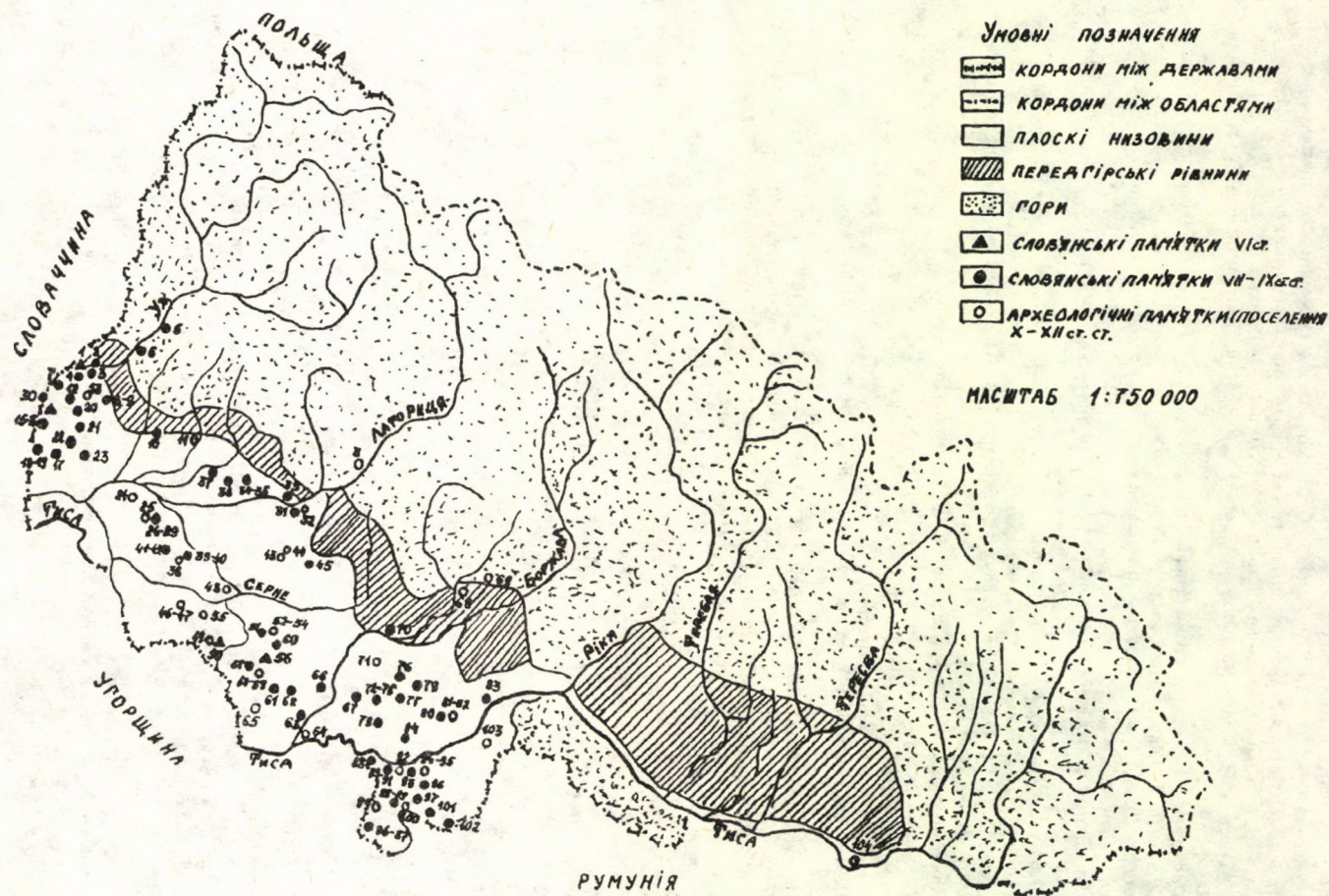

Рис. 1

Карта поширення слов'янських пам'яток Закарпаття VI—XII ст. ст.

Ужгородський р-н

1. Ужгород, ур. Галаго
2. Ужгород, Радванка
3. Ужгород, ур. Вербінки
4. Ужгород, вул. Перемоги
5. Кам'яниця, ур. Скалка
6. Оріховиця, ур. Валащинець
7. Сторожниця, ур. Тарнівцьке Поле
8. Великі Лази
9. Великі Лази
10. Глибоке, ур. Ставлінець
11. Середне
12. Холмок, ур. Форраш і Дічкеш
13. Баранинці, ур. Руня
14. Галоч, ур. Біле Поле
15. Комарівці, ур. Церковний Горб
16. Комарівці, ур. Равасюк
17. Струмківка, ур. Нодь Бокош
18. Солонці, ур. Дийнеш
19. Солонці, ур. Таг
20. Коритняни, ур. Ірташ
21. Часлівці, ур. Теметев і Ніреш
22. Ратівці
23. Малі Геєвці, ур. Онг
24. Мала Добронь, ур. Паті Домб
25. Велика Добронь, ур. Араньош Домб
26. Велика Добронь, пд. околиця села
27. Велика Добронь, Тваринницька ферма
28. Велика Добронь, по дорозі на Часлівці
29. Велика Добронь, ур. Біров Регез
30. Павлове, ур. Лука Хаза

Мукачівський р-н

31. Мукачево
32. Мукачево
33. Клячаново, ур. Під Обучем
34. Ракошино
35. Ракошино
36. Червєньово, ур. Відейк ердев
37. Зняцєве, ур. Мертвецький
38. Баркасово, ур. Нілош
39. Баркасово, ур. Гержень
40. Баркасово, ур. Надь Мезєв
41. Рівне, ур. Бодовейг
42. Рівне, ур. Кіш Мезє
43. Дрисина, ур. Балоца
44. Дрисина, ур. Мала Гора
45. Ліскове, ур. Кендердомб

Берегівський р-н

46. Деренковець, ур. Ферми
47. Деренковець, ур. Брумер
48. Гараздівка
49. Дідове, ур. Товвар
50. Дідове, ур. Кіштовтелек
51. Іванівка, ур. Адьогош
52. Іванівка, траса газопроводу
53. Іванівка, ур. Чак
54. Іванівка, ур. Оссу
55. Заставне, ур. Ководомб
56. Берегово, ур. Моринц Лаз
57. Берегово, ур. Самбокош
58. Берегово, ур. Кірайгід
59. Берегово, Буча, ур. Ересвень
60. Затишне
61. Бакта, ур. Сейпоссоньдомб
62. Мужієве, ур. Кіш Мезев
63. Боржава, ур. Корог
64. Вари
65. Чома, ур. Фодортог
66. Квасове, ур. Город
67. Орсієво, ур. Кодач

Іршавський р-н

68. Іршава, ур. Стремтура
69. Осій, ур. Хомовиця
70. Хмільник, ур. Лази

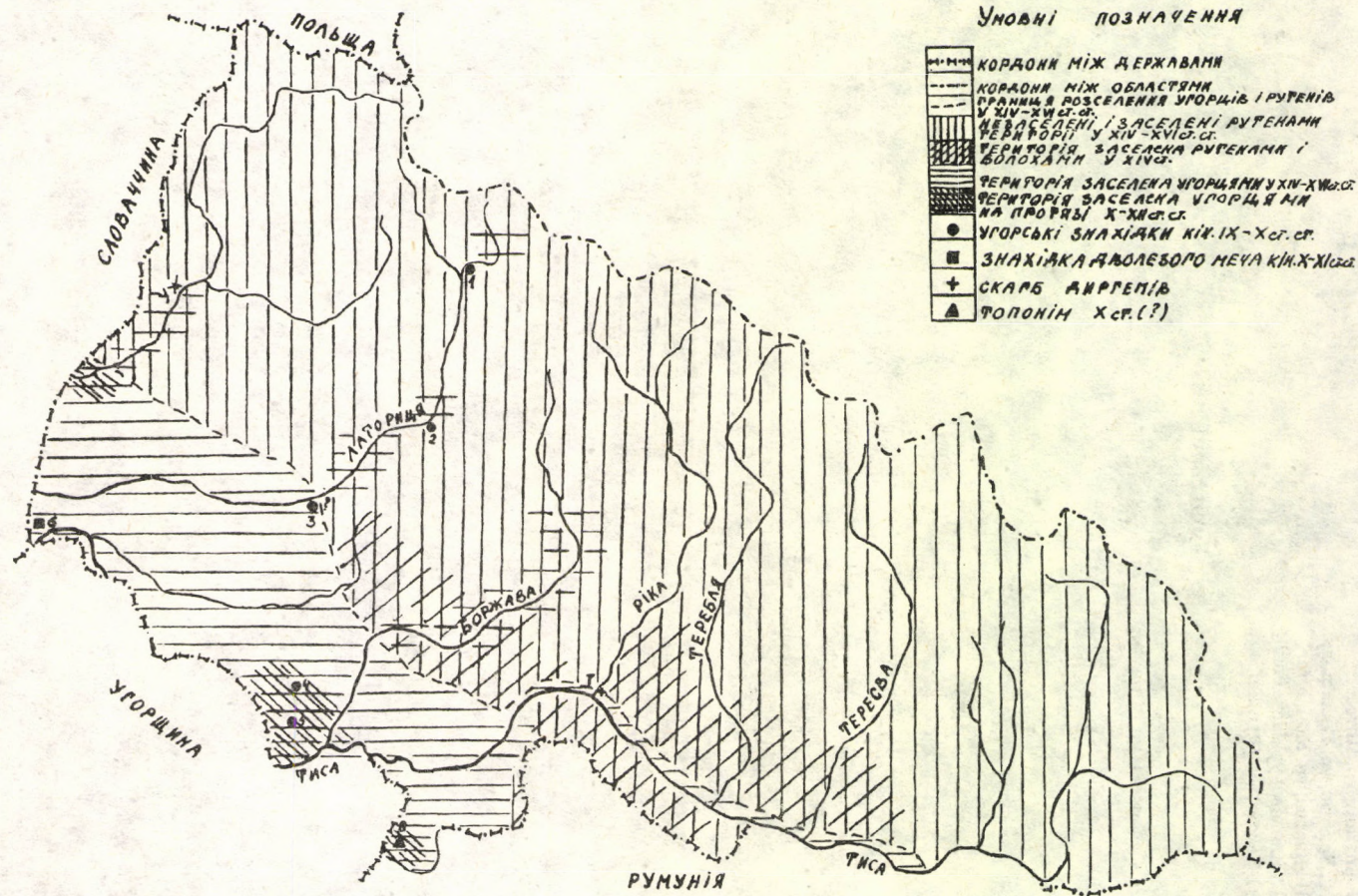
Виноградівський р-н

71. Шаланки, ур. Фізеш
72. Перехрестя, ур. Блоутог
73. Перехрестя, ур. Фолументе
74. Перехрестя, ур. Шампагоня
75. Перехрестя, ур. Бототог
76. Вербовець, ур. Ніреш
77. Матієво, ур. Лази
78. Нове Село, ур. Мочкаш
79. Олешник, ур. Мочар
80. Виноградово, ур. Ігрицьке Поле
81. Виноградово, ур. Канків
82. Виноградово, ур. Червона Тоня
83. Мала Копаня, ур. Городище
84. Тростник, ур. Керест табло
85. Велика Паладь, ур. Гомок Баня
86. Заболоття, ур. Шомодітог
87. Заболоття, ур. Петеркетог
88. Бобове, ур. Сад
89. Петрово, ур. Лаз
90. Петрово, ур. Чікош Тов
91. Петрово, ур. Чікош Тов
92. Петрово, ур. Чатов
93. Дівичне
94. Дівичне, ур. Ордоньод

- 95. Дівичне, ур. Біля лісу
- 96. Затисівка, ур. Біля груші
- 97. Чапа, ур. Бланко Тоня
- 98. Братово, ур. Гододі Тог
- 99. Братово, ур. Потро
- 100. Братово, ур. Весетфолу
- 101. Дяково, ур. Мондічтог
- 102. Клинове, ур. Нодайшош
- 103. Теково, ур. Фоглаш

Тячівський р-н

- 104. Солотвина, ур. Читаття

**Карта розселення угорського та слов'янського
(рутенського, русинського, українського) населення
на території сучасного Закарпаття в епоху
середньовіччя**

1. Підполоззя (Воловецький р-н)
2. Свалява
3. Мукачево
4. Берегово — Мала Гора
5. Чома (Берегівський р-н)
6. Соломоново (Ужгородський р-н)
7. Хуст
8. В. Паладь, урочище Соболч домб.

Kobály J. V.

**KÁRPÁTALJA JELENLEGI TERÜLETÉNEK NÉPEI A KÖZÉPKORBAN
(A KÁRPÁTALJAI SZLÁV—OROSZ ÓSLAKOSSÁG KÉRDÉSÉHEZ)**

Rezümé

Kárpátalja középkori történetének egyik legvitatottabb problémája a helyi rutén (ruszin, ukrán) lakosság „autochtonizmusának” a kérdése.

A probléma már majd három évszázada foglalkoztatja a különböző tudományágak kutatóit. Ez utóbbiak egy része kiáll amellett, hogy a rutének területünkön még a magyar honfoglalás előtt telepedtek le, míg a tudósok másik csoportja úgy véli, hogy a ruténség tényerése csak a XIII. századtól kezdve vált számottevőbbé. E két vélemény között mintegy kapocsként áll az a nézet, miszerint Kárpátalján a magyarok bejövetele előtt laktak ugyan rutének, ám mellettük más szláv etnikumú népeség is élt.

Részünkről a probléma megoldását a régészeti, toponimikai, nyelvészeti, embertani, történelmi, néprajzi és más tudományágak adatainak az egybevetésével próbáltuk elősegíteni. Az eredmények, dióhéjban, ekként foglalhatók össze:

- A régészeti anyag egyértelműen azt bizonyítja, hogy Kárpátalján a VI—IX. sz. folyamán szlávok laktak;
- A helynevek vizsgálata kimutatta, hogy azok a toponímák, melyek a hajdani ósláv telepedési területen találhatók (ez Kárpátalja síkvölgyi része), legtöbb esetben, amikor ezt meg lehet állapítani, nyugati és déli szlávokra utalnak (például Szedlice, Balaca, Balathon, Belegrád stb.);
- Kárpátalja magyarokkal való benépesítése már közvetlenül a honfoglalás után, a X. században kezdődött el (a csomai temető), és a XIV. század kezdetére már az egész síkvölgyi részre terjedt ki;
- a honfoglalás előtt szláv települési terület és az első (a XIV. sz.-ban) ruténlakta terület között nincsen kapcsolat és ez egyértelművé teszi a kontinuitás hiányát a IX. századi szlávok és a XIII—XIV. századi rutének között;
- történelmi, néprajzi és embertani adatok a rutének hazáját a Kárpátoktól északra jelölik meg és alátámasztják kései, főleg XIII—XIV. sz. területünkön való megjelenését.

ЛУКАЧ Б. И.

(Киев)

РАЗВИТИЕ ВЕНГЕРСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В 1948—1955 гг.

После установления в 1948 г. диктатуры пролетариата венгерские коммунисты взяли курс на социалистическое переустройство страны, что нашло отражение в програмном заявлении Венгерской партии трудящихся, принятом на II съезде [21, 537—547].

Одной из главных задач социалистического строительства было осуществление индустриализации, которая считалась основным методом построения экономической базы социализма. Индустриализация Венгрии, как и других стран Восточной Европы, явилась исторически назревшим, экономически необходимым процессом, особенно актуальным ввиду того, что Венгрия была аграрно-промышленной страной. Только индустриализация могла обеспечить подъем всей экономики, занятость населения, рост жизненного уровня, использование преимуществ участия в международном разделении труда.

Предпосылкой успешного решения социалистической индустриализации считались ликвидация многоукладности экономики, завершение начавшегося еще в годы демократического переустройства страны, создания новой государственной машины и дальнейшего укрепления единства всех демократических сил страны.

Развитие новых общественных отношений в Венгрии открыло возможность для национализации всех крупных промышленных предприятий уже весной 1948 г. 25 марта 1948 г. был принят закон, согласно которому национализировались все промышленные предприятия с числом рабочих 100 и более, а также ряд предприятий, необходимых для организации отдельных отраслей промышленности, с меньшим числом занятых. Национализация всей промышленности закончилась в конце 1949 г., когда была ликвидирована частная собственность на предприятия с числом рабочих более 10 человек. [7, 191—199; 202—209].

Параллельно с выполнением трехлетнего плана ВПТ предпринимала энергичные меры по реорганизации национализированных предприятий и отраслей промышленности в соответствии с требованиями социалистической экономики. В мае 1948 г. было учреждено 29 промышленных управлений (главков), подчиненных отраслевым министерствам, которые совместно с Плановым управлением и созданным в начале 1949 г. Советом народного хозяйства, как высшим экономическим органом правительства, осуществляли так называемое плановое руководство народным хозяйством.

Введение планового хозяйства, самоотверженный труд миллионов дали на первом этапе хорошие результаты. Плановые задания первого года трехлетки были в основном перевыполнены. Промышленное производство уже в конце 1948 г. превысило уровень 1938 г. — на 6%. Восстановление народного хозяй-

ства в основном было завершено. Эти успехи показали возможность выполнения плана в более короткий срок и уже весной 1948 г. ВПТ выступила с инициативой завершить трехлетку за два с половиной года [25,19]. Совет профсоюзов призвал всех промышленных рабочих включиться в движение за досрочное выполнение плана [28]. В соответствии с этим решением правительство дало указание плановым органам пересмотреть все плановые наметки с тем, чтобы выполнить план в декабре 1949 г.

Трехлетний план прежде всего был планом восстановления народного хозяйства. Вместе с тем он предусматривал и некоторые структурные изменения, прежде всего более быстрое развитие промышленности и в особенности тяжелой индустрии. В соответствии с этим планировались и государственные капиталовложения, эффективность которых предполагалось повысить путем их экономного использования, снижения себестоимости продукции, роста производительности труда.

Благодаря самоотверженному труду рабочего класса, крестьянства и поддерживавшей их интеллигенции первый трехлетний план развития народного хозяйства Венгрии был перевыполнен в большинстве отраслей народного хозяйства уже к концу 1949 г. Валовое промышленное производство превысило уровень 1938 г. на 28%, в том числе в государственной промышленности — на 37%. Социалистический сектор промышленности, в котором было занято 71,3% рабочих [2,41—42], дал почти 92% всей промышленной продукции страны [13,158]. Производительность труда в промышленности увеличилась на 18% [1,41]. Закончилось также и восстановление железнодорожного, водного и автобусного транспорта. В 1949 г. на железных дорогах Венгрии двигалось столько же вагонов, как и до войны, а паровозов — больше. Были восстановлены все старые мосты (кроме одного в Будапеште) и построен ряд новых. Темпы роста промышленного производства в Венгрии были весьма высокими и по сравнению с другими европейскими странами. Например, в 1948 г. по увеличению производства промышленной продукции на душу населения по сравнению с 1935—1938 гг. впереди Венгрии шли только Швеция и Великобритания [16,242]. Доля промышленности в национальном доходе возросла с 38,2% в 1938 г. [17,318] до 44,8% в 1950 г. [19,30]. Важнейшим итогом трехлетки была ликвидация безработицы.

После достижения экономического уровня довоенных лет на повестку дня встало преобразование и обновление экономической структуры страны. Это означало прежде всего необходимость быстрого развития промышленности. Задачи страны по осуществлению индустриализации нашли отражение в пятилетнем плане развития народного хозяйства на 1950—1954 гг., который должен был стать важным этапом на пути к социализму [7,132—134].

Первый пятилетний план предусматривал: ускорение индустриализации Венгрии, и в первую очередь развитие тяжелой промышленности как главного условия развития легкой промышленности, механизации и социалистической реорганизации сельского хозяйства, модернизации транспорта; ликвидацию отсталости сельского хозяйства, повышение его доходности с целью обеспечения населения продуктами, а промышленности — сырьем; повышение жизненного уровня народа; подготовку новых кадров из рядов рабочих и крестьян; укрепление армии и оборонной мощи страны; преобразование Венгрии из аг-

рарно-индустриальной в индустриально-аграрную страну, в экономике которой решающий вес принадлежал бы промышленности и одновременно имелось бы развитое сельское хозяйство [7,133—134].

План намечал увеличение общего объема промышленного производства на 84,4%: в тяжелой промышленности — на 104,3%, в легкой — на 72,9%. Сельскохозяйственная продукция должна была возрасти на 42,2%. За годы пятилетки предполагалось повысить производительность труда на 50%, а себестоимость промышленного производства снизить на 25%, благодаря новым капиталовложениям на сумму в 50,9 млрд. форинтов [7,144], техническому развитию производственного оборудования, реорганизации предприятий и отраслей промышленности, специализации, стандартизации, рационализации, дальнейшему развитию новаторского движения, трудового соревнования, движения передовиков производства, стахановского движения и системе сдельной оплаты труда.

Сумма национального дохода в 1954 г. должна была достигнуть 163% национального дохода 1949 г. При этом намечалось с 1949 по 1954 г. повысить участие промышленности в национальном доходе с 47,7 до 58,7%, что также должно было отразить изменение экономической структуры Венгрии и превращение ее из аграрно-индустриальной в индустриально-аграрную страну.

Жизненный уровень народа за 1950—1954 гг. предполагалось повысить на 35% и, таким образом, достигнуть в 1954 г. 185% среднего довоенного жизненного уровня [7,134—136].

Трудящиеся Венгрии встретили план с воодушевлением и с энтузиазмом взялись за его выполнение. Уже в 1950 г. они достигли заметных результатов. Национальный доход в 1950 г. возрос на 20,6%, объем выпуска всей промышленной продукции увеличился на 27% вместо 21,4% по плану [20,200], а в тяжелой промышленности — на 36,2% [29].

Это было значительное достижение. Однако страна столкнулась с рядом трудностей объективного и субъективного характера, которые привели к ряду просчетов и потерь. Просчеты в экономической политике обычно объясняются: 1) переоценкой достижений первого года пятилетки; 2) стремлением к самообеспечению; 3) недостаточным использованием возможности сотрудничества с СССР. И, как ни странно, эти выводы июньского (1953 г.) пленума ЦК ВПТ до конца 80-х годов повторялись как в трудах советских, так и некоторых венгерских историков.

В то же время анализ осуществления индустриализации в ВНР показывает, что это слишком упрощенный подход: 1) что касается стремления к самообеспечению, то оно касалось всех социалистических стран; 2) неубедителен и второй тезис, ибо, на наш взгляд, именно помощь СССР дала возможность выдвинуть и частично осуществить планы индустриализации; 3) ошибка заключалась не в переоценке итогов первого года пятилетки и даже не только в нарушении закона пропорционального развития народного хозяйства в целом, т. е. между развитием промышленности и сельского хозяйства.

Так, выдвинув задачу индустриализации на основе первостепенного развития тяжелой промышленности, первый пятилетний план недостаточно внимания уделял развитию легкой и пищевой промышленности. Из 21,3 млрд. форинтов капиталовложений в промышленность в легкую и пищевую промыш-

ленность намечалось направить только 3 млрд. [7,134]. Но уже в первый год пятилетки диспропорции возникли в тяжелой промышленности: между обрабатывающей промышленностью, с одной стороны, и производством электроэнергии, топлива и первичных материалов, с другой. Если производство тяжелой промышленности в целом увеличилось на 36,2%, а производство тяжелого машиностроения — на 46,5%, то угледобыча возросла лишь на 13%, производство электроэнергии — на 20,7%, а добыча нефти даже снизилась [29]. План 1950 г. выполнялся с большими трудностями, прежде всего за счет увеличения числа рабочих, а часто и за счет непомерного увеличения сверхурочных работ. Чтобы выполнить план, на некоторых предприятиях стали работать по 12 часов в сутки, что не могло не привести к ухудшению качества продукции [8,152].

Все это требовало от партийного и государственного руководства осмительного и вдумчивого подхода к вопросам дальнейшего развития венгерской экономики. Однако этого не произошло. Переоценив успехи первого года пятилетки, II съезд ВПТ, состоявшийся в конце февраля 1951 г., резко повысил плановые задания. Новый план, утвержденный Государственным собранием, предусматривал уже освоение новых капиталовложений на сумму не в 51 млрд., а в 80 млрд. форинтов. В соответствии с пересмотренным вариантом плана промышленное производство в целом должно было возрасти не на 86,4%, а на 210%, в том числе тяжелая промышленность — на 280%, машиностроение — на 290%. Сельскохозяйственное производство намечалось увеличить вместо 42,2% по первоначальному плану на 54%. Соответственно были повышены плановые показатели роста благосостояния населения с 35% до 50% [22,61—66].

Следует отметить, что пересмотр пятилетнего плана в первые месяцы после II съезда ВПТ вызвал у трудящихся страны энтузиазм и трудовой подъем. Однако вскоре выяснилось, что, как отмечал член Политбюро ЦК ВСРП Деже Немеш, повышение показателей не имело реальной основы, а было вызвано серьезными ошибками в планировании, которые затрудняли рост народного хозяйства [9,46].

Пересмотренный план диктовал такие темпы роста промышленного производства (в среднем на 25,4% в год), каких не знала и не знает история [26,149].

Выполнить напряженный план предполагалось прежде всего за счет увеличения капиталовложений и увеличения численности занятых в промышленности. В то же время игнорировалась ограниченность источников для новых капиталовложений, нехватка собственных энергетических и сырьевых ресурсов, что, в свою очередь, создавало серьезные трудности во внешней торговле [18,36].

В ходе выполнения пятилетнего плана нарушался закон пропорционального развития народного хозяйства. За годы пятилетки в сельское хозяйство было направлено только 13% всех капиталовложений [16,247]. Развитие промышленности велось также без учета особенностей страны. Появилось излишнее стремление к самообеспечению. Развитие промышленности не опиралось в достаточной степени на экономическое сотрудничество с другими странами, не направлялось на повышение эффективности этого сотрудничества и лучшее использование его в интересах Венгрии [9,48]. Была нарушена пропорция между тяжелой и легкой промышленностью. Львиная доля промышленных

капиталовложений (92,3%) направлялась на развитие тяжелой промышленности, а в легкую и пищевую, которые в 1949 г. достигли только 86—93% довоенного уровня, поступало только 7,7% [18,31]. Вместе с тем, развитие тяжелой промышленности отождествлялось с максимальным развитием горнодобывающей, металлургической и металлообрабатывающей промышленности, поскольку было решено превратить Венгрию в "страну железа и стали". За годы пятилетки эти отрасли получили 52,8% капиталовложений тяжелой промышленности. Однако мощности первых двух отраслей росли значительно медленнее, чем металлообрабатывающая промышленность: соответственно на 311%, 150% и 637%. Такой быстрый рост мощностей металлообрабатывающей промышленности и более интенсивное использование имеющихся уже мощностей не могли не привести к обострению проблемы обеспечения сырьем и, как это ни парадоксально, реализации готовой продукции. В то же время не уделялось должного внимания развитию таких важных отраслей как элетротехника слабых и сильных токов, приборостроение, точная механика и др. Капиталовложения в эти отрасли составили только 3,9% всех капиталовложений в промышленность. Инфраструктура была вообще запущена [15,72—73].

Чрезмерно широкий ассортимент изделий, выпуск которых наметил первый пятилетний план, приводил к большой дороговизне их производства, поскольку выпускались они часто в небольшом количестве, несерийно. Хозяйственная политика не учитывала таких важнейших факторов производства как себестоимость, прибыль, рентабельность. В 1951 г. даже был выдвинут тезис о том, что капиталовложения всегда определяются политическими соображениями, а хозяйственные показатели играют второстепенную роль. Не уделялось должного внимания и обновлению устаревшей техники, отрицался моральный износ техники. В годы пятилетки расходы на капиталовложения в строительство новых объектов в 5,2 раза превысили расходы на машинное оборудование, на развитие которого выделили только одну пятую часть капиталовложений, причем реализация оборудования затруднялась. Стремление к скачку любой ценой проявилось и в том, что 50% амортизационных отчислений также обратили на новые капиталовложения, которые, однако, в большинстве случаев не дали ожидаемого экономического эффекта [16,249]. Так, капиталовложения, введенные в действие за годы первой пятилетки, увеличились на 305,3%, а производство промышленной продукции возросло только на 255%, да и то примерно наполовину за счет роста численности рабочих. Что касается строительства новых предприятий, то их доля была вообще ничтожной: из всех капиталовложений на их строительство и введение в действие было израсходовано 20% капиталовложений, а рост производства за их счет составлял только 4,5%. Правда, эта болезнь касалась не только ВНР, но и других вступивших на социалистический путь стран.

К тому же большинство новых строек не было подготовлено должным образом. Например, на половину объектов, строительство которых началось в 1952 г., либо совсем не было проектной документации, либо она была подготовлена только частично. В результате этого действительные расходы на их возведение значительно превысили планируемые. Так, строительство Хайечабайского цементного завода и Тисайского химического комбината обошлось почти в два раза дороже, чем планировалось. Сооружение объектов затягивалось, рос объем незавершенных строек. Если объем неразвершенных капиталовложений в 1949

г. составлял только 0,4 млрд. форинтов, то в конце 1951 г. — 5 млрд., а в сентябре 1953 г. — 14 млрд., т. е. больше половины [25,39].

Развитие производства также тормозили все более усиливавшиеся бюрократические методы руководства промышленностью. Это проявлялось не только в том, что все плановые задания спускались сверху, часто и произвольно менялись (например, план развития промышленности на 1953 г. поправляли 225 раз [18,39], но еще в большей степени в составлении Госпланом, министерствами так называемых обязательных производственных инструкций, до мельчайших подробностей предписывавших промышленным предприятиям, каким образом следует проводить все технологические процессы [5,18—20]. Эти инструкции, чаще всего разработанные "без отрыва" от письменных столов, сковывали самостоятельность и инициативу рабочих и инженерно-технического персонала и в конечном итоге тормозили развитие промышленности.

Ошибки в хозяйственной политике тесно переплетались с ошибками, допущенными в политической и культурной жизни, и усугублялись атмосферой культа личности [6,591].

Все это не могло не привести к трудностям как экономического, так и политического характера. В 1951 г. промышленное производство еще увеличивалось быстрыми темпами. Оно возросло на 27%, а сельскохозяйственное — на 16%. Однако темпы роста национального дохода упали с 21% в 1950 г. до 17% в 1951 г., что свидетельствовало о снижении эффективности производства [25,38; 3,19—23]. Вместе с тем не был выполнен план по ряду важнейших отраслей промышленности: угольной, сталелитейной, добыче нефти, производству железнодорожных вагонов, тракторов, азотных удобрений и т. д. [31]. В 1952 г. промышленное производство в целом росло, а национальный доход по сравнению с предыдущим годом даже снизился [3,19; 3,23]. План по выплавке стали, производству паровозов, тракторов, станков и ряда других изделий не был выполнен.

Сельское хозяйство, не получившее даже запланированных капиталовложений, оказалось в тяжелом положении. Валовый сбор сельскохозяйственных продуктов только в 1951 г. был на 6,5% выше, чем в 1938 г. В остальные годы он не достигал даже довоенного уровня. Это, в свою очередь, привело к трудностям в снабжении быстро растущего городского населения. В 1951 г. вновь пришлось ввести карточную систему на важнейшие продовольственные продукты и товары широкого потребления [32].

Трудности, переживавшиеся сельским хозяйством, проистекали не только оттого, что на его развитие ассигновалось лишь 13% всех капиталовложений. Из года в год сокращались средства на механизацию сельского хозяйства. Так, капиталовложения в сельское хозяйство увеличилось с 950,5 млн. форинтов в 1950 г. до 2 220,5 млн. в 1953 г., а средства, отпускаемые на механизацию, в тот же период сократились с 506,3 млн. форинтов до 371,9 млн. форинтов, т. е. с 53,2% до 16,8% [13,160]. Темпы роста сельскохозяйственного машиностроения значительно отставали от роста всей машиностроительной промышленности, продукция которой в 1950—1954 гг. увеличилась на 647%. Рост сельскохозяйственного машиностроения составлял только 178,1%, а его доля во всей машиностроительной промышленности в 1949—1951 гг. составляла всего лишь около 5% (без учета тракторов-тягачей), что в 1952—1953 гг. сократилось до 4,9%

[13,261]. Тракторный парк страны топтался на месте. В сельском хозяйстве Венгрии в 1942 г. насчитывалось 10544, в 1948 г. — 14400, а в 1953 г. — 14149 тракторов [37,35; 17,267—269], причем 23,8% тракторов было изготовлено до 1945 г. и в конце 1953 г. более одной четверти из них могли выполнять работы только на месте [13,62]. Поэтому, хотя и шел процесс определенного развития материально-технической базы МТС, они не в состоянии были выполнять стоящие перед ними задачи по оказанию помощи селу.

Хотя уже в конце 1951 г. карточную систему удалось отменить, подъема жизненного уровня населения не произошло. В 1952 г. цены на товары первой необходимости резко возросли [28,957]. Реальная заработная плата рабочих в 1951 г. составляла только 89,7% от уровня 1949 г., в 1952 г. — 82,3%, в 1953 г. — 87% [19,243], т. е. была значительно ниже, чем в довоенной Венгрии. Реальные доходы крестьян в 1952 г. составляли только 66% от уровня 1949 г. В 1950—1953 гг. потребление продовольствия в стране снизилось на 13% (23а, 57). Ухудшилось качество питания, особенно рабочих. В 1953 г. потребление продуктов животноводства на одного рабочего оказалось на 20% меньше, чем в 1938 г. Из-за отставания легкой промышленности снизилось потребление промышленных товаров первой необходимости. Например, в 1953 г. потребление обуви на одного рабочего составляло только 65% от уровня 1938 г. [13,352]. В возникновении трудностей в снабжении населения товарами легкой промышленности большую роль сыграли "успехи" в ликвидации мелкой частной промышленности. Если в 1948 г. в мелкой кустарной промышленности трудилось 339 тыс. человек, то в феврале 1953 г. — только 53 тыс., что не могли компенсировать 112 тыс. человек кооперативной и местной промышленности [9,53].

Одним из последствий материальных затруднений явился резкий рост текучести рабочей силы на промышленных предприятиях, ослабление трудовой дисциплины, возрастание числа прогулов и т. п. Например, за 9 месяцев 1951 г. в области Бараня приняли на работу 1000 шахтеров, а уволилось столько же. В 1951 г. только в государственной промышленности поменяли место работы 62500 человек. За первую половину 1952 г. в области Боршод в одной лишь металлургической промышленности было зарегистрировано 25168 прогулов, а в строительной — 32500. В 1951 г. простои машин и оборудования в металлургической промышленности возрасли на 14%, а в машиностроительной — на 70% [14,322].

Все это повлекло за собой медленное повышение производительности труда и замедление темпов роста производства. В 1949—1953 гг. лишь 28% прироста промышленной продукции было обеспечено за счет повышения производительности труда, а 72% — за счет увеличения численности занятых на производстве [14,320].

Весной и летом 1953 г. стало совершенно очевидно, что в жизни страны, прежде всего экономической, накопились такие трудности, которое необходимо устранить.

В июне 1953 г. пленум ЦК ВПТ рассмотрел политическое и экономическое положение в стране. Было признано, что одной из главных причин возникших трудностей были неправильные методы хозяйственного руководства, выдвижение и формирование таких темпов индустриализации, которые не соответствовали экономическим возможностям страны и не только не содействовали росту

жизненного уровня трудящихся, а, наоборот, вызывали его снижение [25, 565—566]. Докладывая о решениях пленума на собрании будапештского партактива 11 июля 1953 г., М. Ракоши признал также ошибочность преждевременного резкого свертывания мелкой частной промышленности, приведшее к тому, что "настоящее время во многих селах нет ни парикмахера, ни кузнеца, ни сапожника, и зачастую для того, чтобы подковать лошадь или подбить себе подметки на башмаки, нужно отправляться в соседнее село, а то и в районный центр" [11, 183].

Пленум высказался за сокращение промышленных капиталовложений, чтобы путем их перегруппирования обеспечить развитие сельского хозяйства и последовательное повышение жизненного и культурного уровня трудящихся. Предусматривалось и устранение диспропорций между отраслями промышленности, причем больший, чем ранее, упор делался на развитие легкой и пищевой промышленности [24, 7].

Таким образом, июньский пленум (1953 г.) ЦК ВПТ сделал правильные выводы и наметил меры для исправления допущенных ошибок, хотя и не подверг глубокому анализу причины их появления, что дало возможность для самого различного их толкования. Решения пленума не были опубликованы в печати. О их содержании стало известно только из выступлений И. Надя на заседании Государственного собрания ВНР 4 июля 1953 г. М. Ракоши остался первым секретарем ЦК партии, на посту председателя Совета Министров его сменил Имре Надь, высказавший свое несогласие с политикой клики Ракоши еще в 1949 г., но затем, хотя и ненадолго, сам ставший проводником этой политики. Возглавив правительство, И. Надь пытался осуществить свои взгляды на практике. М. Ракоши и его окружение медлили с открытым признанием и главное — исправлением — своих ошибок, а М. Фаркаш стал одним из активных сторонников И. Нады [21, 211].

В партийном и правительственном руководстве наступил период проволочек и политики беспринципных компромиссов. Со второй половины 1953 г. часть вскрытых ошибок начала устраняться, но настолько медленно и непоследовательно, что это подрывало творческую энергию трудящихся. Этим объясняется, например, тот факт, что несмотря на значительное повышение в 1953—1954 гг. реальной заработной платы, производительность труда рабочих в промышленности в 1954 г. снизилась на 1,5% по сравнению с 1953 г. [34]. В итоге возросла себестоимость продукции. В 1954 г. продукция фабрично-заводской промышленности составляла только 93% от уровня 1953 г., хотя число занятых на предприятиях увеличилось на 33 тыс. рабочих и служащих [26, 43].

Однако сокращение капиталовложений в тяжелую промышленность на 41,1% [15, 72] привело к тому, что прекратилось строительство таких важных, с точки зрения развития всей экономики страны предприятий, как Дунайский цементно-известковый комбинат, коксовальный и англомерационный заводы в Сталинвароше, глиноземный завод в Айке. Законсервировали строительство метро в Будапеште, в которое к тому времени уже вложили 967 млн. форинтов. По данным ЦСУ, степень готовности 325 законсервированных объектов составляла 20—50%, а 232 — 50—90% [13, 101]. Зачастую консервация обходилась дороже, чем требовалось средств для завершения строительства.

Таким образом, в годы первой пятилетки экономическое развитие Венгрии происходило неравномерно и сопровождалось рядом трудностей. Но несмотря

на то, что плановые задания не были полностью выполнены, вследствие быстрого развития промышленности Венгрия превратилась из аграрно-индустриальной в индустриально-аграрную страну. В 1954 г. 68,2% национального дохода страны дала промышленность, которая за пять лет увеличилась на 50,3% [40,9].

В 1950—1954 гг. промышленное производство возросло на 131%, в том числе продукция машиностроительной промышленности — в 3,5 раза [4,40]. За пять лет было сдано в эксплуатацию 75 крупных предприятий. Среди них такие известные, как Дунайский металлургический комбинат, Чепельский трубопрокатный завод, Глиноземный завод в Алмашфюзите, машиностроительный завод "Вакуумтехника", электростанция им. 7 ноября в Иноте, Боршодская ТЭЦ, Тисаментский химический комбинат и многие другие [12,18].

Весной 1955 г. догматикам из ВПТ во главе с М. Ракоши удалось взять реванш. И. Надь, как "правый оппортунист" был выведен из Центрального Комитета, снят с поста председателя Совета Министров, а затем исключен из партии. Группа Ракоши-Герэ вновь вернулась к своей антинародной политике, конец которой положило лишь народное восстание 1956 г.

ЛИТЕРАТУРА

1. Венгерский статистический справочник. 1956. — Будапешт, 1956.
2. Венгерский статистический справочник. 1963. — Будапешт, 1963.
3. Венгерский статистический справочник. 1970. — Будапешт, 1970.
4. Венгрия 1966. — Будапешт, 1966.
5. Информационный бюллетень ЦК ВПТ. 1951, № 41—42.
6. *Капар Янош*. Избранные статьи и речи (1957—1960 гг.). — М., 1960.
7. Конституция и основные законодательные акты Венгерской Народной Республики. — М., 1951.
8. *Нежинский Л. Н.* Очерки истории народной Венгрии. — М., 1969.
9. *Немеш Деже*. Венгрия 1945—1961. — М., 1962.
10. Развитие народного хозяйства Венгерской Народной Республики (статистические показатели). — М., 1957.
11. *Ракоши Матиас*. Статьи и речи. — Т. II. — М., 1956.
12. Цифры говорят. Венгрия на пути строительства социализма. — Будапешт, 1960.
13. Adatok és adalékok a népgazdaság fejlődésének tanulmányozásához. 1945—1955. — Budapest, 1957.
14. *Ács Ferencné*. A gazdasági-politikai akciók // Népművelési értesítő. — 1969. — 4. sz.
15. *Bán Sándor*. Az ipari termelési kapacitások kérdései. — Bp., 1960.
16. *Berend T. Iván, Ránki György*. A magyar gazdaság száz éve. — Bp., 1972.
17. *Fazekas Béla*. Mezőgazdaságunk a felszabadulás után. — Bp., 1967.
18. *Hazánk, Magyarország*. I. köt. — Bp., 1975.
19. 20 év. Tanulmányok a szocialista Magyarország történetéből. — Bp., 1964.
20. 25 év. Ipar, mezőgazdaság, életszínvonal, kultúra. — Bp., 1970.
21. A magyar forradalmi munkásmozgalom története. — 3. köt. — Bp., 1970.
22. Az MKP és SzDP határozatai. 1944—1948. — Bp., 1967.
23. Ötéves tervünk: béketerv. — Bp., 1951.
- 23a. „Pártélet”, 1959. — 8. sz.
24. „Pártépítés”, 1953. — 7—8. sz.
25. *Rákosi Mátyás*. Válogatott beszédek és cikkek. — Bp., 1955.
26. *Stark Antal*. Népgazdaságunk 30 éve. — Bp., 1975.
27. *Stark Antal*. Terv és valóság. — Bp., 1973.
28. Statisztikai Időszaki Közlemények. I. köt. — Bp., 1957.
- 28a. Statisztikai Időszaki Közlemények. — Bp., 1961.
29. „Szabad Nép”, 1948. IV. 6,20.

30. „Szabad Nép”, 1951. I. 23.
31. „Szabad Nép”, 1951. I. 7.
32. „Szabad Nép”, 1952. I. 20.
33. „Szabad Nép”, 1951. I. 3., II. 28.
34. „Szabad Nép”, 1955. I. 30.
35. „Szabad Nép”, 1955. IV. 18.
36. „Szabad Nép”, 1955. V. 8.
37. „Társadalmi Szemle”, 1960, 1. sz.

Lukatsch B. I.

(Uzhorod)

DIE ENTWICKLUNG DER UNGARISCHEN INDUSTRIE IN DEN JAHREN
1948—1955

Im Artikel ist die Rede von der industriellen Entwicklung Ungarns in den 1948—1955 Jahren, in der ersten Etappe des sogenannten sozialistischen Aufbaues. Es ist gezeigt, dass von 1950 die Hauptrolle bei der Planung der Industrieentwicklung des Landes der Voluntarismus gespielt hat. Dabei waren die Rohstoffquellen und der Energieinhalt, ökonomische Bedürfnisse und Möglichkeiten des Landes ausser Rechnung gelassen. Die Entwicklung der Ökonomik hatte keine Proportionalität. Die Hauptaufmerksamkeit war nur einigen Zweigen der Schwerindustrie geschenkt. Als Resultat dieses Prozesses war der Niedergang des Lebensniveaus des Volkes und es war eine der Ursachen der Vorbereitung des Aufstandes im Jahre 1956.

НАРОДНА ОСВІТА І КУЛЬТУРА

OKTATÁS ÉS KULTÚRA

П. М. ЛИЗАНЕЦЬ

(Ужгород)

УКРАЇНСЬКА МОВА В УГОРСЬКОМОВНИХ ШКОЛАХ ЗАКАРПАТТЯ ТА В УГОРЩИНІ

Як відомо, угорське населення Закарпаття уже понад 1000 років знаходиться в тісних економічних, політичних та культурних контактах з українцями, а це привело до їх мовного й культурного взаємозбагачення [1].

Якщо до 1867 року українська та угорська мови знаходилися у більш-менш рівноправному положенні, то після розпаду Австро-угорської імперії і утворенням так званого дуалізму (1867) угорська мова по відношенню до української мови на Закарпатті стає привілейованою мовою, а з 1879 року обов'язковою в усіх школах і установах. На початку ХХ ст. викладання української (русинської) мови забороняється указом Міністра освіти Угорщини Апоні. Таким чином, становище української мови по відношенню до угорської було нерівноправним. Цим і пояснюється, що переважна більшість українського населення старшого покоління на Закарпатті володіє угорською мовою, в той час, як значна частина угорського населення старшого покоління українською мовою не володіє.

Після листопада 1944 року угорська мова перестає бути панівною по відношенню до української і на перший план виходить російська мова. Українську мову засвоїло угорське населення тільки в тих населених пунктах, де разом компактно проживає понад 50% українського населення, наприклад с. Вишково — Хустський район, с. Чорнотисово — Виноградівський район, с. Квасово — Берегівський район, с. Ракошино — Мукачівський район та інші. Тут як серед українського, так і серед угорського населення розвинулася українсько-угорська двомовність. У тих населених пунктах, де угорське населення складає незначну кількість (це переважно Рахівський район), двомовність розвинулася тільки серед угорського населення.

На Берегівщині, підведенно-східній Виноградівщині, Мукачівщині та Ужгородщині, де угорське населення є в значній більшості, двомовність розвинулася тільки серед українського населення.

З 1945 року відкривається на Закарпатті ряд шкіл з українською та російською мовами навчання, а з 1949-го — з угорською та румунською мовами. І в цей ніби сприятливий період українська мова не є обов'язковою для ново-відкритих російських шкіл, тобто будь-кому із батьків чи учнів цих шкіл достатньо було написати заяву, що не бажають вивчати українську мову, і їх заяви дирекцією задовольнялись. У школах з угорською та румунською мовами навчання українська мова міністерськими програмами не вводиться. Обов'язковою у цих школах стає російська мова, більше того, кількість годин, відведених у цих національних школах для російської мови та літератури, значно

перевищувала кількість годин, наданих для вивчення рідної мови та літератури [2]. Отже російська мова стає привілейованою мовою по відношенню до рідних мов — української, угорської, румунської, німецької та словацької.

Вперше українська мова яка навчальна дисципліна для угорців була введена на Закарпатті на угорському відділенні філологічного факультету Ужгородського державного університету у 1966 році, коли мене було обрано завідувачем кафедри угорської філології. Хоч українська мова ще не стає мовою спілкування серед студентів угорського відділення, але студенти на 4-ому і 5-ому році навчання непогано володіли українською мовою і з ними можна було спілкуватися по-українськи. Мовою міжнаціонального спілкування угорського та румунського населення в адміністративних установах, на заводах і фабриках, в наукових та навчальних закладах і надалі залишалась і зараз залишається російська мова. У 1989 році був прийнятий Закон "Про мови в Українській РСР" і постало питання про надання українській мові статусу державної, введення її як обов'язкової навчальної дисципліни у національних школах, в тому числі — в школах з угорською мовою навчання.

Розпочалася тривала копітка робота по впровадженню української мови в національні школи. Були укладені Обласним Інститутом удосконалення вчителів при нашій допомозі 3 альтернативні варіанти програм з української мови для шкіл Закарпатської області з угорською мовою навчання [3]. Одна перехідна, яка ставила собі за мету дати скорочений курс української мови для старших класів; другою програмою передбачається введення української мови з 4-го класу, а третій варіант ставить собі за мету розпочати викладання української мови як обов'язкової дисципліни в угорськомовних школах з другого класу.

На сьогодні на Закарпатті працює 89 угорськомовних шкіл, із них чисто угорських 59, шкіл з паралельними класами угорсько-українськими 21, угорсько-українсько-російськими 3 і угорсько-російськими 6. Якщо в 1991—1992 навчальному році українська мова вивчалася як окрема дисципліна тільки у 35 школах, бо учні продовжували вивчати російську мову, то у 1992—1993 вона вже є обов'язковою у 82 школах. З вересня 1993 року вона вивчатиметься в усіх 89 школах. В ряді шкіл й зараз паралельно з українською мовою вивчається і російська.

Названі школи працюють по різних варіантах, але у більшості угорськомовних шкіл українська мова викладається з 2-го по 9 класи, щотижнево по 2, рідше — по три години, що, на нашу думку, занадто мало. Тому прохання до Міністерства освіти України зробити все можливе, щоб у національних школах для вивчення української мови виділити більшу кількість годин, доводячи її поступово до 5—6 годин щотижнево.

Чому введення української мови в національні школи (угорськомовні, румунськомовні, словацькомовні, німецькомовні) йде досить важко і повільно? Це зумовлено різними причинами:

По-перше, національні меншини на Закарпатті, які володіють російською мовою, і російська мова викладається й далі, не готові до того, щоб взятися за вивчення ще однієї слов'янської мови.

По-друге, немає належних підручників, шкільних словників для учнів та методичних розробок для вчителів, які б відразу могли взятись за викладання цієї дисципліни.

По-третє, немає чіткої і однозначної позиції в цьому питанні з боку Міністерства освіти та місцевих адміністрацій.

Центр гунгарології та кафедра угорської філології УжДУ активно взяли за підготовку програм з української мови для національних шкіл області і програм з угорської мови для діючих паралельних українських та російських класів в угорськомовних школах, а також для тих українських та російських шкіл, де частина учнів виявила бажання вивчати угорську мову у вигляді факультативу.

Коли ці програми були укладені, ми приступили до написання перших посібників на допомогу вчителям. Ці уроки протягом 1991 року друкувались в обласних газетах "Kárpáti Igaz Szó" (Українська мова для початківців-угорців) [4], та "Новинах Закарпаття" (Угорська мова для українців-початківців) [5], а в 1992 році ці посібники вийшли з друку окремими книжками [6].

Кожен із цих підручників складається із 25-и уроків і планується на одnorічний етап навчання. Виклад матеріалу кожного уроку розрахований на 6—8 годин, тобто весь курс навчання становитиме близько 170 годин (2 рази на тиждень по дві години). За цей період засвоюється приблизно 1500—2000 українських або угорських слів та основи фонетики і граматики кожної з цих мов.

Підбір матеріалу до кожного уроку тематично обумовлений в ситуативному плані і дає можливість засвоїти мовну практику у логічній послідовності.

Розроблена єдина система подачі кожного уроку: текст для перекладу і переказу, словник незрозумілих слів і словосполучень, що зустрічаються в тексті, виклад фонетичного та граматичного матеріалу, завдання до окремих прикладів та для розвитку мовної практики.

У кінці книжечки дається невеличкий розмовник, а також поговірки, фразеологічні звороти, веселі історії, часто вживані запитання та мовні звороти і тексти [7].

Як на Закарпатті, так і в Угорщині ці посібники користуються попитом [8]. Але це тільки початок. З появою цих посібників почали відкриватись кількомісячні й річні мовні курси по вивченню української мови угорцями і угорської мови українськомовним населенням. Таких мовних курсів зараз на Закарпатті більше ста. Однак, для національних шкіл треба ще багато зробити, а саме: укласти доступні підручники для учнів, причому такі підручники, які б зацікавили їх і викликали б у них потяг до вивчення милозвучної української мови. Ми переконані, що скоро прекрасна українська мова задзвенить разом з угорською, румунською, німецькою і словацькою мовами в учнівському та вчительському колективах в усіх національних школах на Закарпатті.

Українська мова починає завойовувати і простори інших країн, адже ж зростає значний інтерес іноземців до суверенної України і її мови. Це законний процес і дуже необхідний, бо йдеться про мову однієї з великих країн Європи. Проте цей процес може зупинитися, якщо українська держава не буде турбуватися про зростання авторитету української мови як державної і мови міжнародного спілкування на території України. Тут прекрасний приклад подають інші держави.

Так, наприклад, в Угорщині з населенням в 10,5 мільйонів чоловік угорська мова при постійній підтримці уряду й вчених уже багато десятиліть займає гідне місце у світі. На сьогодні угорська мова (перважно лекторами з Угорщини)

викладається в 30 країнах та 98 містах світу [9]. Крім того, у пяти країнах світу з допомогою угорської держави створені і діють гунгарологічні центри (Блумінгтон, Париж, Рим, Гамбург, Ужгород), в ряді країн гунгарологічні інститути. Чи можемо ми цього сказати про Україну з населенням 52 мільйони чоловік? Безперечно ні. Українська мова тільки зараз починає прокладати собі дорогу в інші країни. Але й тут конкретних державних планів немає. Проводиться індивідуальна робота окремих науковців та наукових закладів.

В Угорщині, як і в інших країнах, до останнього часу широка громадськість мало що знала про Україну, її мову, культуру, бо не було ні України, як суверенної держави, не було і державної української мови, спотворювалась самобутня українська культура. Але часи міняються. Україна стала суверенною державою, а українська мова державною мовою. І настали сприятливі умови для пропаганди української мови за межами України.

Слід сказати, що українська мова як окрема дисципліна почала викладатися в Будапештському університеті з 1919 року, коли була відкрита кафедра української (русинської) мови, яку очолив уроженець Закарпаття Олександр Бонкало. На жаль, ця кафедра проіснувала тільки до 1924 року, з її ліквідацією припиняється й викладання української мови.

У 1971—1972 навчальному році протягом трьох місяців у 2-ому семестрі на запрошення Дебреценського університету я проводив заняття з української мови для групи студентів, що складалася з 12 чоловік. Серед них був і студент Удварі Іштван, який після закінчення Дебреценського університету активно займається україністикою, захищає кандидатську дисертацію, а в 1992 році створив при Ніредьгазському педагогічному інституті першу після другої світової війни кафедру української і русинської мов. Він же очолив Асоціацію угорських українців (почесний голова проф. Деже Ласло). Лектором цієї кафедри є також доцент Київського державного університету Панько С. С.

На початку квітня 1989 року кафедру угорської філології УжДУ відвідав Перший Секретар Угорської Соціалістичної Робітничої Партії, Голова Ради Міністрів Угорщини Грос Карой. Ми його проінформували, що робиться на Закарпатті, зокрема на кафедрі угорської філології та в Центрі гунгарології по підготовці спеціалістів з угорської мови та літератури, і з свого боку я офіційно звернувся з проханням до високого гостя створити сприятливі умови щодо пропаганди української мови і взагалі української культури в Угорщині. Він це нам пообіцяв і першим кроком було введення з вересня 1989 року української мови та літератури як окремої дисципліни в Будапештському університеті. Тут першим викладачем був доцент Мокань Шандор, а зараз курс української мови читають Лебович Вікторія та Ковач Оксана, які готують і підручник для студентів.

У вересні 1990 року Центр гунгарології при УжДУ відвідав Президент Угорщини Гьонц Арпад, який на наше прохання сприяв введенню української мови, як окремої дисципліни, в Сегедському (читає українську мову Кіш Мігай), Дебреценському (читає лектор з Києва Коваль Оксана) й Пейчському (читає доц. Медве Золтан) університетах та відкрито кафедру української мови в Ніредьгазському педінституті.

Тут треба висловити щире подяку кандидату філологічних наук Удварі Іштвану за інформацію для нас та велику організаторську роботу як по створенню

кафедри української мови, так і Асоціації українців в Угорщині. Створено також Товариство української філології.

Ось так поступово українська мова прокладає собі дорогу в Угорщині. Однак ми вважаємо це тільки добрим початком. Роботи ще дуже багато. Міністерство освіти і культури Угорщини, починаючи з 1991 року, підписує щорічні договори про співробітництво з Міністерством освіти України. У розробці цих договорів беруть активну участь і науковці Ужгородського державного університету. Ми ставимо питання про двосторонній обмін студентами на семестрове та річне навчання, тобто ми направляємо 10 студентів угорського відділення нашого університету на семестрове навчання в Дебреценський чи Будапештський університет, а студенти угорських вузів, що спеціалізуються з української мови, проходять семестрове навчання у вузах Львова, Тернополя та Ужгорода.

Вважаємо, що українську мову в інших країнах слід розпочинати вивчати не тільки зверху, тобто на університетському рівні, а й знизу, це означає, що її можна б вводити як факультатив (по бажанню батьків) у дитячих садках, початкових та середніх школах Угорщини. Уже перші ластівки є. З 1992 р. українську мову як іноземну викладають у гімназії м. Бакталорандгаза.

На днях ми мали тривалу розмову з Генеральним консулом Угорщини в Ужгороді Др. Монорі Іштваном по питанню ширшого впровадження української мови як іноземної у початкові школи та в гімназії Угорської Республіки. Йшлося й про відкриття у майбутньому, можливо при Дебреценському університеті, Центру україністики з добре оснащеною бібліотекою з українознавчою науковою та методичною літературою, а також словниками.

Я впевнений, що прийде час, коли українська мова та взагалі українська культура прокладе собі добру стежку до сердець населення не тільки нашого багатонаціонального Закарпаття, але й до сердець населення багатьох країн світу.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА ТА ПРИМІТКИ

- [1] За офіційними даними на сьогодні на Закарпатті проживає близько 170000 угорців, що становить 13,7% від загальної кількості населення області (1 мільйон 255 тисяч) і по кількості займають друге місце після українців (77, 8%). Детальніше див. Lizanec Péter. Magyarok a Kárpátalján (Угорці на Закарпатті). Honismeret. — XIX. évf. — Bp., 1991. — № 5. — 75—77. old.
- [2] Див. Збірник наказів Міністерства освіти УРСР. — № 8 і 9. — К., 1987.
- [3] Див. Програми з української мови для шкіл з угорською та румунською мовами навчання (Перший рік навчання). — Ужгород, 1990. — 68 с. У 1991 році були укладені програми з методичними рекомендаціями з української мови для 3 і 5 класів.
- [4] Уроки з української мови для угорців друкувалися в обласній газеті "Kárpáti Igaz Szó" з 31 січня по 17 грудня 1991 року.
- [5] Уроки з угорської мови для українців друкувалися в обласній газеті "Новини Закарпаття" з 31 січня по 12 грудня 1991 року.
- [6] Petro Lizanec — Horváth Katalin. Ukrán nyelv kezdőknek (Українська мова для початківців). — Ungvár, 1992. — 367 old. Горват К. І. — Лизанець П. М. Угорська мова для початківців. — Ужгород, 1992. — 302 с.
- [7] Детальніше див. Горват К. І. — Лизанець П. М. Угорська мова для початківців. — Ужгород, 1992. С 3—7 та 225—271.
- [8] Цими підручниками користуються вчителі на Закарпатті, що викладають українську мову в угорськомовних та угорську мову в українськомовних школах, а також викладачі

Ниредьгазського пединституту та Дебреценського університету, що викладають українську мову.

- [9] Див. Лизанець П. М. Стан і перспективи розвитку радянської гунгарології. — Мовознавство, № 4. — К., 1990. С. 27—32

Lizanec P. M.

AZ UKRÁN NYELV A KÁRPÁTALJAI MAGYAR ISKOLÁKBAN ÉS MAGYARORSZÁGON

Rezümé

Kárpátalján 1945-ig történelmi és politikai okok miatt a magyar nyelv volt kiváltságos helyzetben. 1945-től egészen 1990-ig ezt a helyet az orosz nyelv vette át, aminek eredménye az lett, hogy az ukrán nyelv nem volt kötelező használatú egyetlen iskolában sem. A minisztériumi tantervek sem írták elő a bevezetését sem az orosz, sem a magyar, sem a román tannyelvű iskolák számára. Ezen a helyzeten csak „Ukrajna nyelvi törvényé”-nek elfogadása változtatott.

1991-től az ukrán nyelv fokozatosan bekerült a magyar tannyelvű iskolák tantervébe. 1993-tól Kárpátalja valamennyi magyar iskolájában (89) tanulják. Számos segédkönyv áll a nyelvtanulók rendelkezésére. Bár ezen a téren még sok a tennivaló.

Az ukrán nyelv nagy népszerűségnek örvend Magyarországon is. A budapesti, debreceni, szegedi és pécsi egyetemen tanulják az ukrán nyelvet. A Nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskolán pedig ukrán és ruszin nyelvi tanszék nyílt.

Az ukrán nyelv rendeltetését, szerepét, tiszttségét az élet különböző területein akkor éri el igazán, ha az ukrán állam továbbra is gondoskodik róla.

ПИЛАШ М. И.

(Ужгород)

ДИНАМИКА РАЗВИТИЯ РУССКОГО И ВЕНГЕРСКОГО ИМЕННИКОВ В XV—XVII ВЕКАХ

Анализ современного состояния системы собственных имен любого языка невозможен без исследования ономастической лексики в диахроническом аспекте, ведь даже в самой современной онимической системе имеются не только и не столько имена, созданные недавно, сколько имена, унаследованные от глубокой древности.

Становление оригинальной системы личных имен обусловлено особенностями исторического, социального и культурного развития данного народа. Сходство типов собственных имен, в частности антропонимов, обнаруживаемое в разных языках, объясняется в первую очередь психологическими особенностями именующих.

Предметом нашего исследования стал анализ развития русского (точнее, старорусского) и венгерского именников XV—XVII веков. Данный период вызывает особый интерес с точки зрения обоих языков, так как именно в эти столетия христианские антропонимы, витеснившие, соответственно славянские и исконно венгерские, тюркские, другие неканонические имена, получили, наконец, полное господство в своих антропонимиконах, и на их базе в дальнейшем формировались практически все классы имен.

В качестве источников исследования были выбраны работа "Karácsony S. Zsigmond Szemelyneveink 1500—tól 1800—ig" [6, 14], а также памятники древнерусской и старорусской письменности, опубликованные в трехтомной серии "Акты социально-экономической истории Северо-Восточной Руси конца XIV — начала XVI вв." [I, т. 1—3], и памятники южновеликорусского наречия в этих изданиях, обладает высокой степенью репрезентативности и лингвистической информативности [3, 10]. В работе Karácsony S. рассматриваются девятнадцать тысяч именований, две третьих которых принадлежат лицам низкого происхождения — крестьянам, батракам, слугам и т. д. Материал собран со всей территории страны. В рассмотренном нами русском антропонимическом материале, как показали подсчеты, представлены имена 4490 лиц с различным социальным положением, проживающих на разных (северных и южных) территориях.

Анализ венгерского и русского именников исследуемого нами периода обнаруживает определенную ономастическую типологию, обусловленную аналогичностью актов первичной номинации, трансонимизации и онимической деривации. Эту типологию можно выявить ранее в составе исконных, незаимствованных, антропонимов — в отражении в основах личных имен определенных реалий, обозначений профессий, предметов материальной и духовной

культуры, чисел, названий растений и животных и т. д.: *Fekete, Szőke, Vak, Sükete, Hazuga, Горемыка, Грязный, Некрас, Широкий; Kárász, Sűgér, Csomo, Vasas, Vető, Szabó; Быкодеръ, Бражникъ, Гончаръ, Швець; Előd, Negyed, Őöd; Первой, Третьяк, Пятый, Поздняк; Som, Bab, Mag, Szőlő; Бобръ, Волкъ, Конь, Медведь, Шпакъ.*

Социальная дифференциация исконных антропооснов проявлялась в использовании в древнерусском языке онимов-композигов для именования лиц высших сословий и отапельлятивных образований — для крестьян, батраков и под., а в венгерском языке — в использовании в качестве "знатных" антропонимов, связанных по семантике с военной терминологией, понятиями чести, достоинства и для именования слуг — семантических групп, включающих обозначение ремесел, животных, растений и т. д.

Незаимствованные (славянские и, соответственно, венгерские) онимы представлены в рассмотренных нами источниках в весьма незначительном количестве, что свидетельствует об их постепенном вытеснении к началу XV века из старорусского и венгерского именников христианскими заимствованиями.

На Руси период борьбы исконно славянских имен с византийскими начался с введением христианства, но канонические антропонимы не сразу смогли составить конкуренцию родным для славян именам "как в количественном, так и в "качественном" отношении" [2, 101]. В XV—XVII вв. происходит самое важное: в результате фонетической, грамматической и словообразовательной адаптации небольшое число канонических онимов вытесняет большую группу исконно славянских имен. По данным наших исследований удельный вес славянизмов, зафиксированных в источниках, составляет 14,3 % (69 антропооснов) в XV веке, 9,7 % (54 антропоосновы) в XVI столетии и 7,4 % (42 антропоосновы) в XVII веке. Абсолютное большинство этих антропонимов — мужские имена.

В венгерском языке постепенное вытеснение исконно венгерских, тюркских и других нехристианских антропонимов началось несколько позже — в XVI веке, сначала в кругах знати, а к середине XVI века — уже и у низших слоев [5, 46]. В исследуемом нами источнике процент исконно венгерских антропонимов чрезвычайно мал: он составляет всего 3,4 % от общего количества имен. Зафиксированы в именнике XV—XVII вв. антропонимы *Farkas, Vénes, Emese, Magó, Egyed* и др. Сохранившиеся "родные" антропоосновы продолжали жить в составе прозвищ, а впоследствии — фамилий.

Венгерские племена, долгие столетия обитавшие в среде тюркоязычных народов, естественно, не могли не принести с собой, перейдя Карпаты в конце IX в., массу заимствований тюркского происхождения, в том числе и на антропонимическом уровне. В основном, тюркские заимствования в венгерском антропонимиконе — это охранные, тотемические и знатные имена, например: *Kálmán* — „maradék”, *Sándor* — „akarat”, *Kus* — „sólyom”, *Kartal* — „sas”, *Kurd* — „farkas”, *Zoltán* — „uralkodó”, *Kaplon* — „tigris” stb.

Антропонимы тюркского происхождения в старорусском языке, как показывают наши исследования, активно использовались не столько в качестве личных имен (44 антропонима), сколько в виде основ прозвищных имен и родовых прозваний (92 антропонима). ср.: *Аксакъ, Беклемиш, Салтыкъ, Сунбулъ; Беклемишев, Белевutow, Рахманов* и т. д.

Представительнее в системе личных имен венгерского языка XV—XVII вв. выглядит и группа древнегерманских заимствований (86 антропонимов). Среди них имеются как одно-, так и двухосновные имена, напр.: *Berta* — „fényes”, *Brúnó* — „barna”, *Emma* — „nagy”, *Ida* — „fényes”, *Matild* — „hatalmas háború”, *Arnóld* — „sas-uralkodó”, *Bernát* — „erős medve”, *Edvárd*, *Ede* — „vagyon-örzö”, *Gertrud* — „dárda-erő”, *Haimrik* > *Emrik* > *Imre* — „otthoni uralkodó” stb.

Адаптированный венгерской языковой средой антропоним древнегерманской происхождения *Imre* является единственным представителем нехристианской группы имен в числе наиболее употребительных личных антропонимов XV—XVII вв., где преобладают канонические заимствования (*Imre* занимает четырнадцатую позицию в шкале частотности по данным наших подсчетов).

Динамика византийских заимствований в венгерском и старорусском языках XV—XVII вв. имеет как общие, так и индивидуальные черты. Сходным является ощутимое преобладание канонических антропонимов над остальными группами имен в обоих языках. При этом удельный вес грецизмов (74 антропооснов, например, в XVI веке) больше в русском именнике (вспомним посредничество греческого языка при заимствовании византизмов восточными славянами).

В Европу христианские имена пришли через посредство латинского языка. В венгерском источнике антропонимов латинского, а также древнееврейского происхождения больше, чем в старорусских памятниках, как по количеству антропооснов, так и по числу фиксаций.

Сравнение десяти наиболее частотных имен в исследуемых источниках обнаруживает следующие результаты:

XVI столетие

1. János	1907	10%	1. Иван	764	17,1%
2. István	1140	6,0%	2. Василий	372	8,3%
3. Mihály	1105	5,8%	3. Федор	332	7,4%
4. György	1088	5,7%	4. Григорий	300	6,7%
5. Péter	984	5,2%	5. Семен	287	6,4%
6. Ferenc	784	4,1%	6. Михаил	211	4,7%
7. Gergely	760	4,0%	7. Дмитрий	193	4,3%
8. András	752	3,9%	8. Андрей	188	4,2%
9. Pál	725	3,8%	9. Яков	130	2,9%
10. Tamás	680	3,6%	10. Никита	112	2,5%

XVII столетие

1. János	2698	14,2%	1. Иван	736	16,4%
2. István	2004	10,5%	2. Василий	336	7,5%
3. Mihály	1632	8,6%	3. Григорий	323	7,2%
4. György	1474	7,8%	4. Федор	309	6,9%
5. Péter	1121	5,9%	5. Петр	296	6,6%
6. András	1111	5,8%	6. Яков	233	5,2%
7. Pál	786	4,1%	7. Семен	184	4,1%
8. Ferenc	767	4,0%	8. Алексей	130	2,9%
9. Gergely	646	3,4%	9. Андрей	125	2,8%
10. Tamás	542	3,3%	10. Михаил	121	2,7%

В десятке наиболее частотных мужских имен в старорусском языке рассмотренного периода 7 антропонимов греческого происхождения, 3 — древнееврейского (*Иван, Михаил, Яков*), а в венгерском языке к пяти онима греческого происхождения примыкают 3 заимствования из древнееврейского (*János, Mihály, Tamás*) и 2 — из латинского (*Ferenc, Pál*) языков. Как видно из списков, оба именника характеризуются устойчивостью состава наиболее употребительных антропонимов.

Фонетическая и морфологическая адаптация, которой подверглись христианские антропонимы в языках-реципиентах, обусловили появление большого количества вариантов имен, безусловно легче воспринимаемых рядовыми носителями языка, чем официальные формы. Возникновение основной массы вариантов заимствованных антропонимов в русском и венгерском языках связано с суффиксацией. Качитативные формы образовывались от полных и сокращенных основ, причем в обоих языках количественно преобладали, как показывает анализ, образования от сокращенных основ: *Демех* < *Дементей*, *Дорох* < *Дорофей*, *Окишь* < *Иакинф*, *Прокша* < *Прокофей*, *Васка* < *Василий*, *Омелка* < *Емельян*, *Федко* < *Федор*; *Doma* < *Domokos*, *Dóra* < *Dorottya*, *Pete* < *Péter*, *Janó* < *János*, *Mikó* < *Miklós*, *Anti* < *Antal*, *Feri* < *Ferenc*, *Annus* < *Anna*, *Jancsa* < *János*, *Marcsa* < *Mária* stb.

Однако качитативные дериваты выполняли в русском и венгерском именниках XV—XVII вв. различные функции. Они использовались в России в качестве именований низших слоев населения, в то время как в именованиях князей, бояр употреблялись только полные формы христианских антропонимов. В венгерском же языке первоочередной целью использования морфологических вариантов канонических имен было создание уменьшительно-ласкательных оттенков онима. Некоторые качитативные варианты победили в конечном итоге параллельные официальные формы (например, *Dezső* < *Dezsider* — lat. *Deziderius*), а другие — потеряли уменьшительно-ласкательный оттенок, приобретенный в результате деривации, и стали частоиспользуемыми неофициальными личными именованиями (*Erzsi, Mari, Bandi, Laci* stb.).

Отдельно следует сказать о славянских заимствованиях в венгерском языке и венгерских — в русском. За исключением двух антропонимов — *Шафар* (XVI в.) и *Кун* (XV в.) — никаких иных следов венгерского влияния на старорусский именник мы не обнаружили. Более того, чрезвычайно узок круг угро-финских заимствований вообще, даже с учетом всех классов антропонимов. Иной представляется ситуация со славянизмами в венгерском именнике. Непосредственные контакты венгров со славянами предопределили появление (и довольно ранее) в их антропонимиконе следующих славянских заимствований, зафиксированных и в исследуемом нами источнике: *Kázmér, Kenéz, Ládómér, Milán, Mirkó, Szaniszló, Bogdán, Tihamér*. Не исключено славянское влияние на оформление антропонимов *Palkó, Simkó*.

Исследуя динамику изменений в конкретном именнике, нельзя обойти стороной вопрос о формуле именования лица. Двучленная формула (личное имя + патроним, личное имя + прозвище, личное имя + оттопонимное образование) в XV—XVII вв. преобладала в старорусском именнике, а для знати использовалась и трехчленная формула с так называемым предфамильным образованием. Что касается венгерского языка, до начала XIII века в нем использовалась

одночленная формула, независимо от социального положения именуемого. Только в XIV в. можно говорить о формировании двучленной формулы (личное имя + предфамильное образование) в среде знати, а с XV в. — в среде крестьян [5, 68]. Но процесс формирования фамилий — длительный, поэтому в исследуемом нами источнике встречаются лица с одночленной формулой именования еще в XV—XVII вв., а также зафиксировано изменение "фамилии" у членов одной семьи (сначала она образовывалась от патронима, потом — от прозвища, а затем, возможно, от топонима). Антропонимы, выступающие в роли одночленных формул именования лица, встречаются в нашем списке не более 1—2 раз (*Szilveszter, Lóránt, Mózes, Gáspár, Edyed, Elek, Farkas*).

Исследованный нами материал и наблюдения над функционированием и развитием антропонимических систем русского и венгерского языков в XV—XVII вв. позволяют сделать следующие выводы:

1. Состав интересующих нас именников в XV—XVII вв. был гетерогенным. С усилением процессов фонетической и морфологической адаптации христианских антропонимов в данный период исконно венгерские и, соответственно, славянские имена были практически полностью вытеснены каноническими. При этом в венгерском антропонимиконе продолжала функционировать в качестве личных имен заметная группа тюркских и древнегерманских онимов, чего нельзя сказать о старорусском языке. Представлены в рассмотренном венгерском материале и славянские заимствования.

2. Качественные дериваты, образовавшие в обоих языках массу вариантов христианских имен, выполняли в XV—XVII вв. в русском и венгерском языках различные функции: служили показателем низкого социального положения именуемого в старорусском обществе и придавали уменьшительно-ласкательный оттенок значения антропониму в венгерском языке.

3. Процесс формирования фамилий начался у восточных славян во второй половине XV в., то есть позже, чем у венгров, хотя одночленная формула именования лица сохранялась в венгерском языке дольше.

В целом, XV—XVII вв. были, как нам кажется, решающим периодом в развитии антропонимикона русского и венгерского языков, а процессы, начавшиеся и углубившиеся в эти столетия, во многом предопределили современное состояние системы личных имен этих народов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Акты социально-экономической истории Северо-Восточной Руси конца XIV — начала XVI в. Т. I — 3. — М.: Изд. АН СССР, 1952—1964.
2. Бондалетов В. Д. Русская ономастика. — М.: Просвещение, 1983.
3. Котков С. И. Лингвистическое источниковедение и история русского языка. — М.: Наука, 1980.
4. Памятники южновеликорусского наречия (конец XVI — начало XVII в.). — М.: Наука, 1990.
5. Kálmán B. A nevek világa. — Budapest, 1961.
6. Karácsony S. Személyneveink 1500-tól 1800-ig. NyÉ. 28. sz. — Budapest, 1961.

Pilash M.

"THE DYNAMICS OF RUSSIAN AND HUNGARIAN PROPER NAME SYSTEMS DEVELOPMENT"

S u m m a r y

The report is dedicated to the analysis of dynamic changes of Old Russian and Hungarian proper names system in XV—XVII centuries. The work of Karácsony S. "Személyneveink 1500-tól 1800-ig", in which 19000 proper names are represented, as well as "Old relics of Old Russian dialect of XVI—XVII centuries" and Series of "North-West Russia socio-economic statement in XIV—XVI centuries" were taken as original sources. The correlation among different etymological groups of people names in both languages, supplementing rates of primordial names by Christian borrowings were defined. Different from other the functions of qualitative derivatives of proper names borrowed in Hungarian and Old Russian in XV—XVII centuries, as well as peculiarities of personal name formulae by this very period were manifested.

ФРАНЦ Й. С.

(м. Київ)

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ РОБОТА В УГОРЩИНІ В 60-і—70-і РОКИ

Початок 60-х років для Угорщини характеризується значною активізацією процесів консолідації різних політичних сил, що проявили себе в період подій 1956 р. Для розвитку культурно-освітньої роботи як і культури в цілому — це був найбільш позитивний період. Щоб переконатися в цьому, досить привести як приклад той факт, що на початку 1960-х років значно зросла кількість клубів та будинків культури. Про це свідчить слідуєча таблиця [1, 8]:

Рік	Державні культосвітні заклади	Профспілкові культосвітні заклади	Різні	Всього
1960	2460	310	—	2770
1961	2520	322	—	2842
1962	2728	818	286	3832
1963	2815	923	175	3913
1964	2932	756	210	3898
1965	2945	748	185	3878
1966	2994	659	170	3823
1967	3026	631	141	3798
1968	2977	569	143	3689
1969	2989	545	139	3763
1970	2985	530	141	3656

Як видно з таблиці, для другої половини 1960-х років характерно зменшення кількості клубів та будинків культури, особливо в профспілковій сфері. Це не слід трактувати як загальне зменшення культурно-освітніх установ в профспілковій галузі, а як переведення певної її частини в державну сферу. Зменшення ж загальної кількості культурно-освітніх установ було пов'язано з глибокою ревізією вже існуючих, що привело до злиття багатьох малих установ, а також з початком економічної реформи, яка була першою спробою з соціалістичних країн переходу до ринкових відносин. Важливу роль в даних процесах відігравала Угорська соціалістична робітничка партія, яка активно втілювала в життя основні принципи своєї політики в галузі культурно-освітньої роботи. Як позитивна риса, це проявлялось насамперед в розширенні змісту культурно-освітньої діяльності і зв'язок її з педагогікою. Вони активно використовуються для прискореної підготовки і перепідготовки кадрів для народного господарства, особливо в сфері промисловості. Законом про підприємство Угорської Народної Республіки передбачалось "забезпечення високого

життєвого рівня робітників, створення умов для їх соціального, культурного і фізичного розвитку [2,1375]. Побудовані в цей період будинки і палаци культури відзначаються високою технічною оснащенністю, забезпечують показ театральних вистав, організацію художніх виставок, демонстрацію кінокартин, проведення занять гуртків художньої творчості, як правило мають бібліотеку, кімнати відпочинку, зали для спортивних ігор і розваг, де систематично проводились тематичні вечори, свята праці, зустрічі молоді. Необхідно відмітити, що культурно-освітні заклади в Угорщині користувались і проводжують користуватись широкою популярністю серед населення. Про це свідчать дані статистики: в 1962—1975 рр. в різних масово-політичних і культурно-освітніх заходах брали участь в середньому 11—15 млн. чоловік [2,422].

Враховуючи певні соціальні досягнення і успіхи культурно-просвітницької діяльності в Угорщині цього періоду, слід визначити, що головними акцентами були: пропаганда ідеологічних досягнень і привнесення в сферу культури радянського. Замість монопольної позиції марксизму-ленінізму в 1950-х роках, в даному періоді на передній план вийшов принцип гегемонії марксизму-ленінізму в сфері культури і суспільства в цілому. Активно велась робота по підготовці кадрів для обслуговування ідеологічних інститутів. Однак, незважаючи на велику залежність від СРСР в галузі зовнішньої політики, УСРП в певній мірі вдалося лібералізувати внутрішню політику. Сьогодні це розцінюється як особиста заслуга бувшого Першого секретаря ЦК УСРП Я. Кадара. Була досягнута значна особиста, індивідуальна свобода людини. Значною мірою активізувались процеси **переливу** прогресивних культурних цінностей із Заходу, розпочинається і цілеспрямовано розвивається взаємообмін спеціалістами та передовим досвідом з проблем технології культурного будівництва, підготовки кадрів, в тому числі і для культурно-освітніх закладів.

Незважаючи на певні досягнення в розвитку суспільства та культурного будівництва зокрема, країна не змогла позбавитись і негативних тенденцій, які проявились і в сфері культури. Це, насамперед, надмірна централізація, ідеологізація та колективізація. Культурна політика цього періоду характеризується принципом трьох "ТТТ". Вона взяла свою назву від початкових букв угорських слів: *тамогот'юк, тюрюк, тілтюк*, що означають в перекладі на українську мову: підтримуємо, терпимо, забороняємо. Таким чином, УСРП взяла на себе функцію керівництва і контролю за основними проблемами культурного життя країни. Ведеться активна пропаганда ідеологічних досягнень, продовжується процес формування культурно-освітніх установ по зразку радянської системи КОР. На промислових підприємствах, великих містах ці культурно-освітні заклади були широко використані для масової і прискореної підготовки керівних та ідеологічних кадрів. Саме в цей час продовжують масово розповсюджуватись такі форми ідеологічного впливу, як агіткультбригади, стінгазети, політінформації, робочі академії та ін. Необхідно відмітити, що була створена виключно інституціонізована система передачі культурних цінностей народу ("Приходь в державний культосвітній заклад і вибирай те, що пропонують. Я спеціаліст і ти повинен вибирати те, що я пропоную і т. д."). З однієї сторони ці процеси носили позитивний характер і мали метою розповсюдження просвітницьких ідей. З іншої — їх подача була однобока і не мала право на плюралізм. Велике значення надавалось самій методиці передачі. Створюються великі

міські та обласні культурні центри, де почалась концентрація ведучих спеціалістів в галузі методики культурно-освітньої роботи і її керівництва на місцях. Все це відволікло великі матеріальні затрати від будівництва культурно-освітніх закладів на селі і особливо в малонаселених районах.

Враховуючи все це, потрібно відверто сказати, що, незважаючи на негативні процеси, які пізніше різко загострились в економічному житті країни і шукали свого вирішення у впровадженні нової економічної реформи на початку 1970-х років, культурна сфера стала тим стабілізатором, яка зуміла вивести народ і країну з політичної кризи після 1956 р. і навіть консолідувати суспільство.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Pál Endre — Soós József. A művelődési otthonok fejlesztése (1960—1970).* — Bp.: Népművelődési propaganda iroda.
2. *Magyar Közlöny, 1977. december 27., 98. sz.*
3. *Statisztikai Évkönyv 1975.*

Franz J. S.

(Kijev)

DIE KULTURELLEN BESTREBUNGEN IN UNGARN IN DER ZEITPERIODE VON 60—70 JAHREN

Resümee

Im Vortrag wird eine kurze Analyse der Schaffung vom System der kulturellen Bildungsarbeit gegeben, sowie der Entwicklung eines Netzes der Kultureinrichtungen und die Vorbereitung deren Fachleute. Man zeigt sowohl positive als auch negative Tendenzen, die mit der Tätigkeit von Ungarischen Sozialistischen Arbeiterpartei verbunden sind. Es wird die Rolle der ökonomischen Reformen, als erster Versuch der Marktbeziehungen unter den sozialistischen Ländern, für den kulturellen Aufbau hervorgehoben. Eine große Bedeutung wird nicht nur dem Inhalt und den Formen der kulturellen Aufklärungsarbeit sondern auch ihrer Verbindung mit der Pädagogik beigemessen.

ЛИЗАНЕЦ П. Н. "АТЛАС ВЕНГЕРСКИХ ГОВОРОВ ЗАКАРПАТЬЯ." —

т. І. Издательство Академии Наук Венгрии. — Будапешт. — 1992. — С. 884.

Не викликає сумніву той факт, що публікація рецензованої праці — це вклад у мовознавчу науку, в т. ч. у дослідження лексики і семантики південно — карпатських угорських говорів у лінгвогеографічному аспекті.

Автор рецензованої монографії добре відомий як на Україні, так і за її межами як укладач лінгвістичних атласів. Пригадаймо хоча б його тритомний "Атлас лексичних мадяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР". — Ужгород — Будапешт, 1970 — 1976.

У передмові до атласу подається історія лінгвогеографії. Автор зокрема аналізує різні лінгвогеографічні школи, вироблена ним методика збирання діалектного матеріалу та його систематизація, а також детально розглядаються принципи картографування. Лизанець П. М. застосовує в атласі знаковий спосіб картографування, бо він, як відзначає автор, дає великі можливості для генералізації і синтезу матеріалу. Цей спосіб дозволяє відобразити на картах не тільки територіальні лінгвістичні опозиції, але й особливості структури мовних (діалектних) елементів, їх функціонування, виявити лексичні паралелізми та їх варіантність, тобто знаковий спосіб картографування є багатоплановим. Далі говориться про характер атласу, оформлення лінгвістичних карт та фонетичну транскрипцію.

У другому розділі вступної частини "Населені пункти, інформатори, експлоратори" дається мережа населених пунктів за алфавітом і нумерацією. Заслугує на увагу коротенька історія всіх 25 населених пунктів, ґрунтовні відомості про інформаторів та експлораторів. У кінці вступної частини подається список використаної літератури, список скорочень та бібліографія опублікованих праць про угорські говірки Закарпаття.

В атласі вміщено всього 407 лінгвістичних карт, із них 332 лексичних та 75 семантичних. Картографується в основному архаїчна лексика. У першому томі знаходимо побутову лексику, зокрема: назви будинків та різних господарських будівель, їх складових частин, оздоблення, прикраси кімнат, мебелі, освітлення, опалення, назви печі, одягу і тканини та їх прикраси, назви особистої гігієни, косметики, взуття та вироблення шкіри, посуду, харчів, кондитерських виробів та їх виготовлення, назви напоїв, родинні та сімейні відношення тощо.

Мережа — 36 населених пунктів, у яких повністю або частково мешкають угорці. Понад 20 років автор збирав лексичний та семантичний матеріал за укладеною ним у двох частинах програмою-питальником, що охоплює 28 тематичних груп і включає 1737 питань і близько 500 малюнків. При укладанні цього питальника автор врахував попередній збір матеріалу за пробним питальником і використав досягнення у цьому плані вітчизняних та зарубіжних лінгвістів.

На лінгвістичних картах даються протиставлення 1-го і 2-го ступенів, зокрема на картах лексичних — це протиставлення різнокореневих лексем (основні протиставлення) і протиставлення лексем складних назв, словосполучення (неосновні). Основні протиставлення передаються різними заповненими фігурами, неосновні (додаткові) — такими ж знаками, заповненими частково (див. карти № 21, 38 та ін.). Продумана також система подачі комбінованих (змішаних), часткових фігурних знаків для представлення інших лексико-морфологічних, лексико-словотворчих та фонетичних варіантів відмінностей. Такі "супроводжувальні" розрізнення відповідно до основних автор називає протиставленнями третього ступеня. Вони передаються в легендах і на картах контурними або заштрихованими знаками різної модифікації. Якщо в говірці населеного пункту відсутня лексема, семема або ж сама реалія чи поняття, тоді ставиться знак мінус (-), а для одиничних фактів — знак відсилання (*).

На семантичних картах використовується така ж сама система фігурних знаків для основних і додаткових значень. Самостійне значення лексем (одне або кілька) передається заповненими фігурами (основні протиставлення), а додаткові (коннотації) значення тієї ж лексеми — такими ж знаками заповненими наполовину, частково (див. напр. карту № 343).

На картах атласу в цілому представлена традиційна архаїчна лексика, але скартографовані й т. з. неологізми, що появились в лексиці угорських говірок з 50-х років нашого століття, зокрема *cserdák, csomodán, csájuik, usánka* і т. п., а також чимало запозичень з неслов'янських мов, а саме: сода, зельц, котлета, коцка тощо.

За словами автора, в третьому томі атласу будуть і зведені карти, на яких протиславлені ареали лексичних чи семантичних явищ будуть представлені лініями-ізоглосами різних форм. У третьому

томі "Атласу угорських говорів Закарпаття" будуть також карти стійких сполук (фраземні карти), карти назв народної магії а також ономастичні діалектні явища.

Лінгвістичні карти мають традиційне оформлення, тобто у правому верхньому кутку подано легенду явищ, які картографуються, а зліва бланківки — територія Закарпаття, зокрема південно-західна його частина, де більш-менш розташовані 36 говірок з угорськомовним населенням.

Кожна лінгвістична карта супроводжується відповідними коментарями, у яких подано номери питань із програми, за якими збирався матеріал, доповнення й уточнення до лексичного чи семантичного явища, які не охоплює легенда карти. У коментарях наводяться також відсилання на згадуваний нами уже тритомний атлас автора, в якому картографовані мадяризми в українських говорах Закарпаття, а також на національний "Атлас угорських говорів" та регіональні атласи угорських говорів, що вийшли в Румунії та Югославії.

Новизною коментарів лінгвістичних карт атласу проф. Лизанця П. М. є те, що він подає індекс картографованих слів фонетичною транскрипцією у кожній говірці за зростаючою нумерацією від 1 до 36. Це дало можливість розвантажити легенди карт і зробити їх більш чіткими і лаконічними. Крім того, індекс дає можливість майбутнім дослідникам вивчати дані у фонетичному й морфологічному плані. Така подача коментарів об'єднує в собі два традиційні принципи картографування: 1) знаковий і 2) за допомогою транскрибованих написів. Цей принцип уперше в лінгвогеографії розроблений автором і застосований не тільки в рецензованому атласі, але й при укладанні "Загальнокарпатського діалектологічного атласу" (на сьогодні вийшов перший) (Кишинів, 1989) та третій (Варшава, 1991) томи).

Назви картографованих реалій подаються в легендах угорською, російською та німецькою мовою, що робить атлас доступним для широкого кола науковців.

Немає сумніву, що рецензований регіональний атлас проф. Лизанця П. М. виконаний на належному науковому рівні з використанням досягнень як вітчизняної, так і зарубіжної сучасної лінгвогеографії. Високо оцінюючи ентузіазм і копітку довготривалу роботу по укладанню такого оригінального атласу, ми не можемо не висловити й деякі свої побажання, які автор при подальшій дужке потрібній роботі в цьому плані, можливо, міг би врахувати.

Назва "Атлас венгерських говорів Закарпаття" передбачає наявність лінгвістичних карт усіх рівнів мовлення досліджуваних говірок: фонетичного, фонологічного, морфемного, словотвірного, граматичного, лексичного, семантичного, фраземного тощо, однак тут вміщені тільки лексичні та семантичні карти. Правда, у передмові автор говорить, що в усіх трьох томах буде представлена тільки лексика й семантика, хоч не завадило б після заголовку подати у дужках (Лексика. Семантика).

Оскільки мова йде про говори, що розташовані та території України, зокрема на Закарпатті, на наш погляд, усі частини атласу потрібно було виконувати на угорській, українській і німецьких мовах. Ми розуміємо, що атлас був зданий у видавництво у 1987 році, коли ще не було закону про мови в Українській РСР, а від автора редакція вимагала поряд з угорською мовою давати вступну частину і однією з світових мов (він вибрав російську), проте треба було передбачити і українську мову.

Обережного вдумливого відношення вимагають семантичні протиставлення (легенди карт № № 333—407). Чи всі самостійні та коннотативні значення, що картографовані, є діалектними? Лише копітка робота з відповідними словниками дає можливість досліднику встановити, які значення із фактичного матеріалу є діалектними, а отже, протиставленнями (вони утворюють відповідні ареали, ізоглоси), а які є нормативним, загальноновживаними. Інша річ, коли 1-й, 2-й елемент легенди (лексичної чи семантичної карт) є, скажімо, загальнодіалектним для всіх угорських говірок Закарпаття, а йому протиставляються інші лексичні (видові назви) чи семантичні діалектні варіанти.

Під одним знаком легенди, очевидно, не варто об'єднувати лексичний чи семантичний варіант із словотвірними, морфологічними, фонетичними варіантами тощо, типу *retesz, recet, rekesz* "дерев'яний засув на дверях" (№ 21; див. також карти № № 5, 6, 17, 23, 24, 25, 29, 33, 35, 36, 40), тим більше, що цю функцію досить показово виконує індекс. У тих випадках, коли легенда кількісно не переважає, протиставлення третього ступеня варто було картографувати.

Це б дало важливі додаткові факти про інші особливості угорських говірок Закарпаття.

Кожна говірка, кожний говір, діалект має системний, міжсистемний, наддіалектний характер. Це найбільше проявляється на функціональному рівні і в першу чергу в таких системних відношеннях, як полісемія, антонімія, синонімія, паронімія. На лексичному рівні наявні системні зв'язки варто було показати хоча б у коментарях. Напр: *kamra* "окреме приміщення біля будинку, де зберігаються продукти, стара одежа і под" (карта № 6) і *kamra* "хлів, навіс" (карта № 8), що знаходяться в полісемічних зв'язках (див. також карти № № 10, 11, 27, 28 та ін.). Коли ж такі явища

наявні в легенді одної карти, в такому разі друга фігура для позначення полісеми має бути неповністю зафарбована. Таке порушення, очевидно, на картах № 82, 86, 88).

Дотримування наявної реальної системності особливо важливе при картографуванні семантичних явищ. У цьому випадку автору майже немає що зауважити чи побажати, хоча на окремих нюансах зупинимося. На нашу думку, варто б дещо змінити фігури протиставлень. Для полісемічних протиставлень 1-м є зафарбований знак, а решта полісем подаються тою ж фігурою, але контурною, для омонімічних — заповнені знаки різної конфігурації, для синонімічних (в т. ч. і для дублетів) — 1-а фігура заповнена, а для всіх інших синонімічних значень — та ж сама фігура з різним штрихуванням, для антонімів — заповнені знаки різної конфігурації і т. д. Так, наприклад, у рецензованому атласі, на карті № 345 скартографовано значення *szegelet* "угол (общее название); внутренний угол комнаты; угол чего-либо (стола)" — це полісемічні значення; на карті № 352 значення слова *rágpa* 1) "подушка", 2) "часть плуга", 3) "суконная подкладка на сбруе лошади" — це омоніми і т. д. Більшість легенд змішаного характеру, наприклад, *pod-1*) "чердак дома" а) "чердак хлева" — полісеми, 2) "скамья со спинкой", а) "скамья без спинки" — теж полісеми, але 1 і 2 значення — омонімічні (карта № 343). Правда, на різних картах наявні й синонімічні зв'язки, порівняй, наприклад, *rágpa* "часть плуга" (карта № 352) і *vánkös* "часть плуга" (карта № 353), "пружина", "Рессора повозки" і *féder* — з тими же значеннями (карти № 355, 356, див. також карти № 373, 374, 380, 381). Ареали таких явищ здебільшого співпадають, а це дає підставу автору робити певні висновки про внутрісистемні та міжсистемні, ареальні взаємозв'язки, про різноманітні шари лексики, іншомовні елементи, шляхи запозичення, контактування, міграцію лексем тощо. Сукупність цих фактів разом із специфічними особливостями інших діалектних рівнів дало б можливість говорити про історію формування угорських говорів Закарпаття, про їх стабільність, з одного боку, і членування, з другого, про їх відношення до інших угорських діалектів та літературної угорської мови тощо.

Інколи зустрічаються й деякі дрібні огріхи. Так, наприклад, словоформа *puárika* (карта № 7), немає пестливого відтінку, це, очевидно, звичайний демінутив; *topnás* (карта № 9) використовується мабуть, лише для позначення "верхньої балки у напівзакритому ганку", а не весь ганок. Не зовсім вірно побудоване речення: "... часть информаторов не видят какой-либо разницы в значениях, а часть — видит некоторые семантические оттенки" (с. 108) та інші.

Незважаючи на окремі дискусійні побажання, вважаємо, що "Атлас венгерских говоров Закарпаття", укладений проф. Лизанцем П. М., є солідним вкладом у мовознавчу науку. Це перше ґрунтовне лінгвогеографічне дослідження угорських говорів Закарпаття, в якому поряд з багатим діалектним матеріалом є важливі відомості етнографічного та історичного характеру і в цьому плані монографія професора Лизанця П. М. представляє собою значну цінність і для інших споріднених наук. Велика цінність дослідження і в тому, що автор зібрав, фактично спас від загибелі цей величезний, цінний і якісний живий мовний матеріал, що відноситься до найбільш архаїчної частини лексики. Атлас проф. Лизанця П. М. стане надійним джерелом для подальших діалектологічних досліджень і заслуговує на всебічну увагу і в міжнародному плані.

ЛАВЕР В. І.

доктор філологічних наук

ЗМІСТ

TARTALOM

МОВОЗНАВСТВО

NYELVTUDOMÁNY

<i>Балог Лайош:</i>	Позывные слова для приманивания и побуждения животных в "Общекарпатском диалектологическом атласе" (Állathívogatók és -terelők a Kárpát nyelvátlaszban)	6
<i>Виноградов А. А.:</i>	Семантическая структура венгерских и русских глагольных приставок (A Semantic Structure of Hungarian and Russian Verbal Prefixes)	10
<i>Клепикова Г. П.:</i>	Славяно-венгерско-румынские языковые отношения в зоне Карпат (Szláv—magyar—román nyelvi kapcsolatok a Kárpát-medencében)	16
<i>Лизанець П. М.:</i>	Унгаристика на Україні (Hungarológia Ukrajnában).	23
<i>Мигаила Георг:</i>	Румыно-славяно-венгерские междиалектные контакты на страницах журнала "Graiul românesc" ("Румынская речь", 1927—1934) (Román—szláv—magyar nyelvjárási kapcsolatok a "Graiul românesc" (1927—1934) c. lap hasábjain)	35
<i>Ripka Ivor:</i>	O slovensko-maďarských interferenciach v narečovej lexike (About Slovak—Hungarian Interferences in a Vocabulary of Dialects)	43
<i>Семчинский С. В.:</i>	Румынське посередництво в слов'яно-угорських і угорське — в слов'яно-румунських мовних контактах (Les intermédiaires roumains dans les contacti linguistici slave—hongrois et les intermédiaires hongrois dans les contacti linguistici slave—roumain)	49
<i>Фабиан М. П.:</i>	Lexico-semantic group of nouns denoting "respect" in English and Hungarian languages (On the material of English and Hungarian dictionaries) Лексико-семантическая группа существительных, обозначающих "уважение" в английском и венгерском языках (на материале английского и венгерского словарей)	54

Штець М. М.:

До питання словацько-українських мовних контактів (About Slovak—Hungarian Interferences in a Vocabulary of Dialects) 59

Janitsek J.

A máramarosi ukrán szekér és alkatrészeinek ukrán, magyar és román eredetű szakszókincse. (Украинские, венгерские и румынские по происхождению названия украинской телеги и ее деталей (область Марамарош). 67

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

IRODALOMTUDOMÁNY

Бидзиля Ю. М.:

Лирика И. А. Сильвая на венгерском языке (I. A. Szilvay magyar nyelvű költészete) 74

Зимомря М. І.:

Угорська література в колі перекладацьких зацікавлень Фрідріха Боденштедта (Die ungarische Literatur im Kontext der übersetzerischen Bestrebungen von Friedrich Bodenstedt) 78

Сенько І. М.

Історичні події Угорщини в усній традиції українців Закарпаття (Historische Ereignisse des ungarischen Volkes in der mündlichen Tradition der Ukrainer in Transkarpatien) 84

Ткачівський В. В.:

Угорське питання в колі творчих зацікавлень Івана Франка та Михайла Драгоманова (Die ungarische Frage im Kreise der schöpferischen Bestrebungen von Iwan Franko und Mihajlo Dragomanow) 89

ІСТОРІЯ, АРХЕОЛОГІЯ ТА ЕТНОГРАФІЯ

TÖRTÉNELEMTUDOMÁNY, ARCHEOLÓGIA ÉS NÉPRAJZ

Кобаль Й. В.:

Народи сучасної території Закарпаття в епоху середньовіччя (До питання про автохтонність слов'ян-руських на Закарпатті) (Kárpátalja jelenlegi területeinek népei a középkorban) (A kárpátaljai aljai szláv—oroszlakosság kérdéséhez) 95

Лукач Б. И.:

Развитие венгерской промышленности в 1948—1955 годах (Die Entwicklung der ungarischen Industrie in der Jahren 1948—1955) 114

НАРОДНА ОСВІТА І КУЛЬТУРА

OKTATÁS ÉS KULTÚRA

Лизанець П. М.: Українська мова в угорськомовних школах Закарпаття та в Угорщині. 125

Пилаш М. И.: Динамика развития русского и венгерского именников в XV—XVII веках (The Dynamics of Russian and Hungarian proper name systems Development) 131

Франц Й. С.: Культурно-освітня робота в Угорщині в 60-і—70-і роки (Die kulturellen Bestrebungen in Ungarn in der Zeitperiode von 60—70) 137

РЕЦЕНЗИЯ:

Лавер В. І.: Лизанец П. Н. "Атлас венгерских говоров Закарпаття." Т. I. — Будапешт. Издательство Академии Наук Венгрии. — 1992. — 884 с. 140

